

પ્રદેશો રહે છે ? ઉત્કૃષ્ટપદ કેટલાએક જીવના પ્રદેશો રહે છે ? સમગ્ર જીવો કેટલા છે ? તેમજ આ ત્રણે પરસ્પર એકબીજાથી કાણ વધુ ઓછા છે ? તથા જન્મ-મૃત્યુ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ કેને કહેવામાં આવે છે, તથા એક આકાશપ્રદેશ ઉપર એક જીવના, નિગોદ સંબંધી જીવોના તથા ગોળા સંબંધી જીવોના કેટલા પ્રદેશો અવગણ્યા છે ? તથા એક જીવની નિગોદની તથા ગોળાની કેટલી અવગણના છે ? ગોળો કેવી રીતે બને છે ? જન્મ-મૃત્યુ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ ક્યા સ્થળે બને છે, ગોળા કેટલા છે ? એક ગોળામાં કેટલી નિગોદ છે ? એક નિગોદમાં જીવો કેટલા છે ? આ વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિસ્તારથી આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યા છે સાથે આ વાતને કાલ્પનિક દૃષ્ટાંતથી પણ સચોટ દરેક સમજે તેવી રીતે બતાવવામાં આવેલ છે. એકંદરે દ્રવ્યાનુયોગ સમજવો ક્ષીન છે તે આ પ્રકરણોથી સાબીત થાય છે, છતાં સ્વપરના હિતની ખાતર આ ત્રણે પ્રકરણોનું સ્વસ્થ પ્રકરણને અંતે સારાંશ તરીકે અલગ આપેલ છે, આથી દ્રવ્યાનુયોગનો તદ્દન અજાણ માણસ પણ તેમાં પ્રવેશ કરી રાકવા ભાગ્યશાળી બને છે. એકંદર આ ત્રણે પ્રકરણોનું ભાષાંતર મૂલ તથા ટીકાનું અક્ષરશઃ કરી છેવટે સારાંશ આપી આ ગ્રંથને બનતી મહેનતે વાચકને પ્રિય થઈ પડે તેવો બનાવ્યો છે, છતાં દષ્ટિ દોષથી તથા ગ્રંથ લખવાનો પ્રારંભ આ મારો પ્રથમ હોવાથી તેમજ ગુજરાતી ભાષાનું જ્ઞાન જેવું નેહાંએ તેવું ન હોવાથી જે કાંઈ પણ ખામી આ ગ્રંથમાં રહેવા પામી હોય તે ખામીઓ જે વિદ્વત્વર્યો જણાવશે તે ઉપકાર સાથે તે ખામતનો સુધારો કરવામાં આવશે. આ પ્રકરણો સં. ૧૯૭૧ ના આરો માસની ઓક્ટોબર વખતે પાટણની પ્રથમ આગમ વાચનામાં વિદ્વત્વર્ય પં. મા. શ્રી આનંદસાગરજી મહારાજને વાંચેલા હતા અને તે વખતે આ પ્રકરણોનું જે ભાષાંતર થાય તે સ્વપરને ધણે ફાયદો થાય, આવી જગાસા મને ઉત્પન્ન થઈ. તેમજ સાગરજી મહારાજશ્રીએ પણ ભાષાંતર કરવા સૂચના કરી આથી પ્રગલ્ભ ધન્ય થઈ અને આખરે આ ત્રણે પ્રકરણોનું ભાષાંતર કરી તેઓ શ્રીને તથા તેમના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન મણિકસાગરજીને બતાવ્યું. તેઓશ્રીએ કેટલુંક ઉપરથી જોયું અને જ્યાં જ્યાં સુધારો વધારો કરવાનો હતો તે પણ કર્યો છે, તેમજ ભાષાંતરના ભાષ્ય જ્ઞાનમાં સુધારો વધારો કરવા તેમજ ગ્રંથની શુદ્ધતા કરવા માટે તપસ્વી મહારાજશ્રી ખાંતિવિજયજી દાદાના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન મહારાજશ્રી મોહનવિજયજીએ બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. જેથી ઉપર બતાવેલ મહાત્માઓનો આ સ્થળે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

તેમજ ગુરુવર પં. માદાસજી શ્રીકમલવિજયજી ગણિતમહારાજ  
તથા વડિલ બંધુ ગુરુભાઈ પં. માદાસજીથી કેસરવિજયજી ગણિતનો આ સ્થાને  
અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામા આવે છે. કે જેઓથીએ મારા જ્ઞાન,  
દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોમાં વૃદ્ધિ કરવા અને અનેકજા અવસરે અવસરે સચુના  
મરી જે મહાન ઉપકાર કર્યો છે તેથી આકર્ષણ આ લખું પુસ્તક તેઓશ્રીના  
સંસ્મરણથી મુક્ત થવા બદલ તેઓશ્રીનેજ સમર્પણ કરી આનંદ પામું છું.

સં. ૧૯૭૭ પોસ્ટ ગ્રામ પૂર્ણિમાં સોમવાર કે દહી. ગુનિ કેવલિજયજી.

### સુચના.

જાની રીતે પ્રથમ અમોએ પ્રકરણ ગુણમાળાના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે કાપ-  
વિચાર સિતરી, પિયાર પંચાસિકા, જૂન અને ભાષાતર સાથે પ્રસિદ્ધ  
૧. તેવીજ રીતે આ ત્રણે મથો જૂન તથા દીક્ષ સાથે અમારા તરફથી  
પેદા થયેલ હતા જ્યાં આવા પ્રકરણોનાં અભ્યાસી મહારાજોની સુમ-  
૨ આ ત્રણે મથો જૂન દીક્ષ અને ભાષાતર સાથે અમોએ પ્રસિદ્ધ



॥ श्रीपार्श्वनाथायनमः ॥

श्रीमद्रासिंहसूरिविरचितवृत्तिसहिता

# परमाणुखण्डरूपट्रिंशिका ।



यथास्थिताणुजीवादपदार्थगणदेशकम् ।

सर्वज्ञं त्रिदशस्तुतयं, नत्वा वीरं जिनेश्वरम् ॥१॥

पुद्गलानां निगोदानां, सत (च) च्वप्रतिपादिकाः ।

गाथाः किञ्चिद्विविच्यन्ते, भगवत्पङ्कटवृत्तितः ॥२॥

यथास्थित परमाणु तथा एवाहि पदार्थानां समुदायने कथन  
करनार तथा सर्व पदार्थने बाधुनार तेमज्ज देवोत्थी स्तुति करान्नेला  
येवा वीर एनेश्वरने नमस्कार करीने (१) पुद्गला तेमज्ज निगोदना  
स्वप्नने प्रतिपादन करनार डेटलीक गाथाओ भगवती सूत्रनी टीका  
थडी लक्ष्मी विवरणु करवाभां आवे छे. (२)

विवाहप्रज्ञस्याख्यपञ्चमाङ्गस्य विवरणे पञ्चमशते सप्तमोद्दे-  
शके पुद्गलवचनप्रस्तावे सूत्रोक्तार्थविवरणरूपा गाथा नवाङ्कवृत्ति-  
कृद्भिः पूज्यश्रीमदभयदेवसूरिभिरिलिखिताः किञ्चिद्विवृताश्च, तासां  
संप्रदायगम्यो गुरुपदेशात्कश्चिदर्थलवो लिख्यते । ताश्चेमाः-

विवाह प्रज्ञही नाभना पंचम अंगना पांचमा शतकना सा-

તમા ઉદ્દેશાના વિવરણમાં પુદ્ગલના સ્વરૂપને કહેવાના પ્રસ્તાવમાં સૂત્રોમાં કહેલ અર્થના વિવરણરૂપ ગાથાઓ નવઅંગની ટીકાકાર પૂજ્ય શ્રીમાન્ અભયદેવસૂરિ મહારાજે લખેલ છે. તેમજ તેનો કાંઈક વિસ્તાર પણ કર્યો છે. તેજ ગાથાઓનો અર્થ કાંઈક સંપ્રદાય થકી અને કાંઈક શુદ્ધના ઉપદેશ થકી ગ્રંથકર્તા શ્રીમાન્ રત્નસિંહસૂરિ મહારાજ અહીં બતાવે છે.

ચિંત્તોગાહણદબ્બે, ભાવદ્વાળાઽ અપ્પવહુઅત્તે ।

થોવા અસંખગુણિયા, તિન્નિ અ સેસા કહં નેયા ? ॥૧॥

મૂલાર્થ—પુદ્ગલ સંબંધિ ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવસ્થિતિ કાલને આશ્રિ, અલ્પબહુત્વની વિચારણાને અંગે, સર્વથી અલ્પ, ક્ષેત્રસ્થિતિ કાલ છે. તેના કરતાં શેષ ત્રણે અસંખ્યાત ગુણ છે. તે કેવી રીતે બાણુવા ? (૧)

इह पुद्गलानां क्षेत्रे, अवगाहनायां, द्रव्ये, भावे च स्थितिकालमाश्रित्य अल्पबहुत्वविचारे क्षेत्रस्थितिरल्पा । अवगाहनादीनां स्थितयः शेषास्तिस्रोऽपि प्रत्येकं क्रमेणाऽसंख्यगुणिताः कथं ज्ञेयाः ? इति संक्षेपार्थः ॥ विस्तरार्थस्तु—स्थानापुरिति पदं क्षेत्रादीनां प्रत्येकमभिसंबध्यते । तत्र क्षेत्रस्थानाद्युः, अवगाहनास्थानाद्युः, द्रव्यस्थानाद्युः, भावस्थानाद्युश्च । तत्र क्षेत्रस्थानाद्युः क्षेत्रे एकप्रदेशादौ स्थानं यत्पुद्गलानामवस्थानं तद्रूपमाद्युः क्षेत्रस्थानाद्युः, पुद्गलानामेकक्षेत्रेऽवस्थानमित्यर्थः १ । अवगाहनाया नियतपरिमाणनभःप्रदेशव्यापि-

૧ 'ચેત્તો' इत्यपि । एवमग्रेऽपि यत्र यत्र 'हुति-होति, मित्त-मेत, वुच्छं-वोच्छं, पुग्गलं-पोग्गलं, इतो-एतो, अ-य, इत्तं-एत्तं, विअ-विअ, इत्तिप्पे-एत्तिप्पे, संकोअ-संकोय, सुद्धम-सुद्धम, संखिअ-संखेअ' इत्येतानि पाटान्तराणि पुस्तकान्तरेषु दृश्यन्ते, परं तानि सलक्षणत्वेन टिप्पण्या न न्यस्तानि ।

૨ 'ચેતાદોનામ્' इति वचिमास्ति ।

त्वस्य पुद्गलानां स्थानमवस्थानं तद्रूपमायुरवगाहनास्थानायुः, पुद्ग-  
लानामेकयावगाहनयावस्थानकाल इत्यर्थः २ । द्रव्यस्याणुत्वादिभा-  
वेन यदवस्थानं तद्रूपमायुर्द्रव्यस्थानायुः, पुद्गलानामेकस्कन्धपरिणा-  
मेनावस्थानकाल इत्यर्थः ३ । भावस्य कृष्णत्वादिगुणकदम्बकस्य  
स्थानमवस्थानं तद्रूपमायुर्भावस्थानायुः, पुद्गलेषु विवक्षितकृष्णत्वा-  
दिगुणानामवस्थानकाल इत्यर्थः ४ । ननु क्षेत्रस्यावगाहनायाश्च को  
भेदः ? उच्यते, क्षेत्रमवगाढमेव, अवगाहना तु विवक्षितात्क्षेत्रादन्य-  
त्रापि पुद्गलानां तत्परिमाणक्षेत्रावगाहित्वमिति । अयमभिप्रायः—  
यदा विवक्षितक्षेत्रे कश्चित्पुद्गलस्कन्धोऽसत्कल्पनया नभःप्रदेशदश-  
कावगाढो यावत्तिष्ठति, तावत्क्षेत्रस्थानायुरित्युच्यते । यदा तु  
विवक्षितक्षेत्रात्क्षेत्रान्तरेषु स एव पुद्गलस्कन्धो नभःप्रदेशदश-  
कावगाढतयैव यावत्संचरति, तावदवगाहनास्थानायुरित्युच्यते ।  
यस्तु स एव पुद्गलस्कन्धो विश्रसापरिणामेन पिण्डितरूतन्या-  
येन घनीभवन्नभःप्रदेशपञ्चकेऽपिण्डितरूतन्यायेन स्फारीभवन्नभः-  
प्रदेशपञ्चदशके वा यावत्तिष्ठति तावद्द्रव्यस्थानायुरित्युच्यते । यदा  
तु स एव पुद्गलस्कन्धः स्वपरमाणुवियोजनेन अपरपरमाणुसं-  
योजनेन वा द्रव्यान्तरत्वमापन्नोऽपि यावत्पूर्वपर्यायान् कृष्णत्वादीन्  
मुञ्चति, तावद्भावस्थानायुरित्युच्यते । तेषां क्षेत्रावगाहनाद्रव्यभा-  
वस्थानायुषां परस्परेण यदल्पबहुत्वं तस्मिन् विचार्य पुद्गलानां  
क्षेत्रावस्थानायुः सर्वस्तोकं, शेषाण्यवगाहनास्थानायुःप्रभृतीनि त्रीणि  
यथोत्तरमसंख्यगुणानीति कथामिति शिष्यप्रश्नः ॥ ? ॥

टीका—अर्था पुद्गलानां संश्लेषे क्षेत्र, अवगाहना, द्रव्य,  
तेभ्यः भावं स्थितिकांक्षने आश्रि, अल्पबहुत्वेना विचारभां क्षेत्र-

સ્થિતિકાલ અરૂપ છે. તેના કરતાં બાકીના ત્રણેની સ્થિતિ કાલ ક્રમથી દરેકની અસંખ્યાત ગુણિ છે. તે કેવી રીતે બાણવી? આ મુજબ સંક્ષેપ અર્થ કહ્યો. હવે વિસ્તાર અર્થ કહે છે. સ્થાન આયુ આ પદ દ્વેત્રાદિ દરેક સાથે જોડવું. જેથી દ્વેત્ર સ્થાન આયુ બતાવતા કહે છે કે-પુદ્ગલોનું એક પ્રદેશાદિ દ્વેત્રને વિષે રહેવારૂપ જે સ્થાન, તે રૂપ આયુ, તેને દ્વેત્રસ્થાન આયુ કહે છે. અર્થાત્ પુદ્ગલોનું એક દ્વેત્રમાં રહેવું. ૧. અવગાહના સ્થાન આયુ, એટલે પુદ્ગલોનું નિયમિત પરિભ્રમણવાળા આકાશપ્રદેશોને વિષે વ્યાપીને રહેવારૂપ આયુ-અવગાહના સ્થાન આયુ કહીએ. અર્થાત્ પુદ્ગલોનું એક અવગાહનાવડે રહેવાપણું. ૨. દ્રવ્યસ્થાન આયુ એટલે દ્રવ્યનું પરમાહવાદિ ભાવવડે કરી જે રહેવું. તે રૂપ આયુ દ્રવ્યસ્થાન આયુ કહીએ. અર્થાત્ પુદ્ગલોનું એક સ્કંધરૂપ પરિભ્રમણવડે રહેવાપણું. (૩) ભાવસ્થાન આયુ એટલે જે કૃષ્ણાદિગુણના સમુદાયનું જે રહેવું તે રૂપ જે આયુ તે ભાવસ્થાન આયુ કહીએ. અર્થાત્ પુદ્ગલોને વિષે ઇચ્છિત કૃષ્ણત્વાદિ ગુણોનું રહેવાપણું. ૪ અહીં શિષ્ય શંકા કરતો કહે છે જે દ્વેત્ર તથા અવગાહના આ બેમાં શો ફેર છે? શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે-દ્વેત્ર અવગાહેલ હોય છે, અને અવગાહના તો ઇચ્છિત દ્વેત્ર થકી અન્ય જગોએ પુદ્ગલોનું ઇચ્છિત પરિભ્રમણવાળા દ્વેત્રમાં રહેવાપણું. આનું રહસ્ય આ છે કે જે વખતે ઇચ્છિત દ્વેત્રમાં કોઈ પણ પુદ્ગલ સ્કંધ અસત્ કલ્પનાવડે દશ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપીને જ્યાંસુધી રહ્યો છે, ત્યાંસુધી દ્વેત્રસ્થાન આયુ કહેવાય છે. જે વખતે ઇચ્છિત દ્વેત્ર થકી બીજા દ્વેત્રોને વિષે તેજ પુદ્ગલ સ્કંધ દશ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપીને જ્યાંસુધી સંચરણ કરે છે, ત્યાંસુધી અવગાહના સ્થાન આયુ કહેવાય છે. તેમજ વળી તેજ પુદ્ગલ સ્કંધ વિશ્રામ પરિભ્રમણવડે પિંડીમૂત રૂના ન્યાયવડે કરી ઘનીમૂત થઈ પાંચ આકાશ પ્રદેશમાં અથવા અપિંડીમૂત રૂના ન્યાયવડે કરી વિકસ્વર થઈ પંદર આકાશ પ્રદેશમાં જ્યાંસુધી રહે છે, ત્યાંસુધી તેને દ્રવ્યસ્થાન આયુ કહે છે. વળી તેજ પુદ્ગલ સ્કંધ પોતામાં

રહેલ કેટલાક પરમાણુ તે છોડવાવડે અગર બીજા કેટલાક પરમાણુને ગ્રહણ કરવાવડે જુદું દ્રવ્યપણું પ્રાપ્ત થયે છતે પણ ન્યાંસુધી પૂર્વના પર્યાય જે કૃષ્ણત્વાદિ છે, તેને છોડે નહિ. ત્યાંસુધી તેને ભાવસ્થાન આયુ કહેવામાં આવે છે. તે પુદ્ગલો સંબંધી ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવસ્થાન આયુને આશ્રિ, પરસ્પર જે અદ્યપણું તેમજ વધારેપણું રહેલ છે. તે બાળત વિચાર કરતાં પુદ્ગલોનું ક્ષેત્રસ્થાન આયુ સર્વથી અદ્ય છે. તેના કરતાં શેષ જાડીના અવગાહના સ્થાન આયુ આદિ ત્રણ છે. તે યથાક્રમપણે અસંખ્યાતશુદ્ધા છે. કેવી રીતે ? આ શિષ્ય પ્રશ્ન છે. (૧)

इममेव गाथामुत्तरगाथामिः पमञ्चयन्नाह—

खित्तामुत्तताओ, तेण समं बंधपच्चयाभावा।

तो पोग्गलाण થોવો खित्तावट्ठाणकालो उ ॥२॥

અહીં શાસ્ત્રકાર માહારાજ આજ ગાથાને બીજી ગાથાઓ સાથે વિસ્તારથી બતાવતાં ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પુદ્ગલોનો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાલ અદ્ય છે. કારણકે ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોવાથી તેમજ અમૂર્ત ક્ષેત્ર સાથે પુદ્ગલોનો કોઈ સંબંધ પણ ન હોવાથી (૨).

ક્ષેત્રસ્યાકાશસ્યામૂર્તત્વેન તેન ક્ષેત્રેણ સહ પુદ્ગલનાં વિશેષવન્ધપ્રત્યયસ્ય વિશેષવન્ધકારણસ્ય સ્નેહાદેરભાવાનૈકત્ર ક્ષેત્રેઽતિચિરં તિષ્ઠન્તીતિ શેષઃ । અયમાભિપ્રાયઃ—વિવક્ષિતક્ષેત્રે વિશેષપરિણામવન્તઃ પુદ્ગલાશિરાવસ્થાનકારણાભાવાત્ કિયન્તમપિ કાલં સ્થિત્વા તમેવ પરિણામમત્યજન્તોઽપરાપરાણિ ક્ષેત્રાણિ સ્પૃશન્તીતિ યસ્માદેવં તતઃ પુદ્ગલનાં ક્ષેત્રાવસ્થાનકાલઃ ‘થોવો’ इति सर्वस्तोक इत्यर्थः ॥ ૨ ॥

**ટીકાર્થ—**આકાશરૂપ ક્ષેત્રને અમૂર્તપણું હોવાથી આકાશની સાથે પુદ્ગલોનો કોઈ વિશિષ્ટ સંબંધનું કારણીભૂત સ્નેહાદિ ન હોવાથી એક ક્ષેત્રને વિષે પુદ્ગલો ઘણો કાલ રહેતા નથી. આનો પરમાર્થ આ છે કે ઇચ્છિત ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ પરિણામવાલા પુદ્ગલોનું ઘણો કાલ રહેવાનું કોઈ કારણ ન હોવાથી તે પુદ્ગલો કેટલોક કાળ રહીને તેજ પરિણામને ત્યાગ ન કરતાં બીજા ક્ષેત્રને સ્પર્શે છે. આજ કારણથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાળ સર્વથી અલ્પ છે. (૨)

**અવાગાહનાયુર્વહુત્વં ભાવ્યતે—**

**અન્નસ્થિતૈગયસ્સવિ, તં ચિઅ માણં ચિરંપિ સંચરહા  
ઓગાહણનાસે પુણ, સ્થિત્તન્નત્તં ફુહં હોહ ॥ ૩ ॥**

હવે અવગાહના કાલનું બહુપણું બતાવે છે.

**મૂળાર્થ—**અન્ય ક્ષેત્રમાં ગયે છતે પણ તેજ પુદ્ગલ સ્કંધનું પરિમાણ ઘણો કાળ રહે છે. પણ અવગાહનાનો નાશ થયે છતે ક્ષેત્રનું અન્યપણું પ્રગટ થાય છે. (૩)

અન્યક્ષેત્રગતસ્યાપિ પુદ્ગલસ્કન્ધસ્ય તદેવ પ્રમાણં સૈવાવગાહના ચિરમપિ સંચરતિ અવતિષ્ઠતે । અયમાશયઃ—વિવક્ષિતક્ષેત્રે યાવત્સુ આકાશપ્રદેશેષુ પરમાણુસ્કન્ધોઽવસ્થિત આસીત્, તાવત્પ્રદેશવ્યાપિતયાઽન્યક્ષેત્રગતોઽપિ લભ્યતે इति । અવગાહનાનાશે પુનઃ ક્ષેત્રાન્યત્વં સ્ફુટં ભવતિ; અવગાહનાનાશઃ પરમાણુસ્કન્ધસ્ય સંકોચેન સ્તોકપ્રદેશોઽવસ્થાયિતાયાં વિકાશેનાધિકપ્રદેશાવસ્થા-

૧ 'ભાવ્યમાદ' इति क्वचित् । एवं 'भाव्यते' इत्यन्तरशिवापदे सर्वत्र शेषम् ।

૨ 'સ્થિત' इत्यपि क्वचित् ॥



યિતાયાં વાં સંભવતીતિ । इह पूर्वार्द्धेन क्षेत्राद्धाया अधिकावगा-  
गाहनाद्धा, उत्तरार्द्धेनावगाहनाद्धातो नाधिका क्षेत्राद्धेति भावि-  
तम् ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ—અન્ય ક્ષેત્રમાં ગયેલ એવા પણ પુરૂષલ સ્કંધનું તેજ  
પરિમાણ, તેજ અવગાહના ચિરકાલ સુધી રહે છે. આનું આ રહ-  
સ્ય છે કે ઇચ્છિત ક્ષેત્રમાં નેટલા આકાશ પ્રદેશોને વિષે પરમાણુ સ્કંધ  
રહે છે. તેટલાજ આકાશ પ્રદેશવ્યાપી અન્ય ક્ષેત્રમાં ગયો છતો પણ તેજ  
પરમાણુ સ્કંધ મળે છે. પણ અવગાહનાનો નાશ થયે છતે ક્ષેત્રનું અન્ય-  
પણું પ્રગટ થાય છે. અવગાહનાનો નાશ તો પરમાણુ સ્કંધના સંકોચ-  
વડે એટલે અદ્ય પ્રદેશમાં રહેવાવડે થાય છે. અગર વિકસ્વર થવા-  
વડે, એટલે અધિક પ્રદેશોમાં રહેવાવડે સંભવે છે. અહીં પૂર્વાર્ધવડે  
ક્ષેત્રસ્થિતિ કાલ કરતાં અવગાહના સ્થિતિકાલ વધારે કહ્યો. તેમજ  
ઉત્તરાર્ધવડે અવગાહના સ્થિતિકાલ કરતાં ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ અધિક ન  
કહ્યો. (૩)

कथमेतदेवं ? इत्युच्यते—

ओगाहणाववद्धा, खित्त्वा अक्रिआववद्धा य ।

न उ ओगाहणकालो, खित्त्वामित्तसंवद्धो ॥ ४ ॥

આ આમ કેમ ? શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

મૂળાર્થ—ક્ષેત્રસ્થિતિ કાલ તે તો ક્રિયારહિત એવા  
જે અવગાહના સ્થિતિકાલ તેની સાથે નિયમિત છે. પણ  
અવગાહના સ્થિતિકાલ તે તો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાલની સાથે  
નિયમિત નથી. (૪)

અવગાહનાયાં નિયતપ્રદેશવ્યાપિતાયાં, અક્રિયાયાં ચાગમન-  
રૂપાયામવવદ્ધા નિયતા નિયન્ત્રિતા ક્ષેત્રાદ્ધા એકક્ષેત્રાવસ્થાનકાલો

વિવક્ષિતાવગાહનાસદ્ભાવ એવ અક્રિયાસદ્ભાવ એવ ચ ક્ષેત્રાદ્યાયા  
ભાવાત્ । ઉક્તવ્યતિરેકે ચાભાવાત્ । અવગાહનાદ્ધા તુ ન ક્ષેત્રમાત્રે  
નિયતા, ક્ષેત્રાદ્યાયા અભાવેऽપ્યવગાહનાદ્ધાયા ભાવાદિતિ ॥૪॥

ટીકાર્થ—નિયમિત પ્રદેશ વ્યાપિ તેમજ એક સ્થાનકથી બીજા  
સ્થાનકે જવારૂપ જે ક્રિયા આ ક્રિયારહિત એવી અવગાહનાને વિષે  
નિયમિત ક્ષેત્રઅદ્ધા છે. એક ક્ષેત્રસ્થિતિકાલ તેના ઇચ્છિત અવગા-  
હના છતેજ તેમજ અક્રિયા છતેજ ક્ષેત્ર અદ્ધાને હોય છે. પણ કહેલ  
વાતથી વિપરીતપણે એક ક્ષેત્રસ્થિતિકાલ હોતો નથી. અવગાહના  
અદ્ધા તો ક્ષેત્ર માત્રે નિયમિત નથી. કારણકે ક્ષેત્રઅદ્ધા ફરી ગયેછતે  
પણ અવગાહના અદ્ધા કાયમ રહે છે. (૪)

અથ નિગમનમ્—

જમ્હા તત્થન્નત્થ ય, સચ્ચિઅ ઓગાહના ભવે સિત્તે ।  
તમ્હા સેતદ્ધાઓઽવગાહણઽદ્ધા અસંખગુણા ॥૫॥

આ વાતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે.

મૂળાર્થ—જે કારણથી તેજ ક્ષેત્રમાં તેમજ અન્ય  
ક્ષેત્રમાં અવગાહના તેજ છે તે કારણથી ક્ષેત્રઅદ્ધા કરતાં  
અવગાહનાઅદ્ધા અસંખ્યાત ગુણુ છે. (૫)

યસ્માત્તત્ર વિવક્ષિતેઽન્યત્ર ચ વિવક્ષિતાદિતરસ્મિંચ ક્ષેત્રે સૈવ  
પ્રાક્તનક્ષેત્રસંવદ્ધૈવાવગાહના ભવેત્, તસ્માત્ક્ષેત્રાદ્યાયાઃ સકાશાદવ-  
ગાહનાદ્ધાઽસંખ્યાતગુણેતિ ॥ ૫ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી ઇચ્છિત ક્ષેત્રમાં તેમજ ઇચ્છિતથી અન્ય .

ક્ષેત્રમાં તેજ પૂર્વક્ષેત્રસંબંધિત અવગાહના હોય છે. આ કારણથી ક્ષેત્રઅદ્ધા કરતાં અવગાહનાઅદ્ધા અસંખ્યાતશુભ છે (૫)

અથ દ્રવ્યાયુર્વહુત્વં ભાવ્યતે—

સંકોઅવિકોણ વ, ઉવરમિઆણઽવગાહનાણવિ ।  
તિત્તિઅમિત્તાણં ચિઅ, ચિરંપિ દઠ્ઠાણઽવત્થાણં ॥૬॥

હવે દ્રવ્યસ્થિતિકાલનું બહુપણું બતાવે છે.

મૂલાર્થ—દ્રવ્યના સંકોચપણાથી અથવા વિકસ્વર-  
પણાથી અવગાહનાનો નાશ થયે છતે પણ દ્રવ્યસંબંધી  
પુદ્ગલોનો સ્થિતિકાળ કાચમ રહે છે (૬)

સંકોચેન વિકોચેન વા અવગાહનાયામુપરતાયામપિ યાવન્તિ  
દ્રવ્યાણિ યત્સંખ્યાઃ પુદ્ગલાઃ સ્કંધરૂપતામાપન્નાઃ પૂર્વમાસંસ્તાવતામેવ  
ચિરમપિ તેપામવસ્થાનં સંભવતિ । અયમાશયઃ—વિવક્ષિતક્ષેત્રપ્રદેશ-  
વ્યાપિત્વં નામ પરમાણૂનામવગાહના, તેભ્યોઽપતતેષુ વહુતરેષુ ચ  
ક્ષેત્રપ્રદેશેષુ તાવતામેવ પુદ્ગલાનાં સૂક્ષ્મીભવનં સંકોચઃ, સ્ફારીમવનં  
વિકોચઃ । તતશ્ચ સંકોચવિકોચાભ્યામવગાહનાયા ઉપરમો ભવ-  
તીતિ । एतावताऽवगानानिदृत्तावपि द्रव्यं न निवर्तत इत्युक्तम् ॥૬॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્યના સંકોચવાથી અગર વિકસ્વરપણાથી અવ-  
ગાહનાનો નાશ થયે છતે પણ જેટલા દ્રવ્યો જે સંખ્યાવાળા પુદ્ગલો  
સ્કંધરૂપપણાને યામેલા પૂર્વે હતા, તેટલાજ પુદ્ગલોનો ચિરકાળ  
સુધી સ્થિતિકાલ સંભવે છે. આનો પરમાર્થ એ છે કે—ઈચ્છિત ક્ષેત્ર-  
પ્રદેશમાં પુદ્ગલોનું વ્યાપીને રહેવાપણું આનું નામ અવગા-  
હના, તેમજ ઈચ્છિત ક્ષેત્રપ્રદેશથી અપતર તેમજ બહુતર ક્ષેત્ર-

પ્રદેશોને વિષે તેટલાજ પુદ્ગલોનું સૂક્ષ્મ થવું, આનું નામ સંકોચ, તેમજ વિકસ્વર થવું આનું નામ વિકોચ. તતઃ સંકોચ તેમજ વિકોચવડે અવગાહનાનો નાશ થાય છે. આ કહેવાથી અવગાહનાની નિવૃત્તિ થયે છતે પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થતી નથી. ( ૬ )

અથ દ્રવ્યનિવૃત્તિવિશેષેજ્વગાહના નિવર્તત એવેત્યુચ્યતે—

સંઘાયભેયઓ વા, દઢ્વોવરમે પુણાઈ સંખિત્તે ।

નિઅમા તદ્ઢ્વોગાહણાઈનાસો ન સંદેહો ॥૭॥

હવે દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થયે છતે અવગાહના નિવર્તેજ છે. આ વાત શાસ્ત્રકાર કહે છે.

મૂઝાર્ય—સંઘાત અગર ભેદવડે વળી પુદ્ગલસ્કંધોના અદ્યપણાથી દ્રવ્યનો નાશ થાય છે, તેમજ દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે દ્રવ્યની અવગાહનાનો નિયમિત નાશ થાય છે. આમાં સંદેહ નથી. ( ૭ )

પરમાણુસ્કન્ધસ્યાપરપરમાણુભિઃ સહ સંગમઃ સંઘાતઃ , તૈ-  
સ્યૈવ ક્ષતિપયપરમાણૂનાં વિચટ્ટનં ભેદઃ , તતઃ સંઘાતાદ્ભેદાદ્વા પુનઃ  
પરમાણૂનાં યઃ સંક્ષિપ્તઃ સ્તોકાવગાહન ( સ્કન્ધો ન તુ પ્રાક્તનાવ-  
ગાહન ) સ્તથ્ર સતિ યો દ્રવ્યોપરમો દ્રવ્યાન્યેત્વં લઘુતયા ગુરુતયા  
વા પૂર્વપરિણામોચ્છેદ इत्यर्थः । તથ્ર સતિ ( ન ચ સદ્ઘાતેન ન સં-  
ક્ષિપ્તઃ સ્કન્ધો ભવતિ, તથ્ર સતિ સૂક્ષ્મતરત્વેનાપિ તત્પરિણતેઃ શ્રવ-  
ણાત્ ) નિયમાત્તેષાં દ્રવ્યાણામવગાહનામ્પ નાશો ભવતિ ॥ ૭ ॥

૧ ‘પુણો ય’ इति क्वचित् । ૨ इतः प्राक् ‘इह विवक्षित’ इत्यधिकं  
क्वचित् । ૩ ‘परमाणुस्कन्धस्य’ इति क्वचित् । ૪ एतत्कोष्ठान्तर्गतः पाठः क्वचि-  
न्नास्ति । ૫ ‘द्रव्यान्यथात्वं’ इति क्वचित् । ૬ एतत्कोष्ठान्तर्गतः पाठः क्वचि-  
न्नास्ति । ૭ ‘सूक्ष्मवादरत्वेन’ इति क्वचित् ।

ટીકાર્થ—પરમાણુઓના સ્કંધને બીજા પરમાણુઓની સાથે જે મળવું, આનું નામ સંઘાત કહે છે. તેમજ કેટલાક પરમાણુનું તેજ સ્કંધની સાથેથી જુદા પડવું, આનું નામ લેદ કહે છે. તતઃ સંઘાત અગર લેદવડે વળી પરમાણુઓનો જે સંલેપ-અલ્પ અવગાહના, તે થયે છતે જે દ્રવ્યનો નાશ, દ્રવ્યનું અન્યપણું, લઘુપણાથી અગર ગુરુપણાથી પૂર્વ પરિણામનો નાશ, તે થયે છતે નિયમિત તે દ્રવ્યસંબંધી અવગાહનાનો નાશ થાય છે. ( ૭ )

કસ્માદેવં ? इत्यत्रोच्यते—

ओगाहद्धा दव्वे, संकोअविकोयओ अ अववद्धा ।  
न उ दव्वं संकोअ-णविकोअमित्तमि संवद्धं ॥ ८ ॥

શા માટે એમ છે ? અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

મૂઝાર્થ—અવગાહનાઅદ્ધા સંકીર્ણ વિકીર્ણરહિત દ્રવ્યની સાથે સંબદ્ધિત છે. પણ દ્રવ્ય અવગાહનાની સાથે સંબદ્ધિત નથી, સંકીર્ણ વિકીર્ણ માત્ર થયે છતે. ( ૮ )

અવગાહનાદ્ધા અવગાહનાવસ્થાનકલો દ્રવ્યેઽવવદ્ધા નિયતત્વેન સંવદ્ધા, કર્થ ? સંકોચાદિકોચાચ પરમાણૂનાં સૂક્ષ્મપરિણામતયાઽન્યોન્યાનુપવેશઃ સંકોચઃ, સૂક્ષ્મપરિણામપરિણતાનાં તુ વાદરપરિણામતયા ભવનં વિકોચઃ, તૌ સંકોચવિકોચૌ સમાશ્રિત્યેત્યર્થઃ । અવગાહના હિ દ્રવ્યે સંકોચવિકોચયોરભાવે ભવાતિ સંકોચવિકોચસદ્ભાવે ચ ન ભવતીત્યેવં દ્રવ્યેઽવગાહના નિતયત્વેન સંવદ્ધેત્યુચ્યતે—દ્રુમત્વે સ્વદિરત્વમિવ નહિ યત્ર દ્રુમત્વં નાસ્તિ તત્ર સ્વદિરત્વં પ્રાપ્યતેતિ । ઉક્તવિષયયમાહ—ન પુનર્દ્રવ્યં સંકોચનવિકોચન-

માત્રે સત્યાપિ અવગાહનાયાં નિયતત્વેન સંવદ્ધં સંકોચનેન વિકોચનેન ચ અવગાહનાનિવૃત્તાવપિ દ્રવ્યં ન નિવર્તત્ત્વેન નિવર્તત્ત્વેન અવગાહનાયાં દ્રવ્યં નિયત-  
ત્વેનાસંવદ્ધમિત્યુચ્યતે સ્વદિરત્વે દ્રુમત્વવત્; સ્વદિરત્વમન્તરેણાપિ દ્રુ-  
મત્વસ્ય શિંશપાદિષ્વપ્યુપલમ્બાત્ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—અવગાહનાઅર્થા, અવગાહના સ્થિતિકાળ, દ્રવ્યને વિષે નિયમિત સંબંધિત છે. કેવી રીતે? સંકોચ વિકોચને આશ્રિ પરમાણુસ્કંધોનું સૂક્ષ્મ પરિણામથી પરસ્પર મળી જવું, આનું નામ સંકોચ. સૂક્ષ્મ પરિણામપણે પરિણત પુદ્ગલ સ્કંધોનું બાહર પરિણામપણે થવું, આનું નામ વિકોચ. આ બંને સંકોચ વિકોચને આશ્રિ અર્હાં વ્યતિરેકપણે વ્યાખ્યા કરવી. એટલે સંકોચ-વિકોચ-રહિત દ્રવ્યને વિષે અવગાહનાઅર્થા અવસ્થિત છે, આમ અર્થ કર્યો. આજ વાત બતાવે છે—અવગાહના સંકોચ-વિકોચરહિત દ્રવ્યને વિષે છે. સંકોચ-વિકોચ થયે છતે પૂર્વની અવગાહના રહેતી નથી. આમ છતે દ્રવ્યને વિષે અવગાહના નિયમિત સંબંધિત છે. વૃક્ષને વિષે બહિરપણાની માફક, બંધાં વૃક્ષપણું હોતું નથી ત્યાં બહિરપણું પણ હોતું નથી. આજ વાતને બીજી રીતે કહે છે—સંકોચ વિકોચ માત્ર થયે છતે દ્રવ્ય છે તે અવગાહનાને વિષે નિયમિત સંબંધિત નથી. સંકોચ-વિકોચપણાથી અવગાહનાની નિવૃત્તિ થયે છતે પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થતી નથી, આ હેતુથી અવગાહનાને વિષે દ્રવ્ય નિયમિત સંબંધિત નથી, આમ કહીએ છીએ. બહિરને વિષે વૃક્ષપણાની માફક, કારણ કે બહિરપણાને છોડી વૃક્ષપણું વૃક્ષાને વિષે પણ રહેલ છે. (૮)

અય નિગમનમ્—

જમ્હા તત્થન્નત્થ વ, દઠ્ઠં ઓગાહણાઈ તં ચેવ ।

દઠ્ઠદ્ધાસંઘગુણા, તમ્હા ઓગાહણાદ્ધાઓ ॥ ૯ ॥

આ વાતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂઝાર્થ—જે કારણથી દ્રવ્ય, તે અવગાહનામાં અગર અન્ય અવગાહનામાં તેજ હોય છે. તે કારણથી અવગાહનાઅદ્વા કરતાં દ્રવ્યઅદ્વા અસંખ્યાત ગુણ હોય છે. (૯)

યસ્માત્તત્ર વિવક્ષિતાવગાહનાયાં અન્યત્ર સંકોચવિકોચકૃતે-  
ડવગાહનાન્તરે દ્રવ્યં તદેવ લભ્યતે, ચિરાવસ્થાયિત્વાત્તદ્વ્યાવૃથ્થ-  
પરમાણુસંખ્યાયાસ્તદવસ્થત્વાત્ ॥ તસ્માદવગાહનાદ્વાતો દ્રવ્યાદ્વા-  
ડસંખ્યગુણેતિ ॥ ૯ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી ઇચ્છિત અવગાહનાને વિષે તેમજ સં-  
કોચ-વિકોચવાળી અન્ય અવગાહનાને વિષે દ્રવ્ય તેજ મળે છે, ચિર  
અવસ્થિત હોવાથી; તેમજ તે દ્રવ્યઆશ્રિત રહેલ પરમાણુ-સંખ્યા-  
ઓ તેમજ રહેવાથી. તે કારણથી અવગાહનાઅદ્વા કરતાં દ્રવ્યઅ-  
દ્વા-દ્રવ્યકાલસ્થિતિ અસંખ્યાતગણી જાણવી. (૯)

અથ ભાવાયુર્વહુત્વં ભાવ્યતે—

સંઘાયમેઞ્ઞઓ વા, દઢ્વોવરમેઞ્ઞવિ પજ્જવા સંતિ ।  
તં કસિણગુણવિરામે, પુણાઙ્ગ દઢ્વં ન ઓગાહો ॥ ૧૦ ॥

હવે શાસ્ત્રકાર ભાવસ્થાન આયુર્વં બહુપણું બતાવે છે.

મૂઝાર્થ—સંઘાત અગર ભેદથી દ્રવ્યનો નાશ થયે  
છતે પણ તેના પર્યાયો કાયમ રહે છે, પણ તે સમગ્ર શુક્લા-  
દિ ગુણનો નાશ થયે છતે, તે દ્રવ્ય તેમજ તેની અવ-  
ગાહના રહેતી નથી. (૧૦)

સંઘાતમેદૌ પૂર્વવત્ । તતઃ સંઘાતાદિના દ્રવ્યોપરમેઞ્ઞપિ દ્ર-

વ્યાન્યયાત્વેऽપિ પર્યવા વર્ણગન્ધાદયઃ સન્તિ, યયા ઘૃષ્ટપટે શુક્લાદિ-  
ગુણાઃ, સકલગુણોપરમે પુનર્ન તદ્રવ્યં ન દ્રવ્યાવગાહોઽનુવર્ત્તતે, અ-  
નેન પર્યવાણાં ચિરસ્થાનં, દ્રવ્યસ્ય ત્વચિરામિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૦ ॥

ટીકાર્થ—સંઘાત તથા ભેદનો અર્થ પહેલાની માફક જાણવો. તતઃ સંઘાતાદિવડે દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે પણ એટલે દ્રવ્યનું અન્ય-  
થાપણું થયે છતે પણ વર્ણુ ગંધાદિ પર્યાયો કાયમ રહે છે. જેમકે  
વસ્ત્રને ઘસે છતે ઠેટલાક અંદરના પરમાણુઓ ચાટ્યા જાય છે, પણ  
શુક્લાદિ ગુણો જતા નથી. પણ સમગ્ર ગુણનો નાશ થયે છતે તે તે  
દ્રવ્ય તેમજ તે તે દ્રવ્ય સંબંધી અવગાહના રહેતી નથી. આ કહેવાથી  
પર્યાયોનું ચિર રહેવાપણું છે. અને દ્રવ્યનું ચિર રહેવાપણું નથી,  
આ વાત જણાવી. ( ૧૦ )

અથ કસ્માદેવં ? इत्युच्यते—

સંઘાયભેયવંધા—ણુવત્તિણી નિશ્ચમેવ દૃઢવદ્ધા ।

ન ડ ગુણકાલો સંઘા—યભેયમિત્તદ્ધસંવદ્ધો ॥ ૧૧ ॥

આ વાત આમ કેમ છે ? તે કહે છે.

મૂળાર્થ—દ્રવ્યઅદ્ધા નિરંતર સંઘાત તથા ભેદના  
સંબંધને અનુસરણ કરનાર છે. (વ્યતિરેકથી), પણ ગુણ  
સ્થિતિકાલ સંઘાત તથા ભેદના સંબંધને અનુસરનાર  
નથી. ( ૧૧ )

इह विवक्षितपरमाणुस्क्रन्धस्यापरपरमाणुभिः सह संगमः  
संघातः , तस्यैव कतिपयपरमाणूनां विचटनं भेदः , ततः संघात-  
भेदलक्षणाभ्यां घर्माभ्यां यो वन्धः संवन्धस्तदनुवर्तिनी तदनुसारि-  
णी नित्यमेव द्रव्याद्धा । इह च संघानभेदवन्धानुवर्तित्वं द्रव्या-



દ્વાયા વૈધર્મ્યદ્વારેણ જ્ઞેયમ્, સંઘાતાદ્યભાવ એવ દ્રવ્યાદ્વાયાઃ સદ્ધા-  
વાત્, સંઘાતાદિસદ્ધાવે ચાભાવાત્ । ન પુનર્ગુણકાલો ગુણાવસ્થાના-  
દ્ધા સંઘાતભેદમાત્રકાલસંવદ્ધઃ સંઘાતાદિસદ્ધાવેઽપિ ગુણાનામનુવ-  
ર્તનાદિતિ ॥ ૧૧ ॥

ટીકાર્થ—અહીં ઇચ્છિત પરમાણુ સ્કંધને બીજા પરમાણુ  
સાથે મળવું, તેને સંઘાત કહે છે. તેમજ તેજ પરમાણુસ્કંધ સં-  
બંધી ટેટલાક પરમાણુનું વિખરાવું તેને ભેદ કહે છે. તતઃ સંઘાત  
ભેદલક્ષણ બે ધર્મોએ કરી જે સંબંધ થવો. એ સંબંધને અનુસરણ  
કરનાર નિરંતર દ્રવ્યઅદ્ધા છે. અહિં સંઘાત તથા ભેદના સંબંધને  
અનુસરવાપણું દ્રવ્ય અદ્ધાને જે કહ્યું, તે વૈધર્મ્યદ્વારા બાણવું. એટલે  
સંઘાતાદિ અભાવ છતેજ દ્રવ્યઅદ્ધાનો સદ્ભાવ છે. સંઘાતાદિ  
સદ્ભાવે દ્રવ્યઅદ્ધાનો અભાવ છે. પણ ગુણકાળ એટલે ગુણઅવ-  
સ્થાનકાલ સંઘાત તથા ભેદની સાથે સંબંધિત નથી. કારણ કે  
સંઘાતાદિ વિદ્યમાનપણામાં પણ ગુણોનું વિદ્યમાનપણું છે. (૧૧)

અથ નિગમનમ્—

જમ્હા તત્થન્નત્થ વ, દઠ્ઠે સ્વિત્તાવગાહણાસું ચ ।  
તે ચેવ પજ્જવા સંતિ, તો તદદ્ધા અસંખગુણા ॥૧૨॥

આ વાતને ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—જે કારણથી ક્ષેત્ર, અવગાહના, તથા દ્રવ્ય  
તેજ હો, અગર અન્ય હો, તોપણ પર્યાયો તેના તેજ હોય  
છે; આ કારણથી પર્યાય અદ્ધા અસંખ્યાત ગુણ છે. (૧૨)

યસ્માત્ ‘ તત્થન્નત્થ વ ’ इति प्रत्येकमपिसंबध्यते, वन्धा-  
नुलोम्याच्च द्रव्यादीनामन्ययोपन्यासः कृतः । ततश्च यस्मात्तत्रान्यत्र

ચ ક્ષેત્રે તત્રાન્યત્ર ચાવગાહનાયાં, તત્રાન્યત્ર ચ દ્રવ્યે इति सर्वत्र चि-  
 रावस्थायित्वात्त एव पर्यवा लभ्यन्ते, तस्मात्तद्वेति पर्यायावस्थान-  
 कालोऽसंख्यातगुणेति ॥ १२ ॥

ટીકાર્થ—મૂલમાં તત્ત્વ તથા અન્નત્ત્વ શબ્દ છે. તે ક્ષેત્રાદિ  
 દરેક માથે જોડવો. તેમજ છંદના અનુકૂલપણાથી દ્રવ્યાદિ શબ્દોને  
 વિપરીત ઉપન્યાસ કર્યો છે. તતઃ જે કારણથી તેજ ક્ષેત્રમાં, અગર  
 અન્ય ક્ષેત્રમાં, તેજ અવગાહનામાં અગર અન્ય અવગાહનામાં, તેમજ  
 તેજ દ્રવ્ય, અગર અન્ય દ્રવ્યમાં, સર્વ સ્થળે વર્ણાદિ પર્યાયો ચિર અવ-  
 સ્થિતપણાથી મળે છે. આ કારણથી પર્યાયસ્થિતિકાળ દ્રવ્યાદિ કરતાં  
 અસંખ્યાત ગુણો છે. ( ૧૨ )

अत्र शिष्यः पूर्वपक्षगायामाह—

आह अणेगंतोऽयं, दव्वोत्ररिमे गुणाणऽवस्थाणं ।  
 गुणविप्परिणाममि अ, दव्वविसेसो अणेगंतो ॥ १३ ॥

અહીં શિષ્ય પૂર્વ પક્ષ કરતાં ગાથા કહે છે.

મૂલાર્થ—શિષ્ય કહે છે કે, દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે  
 ગુણ કાયમ રહે છે, આવો કાંઈ એકાંત નથી. તેમજ  
 ગુણનો નાશ થયે છતે તે દ્રવ્યનો નાશ થાય છે, આ પણ  
 એકાંત નથી. ( ૧૩ )

नायमेकान्तो यद्व्योपरमे गुणानामवस्थानं विनाशस्यापि  
 दर्शनाद्गुणविनाशे च द्रव्यविशेषो द्रव्यविपरिणामोऽवश्यमावी वि-  
 नष्टेष्वपि गुणेषु द्रव्यस्य तदवस्थस्य दर्शनात् ॥ १३ ॥

ટીકાર્થ—શિષ્ય કહે છે કે, દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે ગુણો કાયમ  
 રહે છે, આવો કાંઈ એકાંત નથી. ગુણોનો નાશ પણ જોવામાં આવે

છે. તેમજ ગુણનો નાશ થયે છતે દ્રવ્ય વિશેષ એટલે દ્રવ્યનો નાશ અ-  
વશ્ય થાય છે, આવો પણ એકાંત નથી. કારણ કે ગુણનો નાશ થયે  
છતે પણ દ્રવ્ય તેવુંજ જોવામાં આવે છે. ( ૧૩ )

इदमेव दर्शयति—

विप्परिणयंमि दब्बे, कस्मिंवि गुणपरिणई भवे जुगवं ।  
कस्मिंवि पुण तदवस्थे—वि होइ गुणविप्परीणामो । १४।

આજ વાતને બતાવે છે.

મૂલ્યાર્થ—કોઈ દ્રવ્યનો વિપરીત પરિણામ થયે છતે  
દ્રવ્યની સાથેજ ગુણનો પણ વિપર્યાસ થાય છે. તેમજ  
કોઈ દ્રવ્ય તેવુંજ રહે છતે પણ ગુણનો નાશ થાય છે. (૧૪)

कस्मिन्नपि द्रव्ये स्वपरमाणुविघटनेनापरपरमाणुसंघट्टनेन वा  
विपरिणते द्रव्ये तुल्यकालं प्राक्तनपरिणामादीनां गुणानामपि  
विपरिणतिर्भवति । कस्मिन्नपि पुनर्द्रव्येऽपरपरमाणुसंगमस्वपरमाणु-  
विगमाभावात्तदवस्थेऽपि गुणविपरिणामो गुणविनाशो भवति, घट-  
द्रव्ये तदवस्थेऽपि पाकेन प्राक्तनद्रव्यारूपादिगुणनाशदर्शनात्  
॥ १४ ॥

ટીકાર્થ—કોઈ પણ દ્રવ્યમાં પોતાના કેટલાક પરમાણુઓ  
આત્મા જવાથી અગર બીજા પરમાણુઓ મળવાથી દ્રવ્યનો નાશ  
થવા સાથેજ પૂર્વના પરિણામવાળા ગુણનો પણ નાશ થાય છે.  
તેમજ વળી કોઈ પણ દ્રવ્યમાં બીજા પરમાણુઓનું મળવું, અગર  
આત્મા જવાનો અભાવ હોવાથી દ્રવ્ય પ્રથમની અવસ્થાવાળું છતાં  
પણ ગુણનો નાશ થાય છે. દૃષ્ટાંત તરિકે ઘટદ્રવ્ય પૂર્વની માફક  
અવસ્થિત છતાં પણ પાકવડે પૂર્વના સ્થામ રૂપાદિ ગુણનો નાશ  
જોવામાં આવે છે. ( ૧૪ )

અવોત્તરમ્—

મળ્લસ્ય સત્ત્વં કિં પુન, ગુણવાહુલ્યા ન સઠ્વગુણનાસો ।  
દઠ્વસ્સ તદન્નત્તેવિ, વહુતરાણં ગુણાણ ઠિઈ ॥૧૫॥

॥ ઇતિ પરમાણુવિચારમતિવદ્ધા સ્વખંડપદત્રિશિકા સમાપ્તા ॥

અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

મૂળાર્થ—ગુરૂમહારાજ કહે છે કે, તમારું કહેવું સત્ય છે. શિષ્ય કહે છે કે, સત્ય છે, તો પછી શું કહેવું છે? ગુરૂ કહે છે, ગુણ ધણા હોવાથી બધા ગુણનો નાશ થતો નથી. દ્રવ્યનું અન્યપણું થયે છતે પણ ધણા ગુણો રહે છે. (૧૫)

દ્રવ્યાન્યથાત્વે ગુણાન્યથાત્વં દ્રવ્યતાદવસ્થ્યે ગુણાન્યથાત્વં ચ યદુક્તં તત્ સત્યમ્, અનયોરપિ મહાકયોઃ કથંચિદ્વદનાર્તિક પુ-  
નર્ગુણાનાં વર્ણગન્ધરસાદીનાં વાહુલ્યાદેકસ્મિન્ પરમાણુસ્કન્ધે શૂ-  
યસામવસ્થાનાન્ન સર્વેષાં ગુણાનાં વિનાશો ભવતિ । દ્રવ્યસ્ય તદ-  
ન્યત્વેઽપિ પરમાણુસંગમવિગમાભ્યાં નાશેઽપિ વહુતરાણાં વર્ણગન્ધ-  
રસાદીનાં નેષ્ટેષ્વપિ કેષુચિત્પરિણામાદિષુ ગુણેષુ ગુણાનાં સ્થિતિ-  
રિતિ હેતોર્દ્રવ્યસ્થાનાયુષો ભાવસ્થાનાયુરસંલ્લયગુણમિતિ સ્થિતમ્ ૧૫

॥ ઇતિ પરમાણુવિચારમતિવદ્ધા શ્રીરત્નસિંહસૂરિવિવૃતા

સ્વખંડપદત્રિશિકાવૃત્તિઃ સમર્થિતેતિ ॥

ટીકાર્થ—ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપતા કહે છે કે, દ્રવ્યના બદલાવાથી ગુણ બદલાય છે, તેમજ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે, અને ગુણ બદલાય છે. આમ જે તે કહ્યું, તે બરાબર છે. આ બંને લાંગાઓ પણ કથંચિત્ ઘટી શકે છે. શિષ્ય જવાબ આપતાં કહે છે કે, જો ઘટી શકે છે, તો પછી શું કહેવું છે? ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપે છે કે,

રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિ ગુણો ઘણા હોવાથી એક પરમાણુ સ્કંધને વિષે ઘણા ગુણો રહે છે. આ કારણથી બધા ગુણોનો નાશ થતો નથી, તેમજ કેટલાક પરમાણુના મળવાથી અગર આદ્યા જવાથી દ્રવ્યનું અન્યપણું અગર નાશપણું થયે છતે પણ ઘણા રૂપ, રસ, ગંધાદિ ગુણોની સ્થિતિ હોય છે. જો કે પરિણામાદિ કેટલાક ગુણોનો નાશ થાય છે, તો પણ રૂપ રસાદિ ગુણો ઘણા હોય છે. આ કારણથી દ્રવ્યસ્થાનઆયુ કરતાં ભાવસ્થાનઆયુ અસંખ્યાત ગણું છે. આ વાત નિશ્ચિત થઈ.

इति परमाणुविचार प्रतिबद्धा श्रीरत्नसिंहसूरि विरचिता  
खंडपदार्थशिक्षाटीकाया गुर्जरभाषा मुनि देवविजयेन समर्थिता  
पेथापुर नगरे पूर्णगताः सं. १९७२ मार्गशिर्षे प्रतिपदायां.



પરમાણુ ખંડ ૫૨ ત્રિશિક્ષામાંથી સારાંશ.



( ૧ ) ક્ષેત્રસ્થાન આયુ ( ૨ ) અવગાહના સ્થાનઆયુ ( ૩ ) દ્રવ્યસ્થાનઆયુ, ( ૪ ) ભાવસ્થાન આયુ. સ્થાન આયુ કહેતાં સ્થિતિકાળ નાણવો.

૨ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ-એટલે-પુદ્ગલોનું એક ક્ષેત્રમાં રહેલું તેનો કાળ.

૩ અવગાહનાસ્થિતિકાળ કહેતાં, પુદ્ગળોના શરીરનું પરિણામ-વા-કદ.

૪ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ કહેતાં, બેટલા પરમાણુઓનું બનેલ દ્રવ્ય તેનો સ્થિતિકાળ.

૫ લાવસ્થિતિકાળ કહેતાં, રૂપ રસાદિનું કાયમ ટકવું, કયાં સુધી તેનો સ્થિતિકાળ. આ ચારેની પરસ્પર અલ્પ-બહુત્વની વિચારણા કરવી.

૬ સર્વથી થોડો ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ છે. ક્ષેત્ર અરૂપી તેમજ સંયોજક ન હોવાથી.

૭ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ કરતા અવગાહનાસ્થિતિકાળ અસંખ્યાત શુણ્ણ છે. કારણ કે પુદ્ગળસંખ્યાથી ક્ષેત્ર તો તેજ સ્થળે મળે છે, પણ અવગાહના તો તે ક્ષેત્રમાં મળે તેમજ અન્ય ક્ષેત્રમાં પણ મળે, શરીરનું કદ આદ્યું જતું નથી. આદ્યું ક્યારે જાય કે શરીરમાં સક્રિય વિક્રિય થાય તો.

૮ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ સક્રિય વિક્રિયરહિત અવગાહના સ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત છે. પણ અવગાહના સ્થિતિકાળ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત નથી. કારણ કે અવગાહના તેજ ક્ષેત્રમાં પણ તેજ રહે છે તેમજ બીજા ક્ષેત્રમાં પણ તેજ અવગાહના રહે છે. પણ ક્ષેત્ર બદલી જાય છે.

૯ અવગાહના સ્થિતિકાળ કરતાં દ્રવ્યસ્થિતિકાળ અસંખ્યાત શુણ્ણ છે. કારણ કે સક્રિય વિક્રિયથી અવગાહના ચાલી જાય છે, પણ દ્રવ્યની અંદર રહેલા અમુક પરમાણુઓ તે તો કાયમ રહે છે. જો સંઘાત અગર ભેદ થાય, તો દ્રવ્યસ્થિતિકાળ આદ્યો જાય.

૧૦ અવગાહનાસ્થિતિકાળ, સંઘાત તથા ભેદરહિત દ્રવ્યસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત છે, પણ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ અવગાહના સ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત નથી. કારણ કે સક્રિય વિક્રિયદશામાં દ્રવ્યસ્થિતિકાળ રહે છે, પરંતુ અવગાહના સ્થિતિકાળ બદલી જાય છે.

૧૧ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ કરતાં ભાવસ્થિતિકાળ અસંખ્યાત ગુણો છે. કારણ કે સંઘાત તથા ભેદથી દ્રવ્યસ્થિતિકાળ આપ્યો જાય છે, પણ દ્રવ્યની અંદર રહેલ રૂપ રસાદિ તે આપ્યા જતા નથી. સંઘાત કહેતાં અમુક પરમાણુઓનું મળવું. ભેદ કહેતાં અમુક પરમાણુઓનું ભૂદું પડી જવું. આ મુજબ થવાથી દ્રવ્યઅદ્વા જાય છે, પણ ભાવઅદ્વા કાયમ ટકે છે. તે દ્રવ્યગત રૂપાદિ તદ્દન આપ્યા જાય, તેજ ભાવઅદ્વા ગયો જાયવો.

૧૨ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ, ભાવસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત છે, પણ ભાવસ્થિતિકાળ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત નથી. કારણ કે ભેદાદિથી કેટલાક પરમાણુઓ આપ્યા જાય છે, છતાં રૂપ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શ આ ચારમાં ફેર પડતો નથી. માટે ભાવસ્થિતિકાળ વધારે છે.

### શિષ્યશંકા.

૧૩ આ કહેલ જાણત એકાંત નથી, જે દ્રવ્ય આપ્યું જાય ને ભાવઅદ્વા ટકી રહે. ઘટાદિકમાં પાક વખતે શ્યામ રૂપ આપ્યું જાય છે, ને દ્રવ્ય કાયમ રહે છે.

### ઉત્તર

૧૪ વાત ખરોખર છે, પણ પટાદિક ને ઘસવાથી તેના અમુક પરમાણુઓ આપ્યા જાય છે. પણ રૂપ રસાદિ અમુક તો કાયમ ટકે છે. અહીં અમુક રૂપાદિ ને ભાવઅદ્વા ટકવાથી વાંધો આવતો નથી. તેમજ ઘટાદિકના દૃષ્ટાંતમાં શ્યામાદિ રૂપો તદ્દન આપ્યા જતા નથી, જેથી દોષાપત્તિ આવતી નથી. આ મુજબ પરમાણુસંખ્યા સારાંશ પૂર્ણ થાય છે.



॥ अहम् ॥

## સવૃત્તિકા પુદ્ગલષટ્ત્રિંશિકા ।

( ભાષાંતર )

અથ પચ્ચમ એવ શતકેઽષ્ટમોદેશકે પુદ્ગલપ્રદેશનિરૂપણસ્વરૂપે દ્રવ્યતઃ, ક્ષેત્રતઃ, કાલતો, ભાવતથ સપ્રદેશનાં પુદ્ગલાનાં સૂત્રોક્તાલ્પબહુત્વસ્ય ભાવનાર્થે ગાયાપ્રશ્નો વૃદ્ધોક્તો વિવ્રિયતે સ ચાયમ્—

લગવતીસૂત્રના પાંચમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશાની અંદર પુદ્ગલપ્રદેશના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવાના અવસરે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ-આ ચારને આશ્રિ સપ્રદેશઅપ્રદેશ પુદ્ગલોનું સૂત્રોમાં કહેલ અલ્પ બહુત્વપણું પ્રતિપાદન કરવાને ગાથાનો સમુદાય વૃદ્ધ પુરુષોએ કહેલ છે, તેનોજ અર્થ વિસ્તાર કરવામાં આવે છે. ગાથા સમુદાય આ છે—

બુદ્ધં અપ્પાવહુઅં, દઠ્ઠ્ઠાસ્થિત્તદ્ધભાવઓ વાત્તિ ।

અપણસસપ્પણસાણ, પુગ્ગલાણં સમાસેણં ॥ ૧ ॥

મૂળાર્થ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ-આ ચારને આશ્રિ અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અલ્પ બહુત્વપણું સંક્ષેપથી કહીશ. ( ૧ ) .



દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશાનામપ્રદેશાનાં ચ, ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશાનામપ્રદેશાનાં ચ, 'અદ્ધા' ઇતિ કાલતઃ સપ્રદેશાપ્રદેશાનામપ્રદેશાનાં ચ, ભાવતઃ સપ્રદેશાનામપ્રદેશાનાં ચ, પુદ્ગલાનામેકાણુકાદિદ્રવ્યાનામલ્પવહુત્વં સંક્ષેપેણ વક્ષ્ય ઇતિ ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્યથી સપ્રદેશ અપ્રદેશ, ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ અપ્રદેશ, કાલથી સપ્રદેશ, અપ્રદેશ, તેમજ ભાવથી સપ્રદેશ, અપ્રદેશ પુદ્ગલો, એક પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનું અલ્પ-બહુત્વપણું સંક્ષેપથી કહીશ. (૧)

અથાપ્રદેશસ્વરૂપમાહ—

દઠ્ઠવેણં પરમાણૂ, સ્વિત્તેણેગપ્પેસમોગાઢા ।

કાલેણેગસમઙ્ગા, અપેસા પુગ્ગલા હુંતિ ॥૨॥

શાસ્ત્રકાર અહીં અપ્રદેશ કોને કહે છે, તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

મૂળાર્થ—દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પરમાણુ છે, ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ એક આકાશપ્રદેશવ્યાપિ પુદ્ગલો છે, કાલથી અપ્રદેશ એક સમયસ્થિતિવાળા પુદ્ગલો છે. ( ૨ )

અપ્રદેશઃ પુદ્ગલા ભવન્તીતિ સર્વત્ર યોજ્યમ્ । તત્ર દ્રવ્યતઃ પરસ્પરાઽસંપૃક્તાઃ પરમાણવોઽપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા ભવન્તિ ? ક્ષેત્રતઃ એક-નમઃપ્રદેશવ્યાપિનોઽપ્રદેશઃ પુદ્ગલા ભવન્તિ ૨ કાલતઃ એકસમય-સ્થિતયોઽપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા ભવન્તીતિ ૩ ॥ ૨ ॥

ટીકાર્થ—અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે, આ યદ દરેક સાથે જોડવું. તતઃ દ્રવ્યથી પરસ્પર નહિ મળેલા પરમાણુઓ અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે. ( ૧ ) ક્ષેત્રથી એક આકાશપ્રદેશવ્યાપિ પુદ્ગલો અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે. ( ૨ ) કાલથી એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે. ( ૩ )

ભાવાપ્રદેશસ્વરૂપનિરૂપણપૂર્વકં તદલ્પત્વમાહ—

ભાવેણં અપ્પણ્ણસા, ઇગુણા જે હવંતિ વણ્ણાઈ ।

તે ચ્ચિય થોવા જં ગુણ વાહુલ્લં પાયસો દઢ્ઢે ॥૩॥

ભાવ અપ્રદેશનું સ્વરૂપ બતાવવા પૂર્વક તેનું અલ્પપણું કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવથી અપ્રદેશ એક ગુણ કાલકત્વાદિ વર્ણો છે, અને તેજ સર્વથી થોડા છે. કારણ કે દ્રવ્યની અંદર પ્રાયે કરી ઘણા ગુણો રહ્યા છે. ( ૩ )

ભાવત એકગુણાઃ ‘વણ્ણાઈ’ इति वर्णादिभिः पुद्गला अप्रदेशा भवन्ति ४ । अयमर्थः—एकगुणकालकैकगुणपीतकादयो वर्णतः, एकगुणसुरभिप्रभृतयो गन्धतः, एकगुणतिक्तप्रभृतयो रसतः, एकगुणरूपैकगुणस्निग्धप्रभृतयः स्पर्शतश्च पुद्गला भावामप्रदेशा भवन्तीत्यर्थः । त एव ‘थोवा’ इति सर्वस्तोकाः । यतो द्रव्ये प्रायशो गुणाः प्राचुर्येण भवन्ति । अयमर्थः—द्रव्ये प्रायेण द्वयादिगुणा अनन्तगुणान्ताः । कालत्वादयः स्थानबाहुल्यादनन्तगुणा भवन्ति । एकगुणकालकत्वादयस्त्वैकैकस्थानवसित्वेनाल्पा इति भावः ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ—ભાવથી એક ગુણ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિ પુદ્ગલો અપ્રદેશી છે, આનો આ અર્થ છે—વર્ણથી એક ગુણ કાળો, એક ગુણ પીળો આદિ, ગંધથી એક ગુણ સુરભિ ગંધ આદિ, રસથી એક ગુણ તીખો વિગેરે, સ્પર્શથી એક ગુણ લુખો, એક ગુણ ચીકાશવાળો વિગેરે પુદ્ગલો ભાવઅપ્રદેશી છે, અને તેજ ભાવ અપ્રદેશી પુદ્ગલો સર્વથી અલ્પ છે. કારણ કે દ્રવ્યની અંદર પ્રાયે કરી ગુણો ઘણા હોય છે, આનો આ અર્થ છે—દ્રવ્યની અંદર પ્રાયે કરી બે આદિ અનંતગુણ પર્વત કાલકત્વાદિ અનંત ગુણો છે. સ્થાનનું

બહુપણું હોવાથી પણ એક ગુણ કાલકત્વાદિ ગુણો તો અસ્થ છે. એક સ્થાનવર્તિ હોવાથી આ પરમાર્થ છે. (૩)

इतो कालाएसेण अप्पएसा भवे असंखंगुणा ।

किं कारणं पुण भवे, भण्णइ परिणामचाहुल्ला ॥४॥

મૂળાર્થ—ભાવ અપ્રદેશ કરતાં કાલ અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણો છે. શા કારણથી? કહીએ છીએ, પરિણામનું બહુપણું હોવાથી. (૪)

इतो भावामदेशेभ्यः कालामदेशा असंख्यगुणा भवेयुः; कुतो हेतोः ? उच्यते—परिणामानां बहुत्वात् । अपमर्थः—यो हि यास्मिन्समये यद्दर्शनगन्धरसस्पर्शसंघातभेदसूक्ष्मवादरत्वादिवरिणामान्तरापन्नः स तस्मिन्समये तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते । तत्र वर्णाः पञ्च, गन्धौ द्वौ, रसाः पञ्च, स्पर्शा अष्टौ, एतेषु च विंशतौ पदेषु प्रतिपदमेकगुणकालकादयोऽनन्तगुणकालपर्यवसाना एकायेकोत्तरेणानन्ता भेदाः पुद्गलानां प्राप्यन्ते, तेषु च सर्वेषु भेदेषु प्रतिभेदं यदैकसमयस्थितिकास्तदा कालतोऽप्रदेशा भवन्ति । तथा विशकलितानां परमाणूनामेकपुद्गलस्कन्धतया परिणमनं संघातः । एकद्रव्यात्परमाणूनां विचटनं भेदः । एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशे द्वादीनां परमाणूनामवस्थानं सूक्ष्मत्वम्, सूक्ष्मपरिणामपरिणतस्य द्रव्यस्य परमाणुसंख्यानतिक्रमेणा [प्रतिसमयम्] नेकनभःप्रदेशव्यापितया भवनं वादरत्वम् । एतेष्वपि परिणामान्तरेषु

૧ અસ્મિન્વાક્યે સંવધમાનયોર્યત્તચ્છદ્વયોઃ ક્રિયાયાઘ્રં વહુત્વં ક્વચિત્ ॥

૨ તૈવૈકસમયસ્થિતિરિત્યન્યે इति व्याख्याप्रवृत्तिश्चितिः

યદા યદા તદાત્વેન પુદ્ગલા એકસમયસ્થિતિકાઃ પ્રાપ્યન્તે, તદા તદા કાલતોઽપ્રદેશા ઇત્યન્તે । ઇતિ પ્રતિપરિણામં કાલાપ્રદેશસં-  
ભવાત્તદ્વદ્વત્વમિતિ ॥ ૪ ॥

ટીકાર્થ—ઇતઃ કેતા લાવ અપ્રદેશ કરતાં કાલ અપ્રદેશો અ-  
સંખ્યાત શુભા છે. શા કારણથી ? કહીએ છીએ, પરિણામનું ગહુ-  
પણું હોવાથી આનો આ અર્થ છે. જે પુદ્ગલપરમાણુ જે સમયે  
જે વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શ સંઘાત લેદ સૂક્ષ્મ અને ગાદરત્વાદિ લિપ્ત  
લિપ્ત પરિણામને પામે છે. તે પુદ્ગલપરમાણુ તે સમયે તે પરિણા-  
માંતરને આગ્રિને કાલથી અપ્રદેશ કહેવાય છે. તે પુદ્ગલપરમાણુ-  
માં પાંચ વર્ણ, જે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ આ મુજબ વીશ  
પદને વિષે દરેક પદમાં એક શુભકાલત્વાદિ અનંતશુભ કૃષ્ણત્વ  
પર્યંત એક આદિ, એક ઉત્તર વડે અનંતલેહો પુદ્ગલોના પ્રાપ્ત થાય  
છે. આ સર્વ લેહોને વિષે દરેક લેદ જ્યારે એક સમય સ્થિતિવાળો  
હોય છે, ત્યારે તે પુદ્ગલપરમાણુ કાલ થકી અપ્રદેશ કહેવાય છે.  
તથા જૂઠાજૂઠા પરમાણુઓનું એક પુદ્ગલ સ્કંધપણું પરિણમવું,  
તેને સંઘાત કહે છે. એક દ્રવ્ય થકી પરમાણુઓનું જૂઠું પડવું તેને  
લેદ કહે છે. એક આકાશપ્રદેશને વિષે જે આદિ પરમાણુઓનું ર-  
હેવું તેને સૂક્ષ્મ કહે છે. સૂક્ષ્મ પરિણામપણું -પરિણતદ્રવ્યનું પર-  
માણુઓની જેટલી સંખ્યા છે, તે સંખ્યાને ઉલંઘન નહિ કરતાં અનેક  
આકાશ પ્રદેશમાં વ્યાપિને રહેવું, તેને ગાદર કહે છે. અર્થાત્ જેટલા  
પરમાણુઓનો સ્કંધ છે તેટલાજ વધારેમાં વધારે આકાશ પ્રદેશમાં  
વ્યાપિને રહેવું, પણ અનંત પરમાણુનો સ્કંધ હોયતો અસંખ્યાતાજ  
આકાશ પ્રદેશમાં વ્યાપિને રહેવું આને ગાદર કહે છે, આ પરિણા-  
માંતરને વિષે પણ જ્યારે જ્યારે પુદ્ગલો આરંભકાલને આગ્રિ  
એક સમય સ્થિતિવાળા પામીએ, ત્યારે ત્યારે તેઓને કાળ થકી અ-

પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે. દરેક પરિણામદીઠ કાલ અપ્રદેશના સંભવ-  
પણાથી કાલ અપ્રદેશભાવ અપ્રદેશ કરતાં વધારે છે. (૪)

एतदेव भाव्यते—

भावेण अप्पएसा, जे ते कालेण हुंति दुविहाऽवि ।  
दुगुणादओऽवि एवं, भावेणं जावणंतगुणा ॥ ५ ॥

આજ વાત બતાવે છે—

મૂઝાર્થ—ભાવથી જે અપ્રદેશો છે, તે કાલથી જે પ્ર-  
કારે પણ છે. તેમજ ભાવથી જે ગુણથી માંડી યાવત્  
અનંત ગુણ પર્યંતના સ્કંધો પણ જે પ્રકારે છે. (૫)

भावतो येऽप्रदेशास्ते कालतो द्विविधा अपि भवन्ति, अम-  
देशाः सप्रदेशाश्चेत्यर्थः । तत्र एकसमयस्थितिका अमदेशाः, द्वयादि-  
समयस्थितयस्त्वेकाद्येकोत्तरेण यावदसंख्यातसमयस्थितयस्ते सर्वे  
सप्रदेशा इत्यभिप्रायः । तथा भावेन द्विगुणादयोऽनन्तगुणान्ताः,  
एवमिति द्विविधा, कालतः सप्रदेशा अमदेशाश्च भवन्तीत्यर्थः ॥५॥

ટીકાર્થ—ભાવથી જે અપ્રદેશો છે, તે કાલથી જે પ્રકારે પણ  
છે. એટલે અપ્રદેશો તેમજ સપ્રદેશો પણ છે. તેમાં એક સમય  
સ્થિતિવાળા અપ્રદેશો છે. જે આદિ સમય સ્થિતિવાળા તો એક  
આદિ એક ઉત્તરવડે કરી યાવત્ અસંખ્યાત સમય સ્થિતિવાળા સ્કંધો  
તે બધા સપ્રદેશો છે. આ અભિપ્રાય બાળુવો. તેમજ ભાવથી જે ગુ-  
ણથી માંડી અનંતગુણ પર્યંતના સ્કંધો એવં એટલે જે પ્રકારે છે. કા-  
લથી સપ્રદેશ તેમજ અપ્રદેશ છે. (૫)

ततश्च—

કાલાપસયાણં, एवं इकिक्कओ हवइ रासी ।  
इकिक्के गुणठाणंमि एगगुणकालयाईसु ॥ ६ ॥

તેથી કરીને—

મૂલાર્થ—એક ગુણ કાલકત્વાદિ એક એક ગુણસ્થાનકને વિષે કાલ અપ્રદેશોની ઉપર મુજબ એક એક રાશી થાય છે. (૬)

एकगुणकालकाद्विगुणकालकादिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकै-  
कस्मिन् गुणस्थानके कालामदेशानामेकैकैराशिर्भवति । अयमर्थः—  
एकगुणकालकादय एकाद्येकोत्तरया गुणवृत्त्याऽनन्तगुणकालका-  
न्ताः प्रतिगुणस्थानमनन्ता, पुद्गलाः सन्ति । एवमेकगुणनीलका-  
दयोऽपि लभ्यन्त इति । तत्तत्स्थानन्तत्वाद्विगुणस्थानकराशीनामनन्ता  
एव कालामदेशराशयो भवन्तीति ॥ ६ ॥

ટીકાર્થ—એક ગુણકાલક, એ ગુણકાલકાદિ ગુણસ્થાનકોને વિષે  
એક એક ગુણસ્થાનકમાં કાલ અપ્રદેશોની એક એક રાશી થાય છે.  
આનો આ અર્થ છે. એક ગુણકાલકત્વાદિ—એક આદિ એક ઉત્તર ગુ  
ણવૃદ્ધિથી અનંતગુણ કાલક પર્યંત દરેક ગુણસ્થાનને પ્રતે અનંતગુણ  
પુદ્ગલો છે. એ મુજબ એક ગુણ નીલાદિ પણ મળે છે. તતઃ ગુણ-  
સ્થાનકરાશી અનંત હોવાથી કાલ અપ્રદેશરાશીઓ અનંતી થાય  
છે. (૬)

अय मेरकः—

आहाणंतगुणत्तणमेवं कालापसयाणंति ।

जमणंतगुणट्टाणेसु हुंति रासी वि हु अणंता ॥ ७ ॥

‘ ‘ સર્વગુણટ્ટાણમ ’ ’ ‘ સર્વગુણટ્ટાણમ ’ દર્શાવેલું છે. ૨ ‘ ગર્હિય ’ ‘ સર્વગુણટ્ટાણમ ’  
‘ ગર્હિય ’ ૩ ‘ અણંતો રાશિ ’ ‘ સર્વગુણટ્ટાણમ ’

અહીં વાદી શંકા કરે છે.

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે કાલ અપ્રદેશો અનંતગુણા થવા જોઈએ. કારણકે અનંતગુણુ સ્થાનોને વિષે રાશી પણ અનંતી થાય. (૭)

एवमिति यदि प्रतिगुणस्यानकं कालाप्रदेशराशयोऽभिधी-  
यन्ते, ततो भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशा अनन्तगुणाः प्राप्नुवन्ति ।  
यतोऽनन्तेष्वेकगुणकालकद्विगुणकालत्रिगुणकालकादिष्वनन्तगु-  
णकालकर्पर्यवसानेषु गुणस्थानकेषु राशयोऽप्यनन्ता भवन्ति, अथ  
चाऽसंख्यातगुणत्वमिष्यत इति ॥ ७ ॥

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે જે દરેક ગુણુસ્થાનકે કાલ અપ્રદેશ રાશી કહેશે તો ભાવ અપ્રદેશ કરતાં કાલઅપ્રદેશો અનંતગુણા થશે. કારણકે એક ગુણુકાલક, બે ગુણુકાલક, ત્રણ ગુણુકાલકાદિ અનંત ગુણુ-કાલક પર્યંત અનંત ગુણુસ્થાનકોને વિષે પણ અનંત રાશીઓ થાય છે. છતાં તમો કાલ અપ્રદેશો અસંખ્યાતગુણા કહો છો. (૭)

अत्रोत्तरम्—

भण्णइ एगगुणाणवि, अणंतभागंमि जं अणंतगुणा ।  
तेणासंखगुणाच्चिय, हवंति नाणंतगुणिअत्तं ॥ ८ ॥

અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—જે કારણથી અનંતગુણુ કાલકરાશી એક ગુણુ કાલકાદિ રાશીના કરતાં પણ અનંતમા ભાગે છે, તે કારણથી કાલ અપ્રદેશો અસંખ્યાતગુણા છે. અનંત-ગુણા નથી. (૮)

एकगुणकालकत्वादीनामप्यनन्तगुणकालकत्वादयोऽनन्तभाग  
एव वर्तन्ते, तेन भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशाः परमाणुस्कन्धा अ-  
संख्यातगुणा एव भवन्ति, न त्वनन्तगुणा इति । अयमभिप्रायः—  
एकगुणकालकात्प्रभृति एकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टसंख्यातगु-  
णकालं यावत्संख्यातानि गुणस्यानकानि लभ्यन्ते, ततः परमेके-  
नापि गुणेन वृद्धौ जघन्याऽसंख्यातगुणकालकपुद्गलस्कन्धो व्यप-  
दिश्यते । ततः प्रभृत्येकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टसंख्यातगुणकालं  
यावदसंख्यातानि गुणस्यानकानि लभ्यन्ते, ततः परमेकेनापि  
गुणेन वृद्धौ जघन्यानन्तगुणकालकपुद्गलस्कन्धो व्यपदिश्यते । ततः  
प्रभृत्येकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टानन्तगुणकालं यावदनन्तानि  
लभ्यन्ते, तथा च सति यद्यप्यनन्तगुणकालकत्वादीनां पुद्गलस्क-  
न्धानामनन्ता राशयोऽभिहिताः । तथाप्यनन्तस्यानन्तभेदत्वाद्द्वय-  
माणैकगुणद्रव्यराशि १ संख्यातगुणद्रव्यराशि २ असंख्यातगुणद्र-  
व्यराशि ३ अनन्तगुणद्रव्यराशि ४ रूपराशिचतुष्टये एकगुणकाल  
कत्वादिद्रव्यराशेरपेक्षयाऽनन्तगुणकालकत्वादिद्रव्यराशेः समग्रस्या-  
प्यनन्तभागत्वेनाभिहितत्वाच्चचेह लघ्वनन्तत्वं ज्ञेयम् । ततः काला-  
प्रदेशानां नानन्तगुणत्वम्, अपि तु असंख्यातगुणत्वमेवेति ॥ ८ ॥

टीकार्थ—**ओ**क शुष्ण कालकादि कर्तां **प**ष्ण अनन्तशुष्ण कालकादि  
अनन्तभा लागे<sup>१</sup> वर्ते<sup>२</sup> छे. ते कारण्णथी लाव अप्रदेश थकी काल अ-  
प्रदेश परमाणु स्कंधे। असंख्यातशुष्ण ४ छे. अनन्तशुष्ण नथी.  
आर्तु रक्षस्य आ छे. ओक शुष्णकालकथी भांडी ओक आदि ओक उत्तर  
शुष्ण वृद्धिथी उत्कृष्ट संख्यात शुष्णकालक सुधी संख्याता शुष्णस्थानके।

१ इतः पर 'एकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टसंख्यातगुणकालकपुद्गलस्कन्धो  
व्यपदिश्यते ततः प्रभृति' एतावानधिकः पाठ एकपुस्तकमात्राध्यातवान्मूले नादतः ॥



મળે છે. ત્યારપછી એક ગુણ વધે છતે જઘન્ય અસંખ્યાત ગુણકાલક પુદ્ગલ સ્કંધ કહેવામાં આવે છે. ત્યારપછી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણવૃદ્ધિથી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ગુણકાલક સુધી અસંખ્યાતગુણ સ્થાનક મળે છે. ત્યારપછી એક ગુણ પણ વધે છતે જઘન્ય અનંત ગુણકાલક પુદ્ગલ સ્કંધ કહેવામાં આવે છે. ત્યારપછી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિથી ઉત્કૃષ્ટ અનંત ગુણકાલક સુધી અનંતા ગુણસ્થાનક મળે છે. તેમ થયે છતે જો કે અનંત ગુણકાલકાદિ પુદ્ગલ સ્કંધોની અનંતરાશી કહી છે. તો પણ અનંતાના અનંત ભેદ હોવાથી આગળ બતાવવામાં આવતી—એકગુણ દ્રવ્યરાશી ૧, સંખ્યાતગુણ દ્રવ્યરાશી ૨, અસંખ્યાતગુણ દ્રવ્યરાશી ૩, અનંતગુણ દ્રવ્યરાશી ૪, ૩૫. ચાર રાશીમાં એકગુણ કાલકાદિ દ્રવ્યરાશીની અપેક્ષાએ અનંતગુણી કાલકાદિ દ્રવ્યરાશી સમગ્ર અનંતમા ભાગે કહેલ છે. તે અનંતુ પણ નાનું બાણુવું. તે કારણથી કાલ અપ્રદેશોને અનંતગણાપણું નથી. પણ અસંખ્યાતગણાપણું બાણુવું.

एवं ता भावमिणं, पडुच्च कालापएसया सिद्धा ।

परमाणुपोग्गलाइसु, दव्वेऽवि हु एस चेव गमो ॥९॥

મૂઝાર્થ—એ પ્રમાણે પ્રથમ ભાવને આશ્રિ કાલ અપ્રદેશો કહ્યાં. દ્રવ્યને આશ્રિ પરમાણુપુદ્ગલોને વિષે આજ પ્રકાર બાણુવો. (૯)

एवं तावद्भावं वर्णगन्धादिपरिणामं इममभिहितस्वरूपमेकाद्यनन्तगुणस्थानवर्तिनमित्यर्थः । प्रतीत्याश्रित्य कालतोऽप्रदेशाः पुद्गलाः सिद्धाः स्वरूपनिरूपणेन प्रतिष्ठिताः । द्रव्येऽपि द्रव्यपरिणाममप्याश्रित्य परमाण्वादिसु, एष भावपरिणामाभिहित एव

પ્રકારો જ્ઞેયઃ । અયમભિપ્રાયઃ—યે પરમાણવઃ પરસ્પરમસંપૃક્તાસ્તે દ્રવ્યતોઽપદેશા વચ્યન્તે इति ॥ ૯ ॥

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે પ્રથમ વર્ણુ, ગંધાદિ ભાવપરિણામ કે નેતુ સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. એક આદિ અનંતગુણ સ્થાનવર્તિ ભાવપરિણામને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો, સ્વરૂપ કથન કરીને બતાવ્યા. દ્રવ્યની અંદર દ્રવ્ય પરિણામને આશ્રિ પરમાણુવાદિકને વિષે ભાવપરિણામમાં કહેલ પ્રકાર કાલથી અપ્રદેશરૂપ બાણુવો. આનું રહસ્ય આ છે કે પરસ્પર નહિ મળેલા એવા જે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પરમાણુઓ છે, તે તથા બીજા જે પુદ્ગલ સ્કંધો છે તે જો એક સમય સ્થિતિવાળા હોય તો તે કાળથી અપ્રદેશ બાણુવા. (૯)

અય ક્ષેત્રાપદેશસ્વરૂપમાહ—

एमेव होइ खित्ते, एगपएसावगाहणाईसु ।

ठाणंतरसंकंतिं, पडुच्च कालेण मग्गणया ॥ १० ॥

હવે ક્ષેત્ર અપેક્ષાથી કાલ અપ્રદેશ બતાવે છે.

મૂળાર્થ—દ્રવ્યની માફક ક્ષેત્રમાં બાણુવું. આકાશના એક પ્રદેશમાં અવગાહીને રહેલ જે પુદ્ગલસ્કંધો આ સ્કંધોનું અન્ય સ્થાનકમાં જવું, આને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશો બાણુવા. (૧૦)

एवमेव द्रव्यपरिणामवद्भवति, क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगादादिषु पुद्गलभेदेषु स्थानान्तरगमनं प्रतीत्य कालेन कालाप्रदेशानां मार्गणा । अयमभिप्रायः—यथा द्रव्यपरिणाममाश्रित्य परमाणवो द्रव्यतोऽप्रदेशास्तथैकैकनभःप्रदेशावगाहितायां सत्यां

૧ કાલાપ્રદેશરૂપ. ૨ જે જે પરમાણુવ. પુદ્ગલસમ્બંધસ્થિતિમાસ્તે કાલાપ્રદેશા  
સ્તરે કાલસપ્રદેશાઃ ૩ ક્ષેત્રાપેક્ષયાકાલાપ્રદેશસદ્ભાવમાહઃ—

સ્વસ્વક્ષેત્રમમુચ્ચન્તઃ ક્ષેત્રતોઽપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા વચ્યન્તે । યદા યદા તુ  
સ્વસ્વક્ષેત્રં વિમુચ્ય ક્ષેત્રાન્તરેષુ પુદ્ગલાઃ સંચરન્તિ, [ પ્રતિસ્થાનં ]  
ચ સમયમેકમવતિષ્ઠન્તે, તદા તદા કાલતોઽપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા વ્યપ-  
દિશ્યન્તે ઇતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્યપરિણામની માફક ક્ષેત્રમાં જાણવું. ક્ષેત્રને આશ્રિ એક  
આકાશપ્રદેશમાં અવગાહીને રહેલ પુદ્ગલ સ્કંધોનું ખીજ સ્થાને જવું  
આને આશ્રિ કાલથી કાલ અપ્રદેશો જાણવા. આનો અભિપ્રાય આ છે કે,  
દ્રવ્યપરિણામને આશ્રિ પરમાણુઓ દ્રવ્યથી અપ્રદેશ છે. તેમજ એક  
આકાશપ્રદેશને વ્યાપિ રહેલ પરમાણુસ્કંધો પોતાના ક્ષેત્રને નહી  
છાડવાથી ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો કહેવામાં આવે છે. જ્યારે જ્યારે  
પુદ્ગલ સ્કંધો પોતાના ક્ષેત્રને છોડી ખીજ ક્ષેત્રમાં જાય, અને એક  
સમય રહે ત્યારે ત્યારે તેને કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો કહેવામાં આવે  
છે. ( ૧૦ )

યથા ક્ષેત્રત એવમવગાહનાદિતોઽપીત્યેતદુચ્યતે—

સંકોઅત્રિકોઅં પિદ્ધુ, પડુચ્ચ ઓગાહનાઈ એમેવ ।  
તહ સુદ્ધુમવાયરથિરેયરે ય સદ્વાઈપરિણામં ॥૧૧॥

ક્ષેત્રની માફક અવગાહનાદિથી પણ કાલ અપ્રદેશ કહે છે.

મૂલાર્થ—અવગાહનાના સંકોચ તથા વિકોચપણને  
આશ્રિ તેમજ સૂક્ષ્મ—ખાદર, સ્થિર—અસ્થિર તથા શબ્દાદિ  
પરિણામને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશો છે. (૧૧)

અવગાહનાયાઃ સંકોચં વિકોચં ચ પ્રતીત્ય કાલાપ્રદેશાઃ  
સ્યુઃ । અયમભિપ્રાયઃ—યે પરમાણુસંખ્યાપેક્ષયા સ્તોકેનભઃપ્રદે-

શાવગાહિનો ભૂત્વા સમયમેકં સ્થિત્વા પુદ્ગલસ્કન્ધા વહુતરનમઃપ્રદે-  
શાવગાહિનો ભવન્તિ, સમયમેકં વાવતિષ્ઠન્તે; યદા ચ વહુતરનમઃપ્ર-  
દેશાવગાહિનો ભૂત્વા સમયમેકં સ્થિત્વા પુનરલ્પનમઃપ્રદેશાવગાહિનો  
ભવન્તિ, તદા સંકોચે વિસ્તોચેઽપિ સતિ પુદ્ગલસ્કન્ધાઃ કાલતોઽપ્ર-  
દેશાઃ સ્યુઃ । તથા સૂક્ષ્મવાદરાસ્યિરાસ્યિરાશ્ચન્દ્રમનઃકર્માદિપરિણામં  
ચ પ્રતીત્ય કાલતોઽપ્રદેશાઃ સ્યુઃ । અયમભિપ્રાયઃ—યે સૂક્ષ્મવા-  
દરાદિપરિણામમાવન્નાઃ પુદ્ગલસ્કન્ધા યદા સમયમેકમવતિષ્ઠન્તે,  
તદા તે કાલતોઽપ્રદેશાઃ સ્યુઃ ॥ ૧૧ ॥

ટીકાર્થ—અવગાહનાના સંકોચ તથા વિસ્તોચને આશ્રિ કાલથી  
અપ્રદેશો થાય છે. આનુ આ રહ્ય છે કે, જે પુદ્ગલસ્કંધો પર-  
માણુ સંખ્યાની અપેક્ષાએ અલ્પ આકાશપ્રદેશને અવગાહી એક  
સમય રહી, ફરી ઘણા આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે અને એક  
સમય રહે છે. ત્યારે ઘણા જ આકાશપ્રદેશને અવગાહી એક સમય  
રહી ફરી અલ્પ આકાશપ્રદેશ અવગાહી પુદ્ગલસ્કંધો થાય છે. ત્યારે  
સંકોચ, વિસ્તોચ થયે છતે પુદ્ગલસ્કંધો કાલથી અપ્રદેશો છે. તેમજ  
સૂક્ષ્મ, બાદર, સ્થિર, અસ્થિર, શબ્દપરિણામ, મનપરિણામ અને  
કર્માદિ પરિણામને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશો થાય છે. અભિપ્રાય આ  
છે કે જે સૂક્ષ્મ તથા બાદરાદિ પરિણામને પામેલા પુદ્ગલસ્કંધો  
ત્યારે એક સમય સ્થિતિકાલ રહે છે ત્યારે તે પુદ્ગલ સ્કંધો કાલ-  
થી અપ્રદેશો છે. (૧૧)

તતચ—

एवं जो सव्वोऽवि अ, परिणामो पुग्गलाण इह समए ।  
तं तं पडुच्च एसिं, कालेणं अप्पएसत्तं ॥ १२ ॥

તતઃ—

મૂઝાર્થ—એ પ્રમાણે જૈનશાસનમાં સમગ્ર પુદ્ગલોના

તે તે પરિણામને આશ્રિ કાલથકી અપ્રદેશો બતાવ્યા છે.  
( ૧૨ )

एवं उक्तप्रकारेण यः सर्वोऽपि च परिणामः पर्यायान्तरेण  
भवन् पुद्गलानामिति परमाणूनां स्कन्धानां चेहेति जैनप्रवचने वर्णितः;  
तं तं परिणाममाश्रित्य 'एसि' इति पुद्गलानामेकसमयस्थितिकानां  
कालेनाप्रदेशत्वं ज्ञेयमिति ॥ १२ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલ પ્રકારવડે સમગ્ર પરિણામ એટલે પ-  
ર્યાયાંતરને પામવું. પરમાણુઓનું તથા પુદ્ગલસ્કન્ધોનું જે જૈનશા-  
સનમાં વર્ણન કરેલ છે તે તે પરિણામને આશ્રિ એક સમય સ્થિતિ-  
વાળા પુદ્ગલોનું કાલથકી અપ્રદેશપણું બજાવું. ( ૧૨ )

तथा च सति किं सिद्धम् ? इत्यत आह—

કાલેણ અપ્પણ્ણસા, एवं भावापएसएहिं तो ।

हुंति असंखिज्जगुणा, सिद्धा परिणामबाहुल्ला॥१३॥

આથી હું સિદ્ધ થયું ? તે જ બતાવે છે.

मूलार्थ—એ પ્રમાણે ભાવ અપ્રદેશ કરતાં કાલ અ-  
પ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા સિદ્ધ થયા. પરિણામના બહુપ-  
ણ્ણથી. ( ૧૩ )

ये भावतोऽप्रदेशा एकगुणकालकादयः, ये च द्विगुणकाल-  
कादयोऽनन्तगुणकालकान्तादीन् यावद्भावतः सप्रदेशास्ते सर्वे  
कालत एकसमयस्थितिका अप्रदेशाः । 'एवं' इति अनेन व्या-  
ख्यानेन भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशा एकगुणकालकद्विगुणकाल-

કાદીનાં પરિણામાનન્ત્યાત્પુદ્ગલા અસંખ્યાતગુણાઃ સિદ્ધા ભવ-  
ન્તીતિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—જે પુદ્ગલસ્કંધો એક ગુણ કાળકાદિ ભાવથી અપ્રદેશો છે, તેમજ જે પુદ્ગલો જે ગુણ કાલકાદિ અનંતગુણ કા-  
લકાદિ પર્યંત સુધી ભાવથી સપ્રદેશો છે, તે ણધા કાલ થતી એક  
સમય સ્થિતિવાળા કાલ અપ્રદેશો છે. આ વ્યાખ્યાન વડે ભાવ અપ્ર-  
દેશોથી કાલ અપ્રદેશો એક ગુણ કાલક જે ગુણ કાલકાદિઓનું પરિ-  
ણામ અનંતુ હોવાથી પુદ્ગલો અસંખ્યાત ગુણ સિદ્ધ થાય છે. (૧૩)

इतो दठ्वाएसेण अप्पएसा हवंतऽसंखगुणा ।

કે પુણ તે પરમાણૂ, કહ તે વઢુઅત્તિ તં સુણસુ ॥ ૧૪ ॥

મૂળાર્થ—કાલ અપ્રદેશ કરતાં દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસં-  
ખ્યાત ગુણો છે. તે શું છે ? ઉત્તર—પરમાણુઓ છે. તે  
કેમ છે ? ઉત્તર—સાંભળ (૧૪)

इतोऽनन्तरोक्तेभ्यः कालाप्रदेशेभ्यो द्रव्यतोऽप्रदेशा असं-  
ख्यातगुणा भवन्ति । के पुनस्ते ? इत्याह—परमाणवः । कथं ते  
बहवः ? तदुच्यते ॥ १४ ॥

ટીકાર્થ—હમણાં કહેલ કાળ અપ્રદેશ કરતાં દ્રવ્ય અપ્રદેશો  
અસંખ્યાત ગુણો છે. તે શું છે ? ઉત્તર, તે પરમાણુઓ છે. કેમ તે  
ઘણા છે ? તેજ બતાવે છે. (૧૪)

अणु-संखिज्जपएसिअ-असंखण्तप्पएसिआ चेव ।

ચઠરો ઘિઅ રાસી પુગલાળ લોણ અણંતાણં ॥ ૧૫ ॥

મૂળાર્થ—પરમાણુઓની એક રાશિ ૧, સંખ્યાત

પ્રદેશોની બીજી રાશિ ૨. અસંખ્યાત પ્રદેશોની ત્રીજી રાશિ. ૩, અનંત પ્રદેશોની ચોથી રાશિ. ૪. આ મુજબ લોકને વિષે રહેલા અનંતા પુદ્ગલોની ચાર રાશિ નિશ્ચે કરીને થાય છે. ( ૧૫ )

પરસ્પરાસંબંધસ્વભાવાનાં પરમાણુનામેકો રાશિ: ૧, દ્વ્યણુ-કન્યણુકાદીનામુત્કૃષ્ટસંખ્યાતાણુકાન્તાનાં સ્કન્ધાનાં સર્વેપામપિ સંખ્યાતાણુકવ્યપદેશભાજાં દ્વિતીયો રાશિ: ૨, જઘન્યાસંખ્યાતા-ણુકાદીનામેકાઘેકોત્તરગુણવૃદ્ધાનામુત્કૃષ્ટાસંખ્યાતાણુકાન્તાનાં સર્વે-પામપ્યસંખ્યાતાણુકવ્યપદેશભાજાં તૃતીયો રાશિ: ૩, જઘન્યાનન્તા-ણુકાદીનામેકાઘેકોત્તરગુણવૃદ્ધાનામુત્કૃષ્ટાનન્તાણુકાન્તાનાં સ્કન્ધા-નાં સર્વેપામપ્યનન્તાણુકવ્યપદેશભાજાં ચતુર્થો રાશિ: ૪ । એત-  
 એવ ચ રાશ્યયોઽનન્તાનાં પુદ્ગલાનાં લોકે ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકે ભવ-  
 ન્તીતિ ॥ ૧૬ ॥

ટીકાર્થ—પરસ્પર નહી મળેલ સ્વભાવવાળા પરમાણુઓની એક રાશિ-૧, જે પરમાણુ ત્રણ પરમાણુથી માંડી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા પરમાણુ પર્યંતના સમગ્ર સ્કંધો કે જેઓ સંખ્યાત પરમાણુઓના વ્ય-પદેશને પામે છે. તેની બીજી રાશિ ૨, જઘન્ય અસંખ્યાત પરમાણુથી માંડી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણથી વધતા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત પરમાણુ પર્યંત, સમગ્ર અસંખ્યાત પરમાણુના વ્યપદેશને પામનાર સ્કંધોની ત્રીજી રાશિ ૩, જઘન્ય અનંત પરમાણુથી માંડી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણથી વધતા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પરમાણુ પર્યંત, સમગ્ર અનંત પરમાણુના વ્યપદેશને પામનાર સ્કંધોની ચોથી રાશિ ૪. આટલીજ રાશિઓ ચતુર્દશ રજ્જુરૂપ લોકને વિષે રહેલા અનંતા પુદ્ગલોની બને છે. ( ૧૫ )

તત્થાનંતેહિતો. સુત્તેનં તપ્પણસિણ્હિતો ।

જેણ પણસદ્ધાણ, મણિઆ અણવો અણંતગુણા ॥૧૬॥

મૂલાર્થ—આ ચાર રાશિમાં અનંતપ્રદેશી સ્કંધોની જે રાશિ છે. તે રાશિ તેના પ્રદેશની અપેક્ષા કરતાં પણ છુટા પરમાણુઓની જે રાશિ છે તે પ્રદેશની અપેક્ષાએ અનંતગુણી સૂત્રમાં કહેલ છે. ( ૧૬ )

‘તત્ત્વ’ इति तेषु चतुर्षु राशिषु यद्यप्यनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा अनन्ताः सन्ति, तथापि तेष्वनन्तप्रदेशिकस्कन्धेभ्यः प्रदेशार्थतया परमाण्वनन्तगुणाः सूत्रे उक्ताः । सूत्रं चेदम्—  
“सर्वथोवा अणंतपणसिआ खंधा दब्बट्टयाए, ते चेव पणसट्टयाए अणंतगुणा । परमाणुपुग्गला दब्बट्टपणसट्टयाए अणंतगुणा । संखिज्जपणसिआ खंधा दब्बट्टयाए संखिज्जगुणा, ते चेव पणसट्टयाए संखिज्जगुणा । असंखिज्जपणसिआ खंधा दब्बट्टयाए असंखिज्जगुणा, ते चेव पणसट्टयाए असंखिगुणत्ति ॥ १६ ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહેલ ચાર રાશિમાં નેકે અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતા છે, તોપણ તે અનંતપ્રદેશિક સ્કંધોથી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ સૂત્રને વિષે અનંતગુણા કહ્યા છે. સૂત્ર આ છે. સર્વથી થોડા અનંતપ્રદેશિક સ્કંધો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે. આજ સ્કંધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ પોતાથી અનંતગુણા છે. પરમાણુ પુદ્ગલો, દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશની અપેક્ષાએ તેના કરતાં અનંતગુણા છે. સંખ્યાત્મક પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેના કરતાં સંખ્યાત્મકગુણા છે. આજ સ્કંધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ પોતાથી સંખ્યાત્મકગુણા છે. અસંખ્યા-



ત પ્રદેશવાળા સ્કંધો તેના કરતાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુદ્ધ છે. આજ સ્કંધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ પોતાથી અસંખ્યાતશુદ્ધ છે. (૧)

સંખિજ્જયમે ભાગે, સંખિજ્જપણસિઆણ વદંતિ ।

નવરમસંખિજ્જપણસિઆણ ભાગે અસંખયમે ॥ ૧૭ ॥

મૂઝાર્થ—પરમાણુઓ સંખ્યાતા પ્રદેશવાળા સ્કંધોના સંખ્યાતમે ભાગે છે. તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોના અસંખ્યાતમે ભાગે છે. (૧૭)

સંખ્યાતાઃ પ્રદેશાઃ પરમાણ્વો યેષાં સ્કન્ધાનાં તે તથા, તેષાં સંખ્યેયતમે ભાગે વર્તન્તે પરમાણ્વ इति । અસંખ્યાતાઃ પ્રદેશાઃ પરમાણ્વો યેષાં તે તથા, તેષાં આસંખ્યેયતમે ભાગે વર્તન્તે, પરમાણ્વ इति, ઉક્તસૂત્રપ્રામાણ્યાત્ । અપમાશયઃ—યથા કિલ કલ્પનયા શતસ્ય સંખ્યેયતમો ભાગો વિંશતિઃ, શતસ્યૈવાસંખ્યેયતમો દશ, શતસ્યૈવાનન્તતમો ભાગઃ પચ્ચ । એવમિદાનયા દિશા દ્વય-શુકાદિસ્કન્ધેભ્યઃ પ્રભૃતિ સંખ્યાતાણુકસ્કન્ધાન્ યાવદ્ યઃ સંખ્યાતાણુકસ્કન્ધરાશિસ્તદપેક્ષયા પરમાણ્વઃ સંખ્યેયતમે ભાગે વર્તન્ત इति । અસંખ્યાતાણુકસ્કન્ધરાશ્યપેક્ષયા ત્વસંખ્યેયભાગ इति । પરમાર્થતસ્તુ પરમાણૂનામપ્યનન્તત્વં વક્ષ્યત इति ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—સંખ્યાતા પ્રદેશો એટલે પરમાણુઓ છે જે સ્કંધોને તે સંખ્યાતા સ્કંધો કહીએ. આ સ્કંધોના સંખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓ છે. અસંખ્યાતા પ્રદેશો એટલે પરમાણુઓ છે, જે સ્કંધોને તે અસંખ્યાત સ્કંધો કહીએ. આ સ્કંધોના અસંખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓ વર્તે છે. કહેલ સૂત્રના પ્રમાણથી આનો ભાવાર્થ આ છે.

સંખ્યાતપ્રદેશિકસ્વન્યરાશેસ્તુ સંખ્યાતભાગે વર્તન્તે; સંખ્યાતભાગ-  
સ્ય ચ વિવક્ષયા પૂર્વોક્તયુત્તયા ચ નાત્યન્તમલ્પતેતિ । તેન કાલતઃ  
સપ્રદેશેષ્વપ્રદેશેષુ ચ વૃત્તિમતામણૂનાં વહુત્વાત્ કાલાપ્રદેશાનાં ચ  
સમયમાત્રકાલાવસ્થાયિત્વેનાત્યન્તમલ્પત્વાત્કાલાપ્રદેશેષ્યોઽસંખ્યા-  
તશુણા દ્રવ્યાપ્રદેશા इति ॥ ૧૯ ॥

ટીકાર્થ—અસંખ્યાત પ્રદેશિ સ્કંધવાળા નામની જે એક રાશિ  
છે, આ એક રાશિના જે અસંખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓ વર્તે છે, પણ  
બાકીની સંખ્યાત પ્રદેશિક અનંતપ્રદેશિક રાશિની અપેક્ષાએ નથી,  
આનો આ અર્થ છે, અનંતપ્રદેશિક સ્કંધરાશિ કરતાં પરમાણુઓ  
અનંતશુણા છે સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધરાશિ કરતાં સંખ્યાતમે ભાગે  
છે, સંખ્યાત ભાગને અધ્યમ સંખ્યાત લક્ષણસ્થાનની વિવક્ષાવટે  
પ્રથમ કહેલ માફક અત્યંત અદ્યપણું નથી, આ કારણથી કાલથી  
સપ્રદેશ તેમજ અપ્રદેશોને વિષે વર્તનાર પરમાણુઓ ધણુ છે, કાલ-  
અપ્રદેશો સમય માત્ર કાલ અવસ્થાએ હોવાથી અત્યંત અદ્ય છે,  
આના કરતાં દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસંખ્યાત શુણા છે. (૧૯)

इत्तो असंख्यगुणिआ, हवंति खित्तापणसिआ समए ।  
जं ते ता सव्वे च्चिअ, अपणसा खित्तओ अणवो॥२०॥

મૂળાર્થ—દ્રવ્ય અપ્રદેશ કરતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસંખ્યાત  
ગુણા શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે, જે કારણથી પરમાણુનો તેમજ  
બીજા સર્વે બે પ્રદેશિકાદિ સ્કંધો ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ છે. (૨૦)

इतो द्रव्याप्रदेशेभ्यः क्षेत्राप्रदेशिका असंख्यातशुणा भवन्ति ।  
यस्मात्ते एव परमाणवः ‘ता’ इति तावदर्थं स च क्रमोपन्यासे ।  
वक्ष्यमाणमाथोक्तद्विप्रदेशादिद्रव्यापेक्षया एकैकनभःप्रदेशावगाहि-

તયા સર્વેઽપિ ક્ષેત્રતોઽપ્રદેશા એવેતિ । નહોકઃ પરમાણુર્વાદરપરિણા-  
યોઽપિ દ્વ્યાદીન્નમઃપ્રદેશાન્ વ્યાપ્નોતિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય અપ્રદેશ કરતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસંખ્યાત  
શુદ્ધા છે. કારણ કે તેજ પરમાણુઓ તેમજ આગળની ગાથામાં  
કહેલ છે પ્રદેશાદિક દ્રવ્યો એક એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહેલ  
હોવાથી આ બધાઓ ક્ષેત્રથી અપ્રદેશોજ છે. કારણ કે એક પરમાણુ  
બાદર પરિણામને પામેલ હોય તો પણ બે આકાશ પ્રદેશને અવ-  
ગાહી શકતો નથી. (૨૦)

દુપણસિઆઈણસુઽવિ, પણસપરિવિઢ્ઠિણસુ ઠાણેસુ ।  
લબ્ધ્વઃ ક્ષિક્ષ્ણોઽવિઅ, રાસીલિત્તાપણસાણં ॥૨૧॥

આજ વાત કહે છે.

મૂળાર્થ—પ્રદેશથી વૃદ્ધિ પામતા એવા બે પ્રદેશાદિ  
સ્થાનોને વિષે ક્ષેત્ર અપ્રદેશોની એક એક રાશિ પણ  
મળે છે. (૨૧)

પ્રદેશશબ્દઃ પરમાણુપર્યાય इह गृह्यते । ततो द्विप्रदेशादि-  
केष्वपि स्कन्धेषु प्रदेशपरिवर्द्धितेषु स्थानेष्वेकाग्रैकोत्तरेण परमाणु-  
परिवर्द्धितेषु क्षेत्राप्रदेशानामेकैક एव राशिर्लभ्यते । अयमर्थः—द्व्यणु-  
कस्कन्धा बादरपरिणामतया केचिद् द्विद्विनमःप्रदेशावगाहिनः,  
केचित्तु सूक्ष्मपरिणामतयैकैकनमःप्रदेशावगाहिन इति । एवं त्र्यणु-  
कस्कन्धाः केचिद्बादरपरिणामतया त्रित्रिनमःप्रदेशावगाहिनः, के-  
चिद्बादरसूक्ष्मपरिणामतया द्विद्विनमःप्रदेशावगाहिनः, केचित्सूक्ष्मप-  
रिणामतयैकैकनमःप्रदेशावगाहिनः । एवं चतुरणुकस्कन्धा अपि  
केचिच्चतुश्चतुर्नमःप्रदेशावगाहिनः, केचित्त्रित्रिनमःप्रदेशावगाहिनः,  
केचिद्विद्विनमःप्रदेशावगाहिनः, केचित्त्वैकैकनमःप्रदेशावगाहिन इति ।

અનયા દિશા પચ્ચાણુકપટણુકાદયોઽનન્તાણુકાન્તાઃ સ્કન્ધા એકૈ-  
કનખઃપ્રદેશાવગાહિનોઽપિ લભ્યન્ત ઇતિ । તથા ચ સતિ દ્વચણુકા-  
દીનામનન્તાણુકાન્તાનાં ક્ષેત્રતોઽપ્રદેશાનાં મતિપ્રદેશં પરમાણુટદ્ધિ-  
સ્થાનમેકૈક એવ રાશિરિતિ ॥ ૨૧ ॥

ટીકાર્થ—પ્રદેશ શબ્દ પરમાણુનો વાચક અહીં છે. જેથી  
એક આદિ એક ઉત્તર પરમાણુ પ્રદેશથી વૃદ્ધિ પામતા એવા બે પ્ર-  
દેશાદિ સ્કંધોના સ્થાનોને વિષે ક્ષેત્ર અપ્રદેશોની એક એક રાશિ  
મળે છે. આનો આ અર્થ છે. બે પરમાણુઓવાળા સ્કંધો બાદર પ-  
રિણામથી કેટલાક આકાશના બે બે પ્રદેશમાં અવગાહે છે. કેટ-  
લાક તો સૂક્ષ્મ પરિણામથી એક એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહે છે.  
આ મુજબ કેટલાક ત્રણ પરમાણુઓવાળા સ્કંધો બાદર  
પરિણામથી આકાશના ત્રણ ત્રણ પ્રદેશને અવગાહે છે. કેટ-  
લાક બાદર સૂક્ષ્મ પરિણામથી બે બે આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે.  
કેટલાક સૂક્ષ્મ પરિણામથી એકએક આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે. આ  
મુજબ ચાર પરમાણુવાળા સ્કંધો કેટલાક ચાર ચાર આકાશપ્રદેશને  
અવગાહે છે. કેટલાક ત્રણ ત્રણ આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે. કેટલાક  
બે બે આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે, અને કેટલાક એક એક આકા-  
શપ્રદેશને અવગાહે છે. આ મુજબ પાંચ પરમાણુ છ પરમાણુ યાવત  
અનંત પરમાણુ પર્યંતના સ્કંધો એક એક આકાશપ્રદેશને અવગાહીને  
રહેવાવાળા પણ મળી આવે છે. આ ઉપરથી આ નિર્ણય થયો કે બે  
પરમાણુથી માંડી અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધો કે જેઓ એક એક પ્રદેશ  
પરમાણુથી વૃદ્ધિ પામેલ છે, તે દરેકમાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશની એક એક રાશિ  
મળી આવે છે. આથી ઠરીને દ્રવ્ય અપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અ-  
સંખ્યાતગુણ છે. આ મુજબ ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશના અત્પ્રબલુત્વની વાત  
પૂર્ણ થાય છે. (૨૬)

અય ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશાનામસંખ્યગુણતામાહ—

इतो खित्ताएसेण चेव सपएसया असंखगुणा ।

एगपएसोगाढे, मोत्तुं सेसावगाहणया ॥ २२ ॥

હવે ક્ષેત્ર અપ્રદેશ કરતાં ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસંખ્યાતગુણા છે. તે વાત બતાવે છે.

મૂળાર્થ—ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્રસપ્રદેશો અસંખ્યાતગુણા છે. આકાશના એક એક પ્રદેશને અવગાહણ સ્કંધો છોડી બાકી બધી અવગાહના ક્ષેત્ર સપ્રદેશોની બાધુવી. (૨૨)

एभ्यः क्षेत्राप्रदेशेभ्यः सकाशात् क्षेत्रतः सप्रदेशा असंख्यात-  
गुणाः । यतः एकैकप्रदेशावगाढान् स्कन्धान्मुक्त्वा ‘सेसावगाह-  
णया’ इति द्व्यादिनभःप्रदेशावगाहिनः स्कन्धाः सर्वेऽपीह गृह्यन्त  
इति । अयमर्थः—द्व्यणुकस्कन्धानां क्षेत्रावगाहनापेक्षया द्वौ राशी ।  
एक एकैकनभःप्रदेशावगाढानां स्कन्धानां, द्वितीयस्तु द्विद्विनभःप्र-  
देशावगाढानां स्कन्धानाम् । तथा त्र्यणुकस्कन्धानां क्षेत्रावगाहना-  
पेक्षया त्रयो राशयः । एक एकैकनभःप्रदेशावगाढानां, द्वितीयो  
द्विद्विनभःप्रदेशावगाढानां, तृतीयस्तु त्रित्रिनभःप्रदेशावगाढानां स्क-  
न्धानाम् । तथा चतुरणुकस्कन्धानां चत्वारो राशयः । एक  
एकैकनभःप्रदेशावगाढानाम्, द्वितीयो द्विद्विनभःप्रदेशावगाढानाम्,  
तृतीयस्त्रित्रिनभःप्रदेशावगाढानाम्, चतुर्थस्तु चतुश्चतुर्नभःप्रदेशावगा-  
ढानां स्कन्धानाम् । एवं पञ्चाणुकस्कन्धानां पञ्च राशयो यावद-



એક આકાશપ્રદેશ અવગાહી જે સ્કંધો છે તે છોડી દઈ બે આદિ  
આકાશપ્રદેશ અવગાહી રાશિઓ સર્વે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ બાણુવા. (૨૨)

શેષત્વં ભાવયન્નાહ—

તે પુન દુપણસોગાહનાઈઆ સઠ્ઠવપુગ્ગલા સેસા ।

તે અ અસંખિજ્જગુણા, અવગાહનઠાળ વાહુલા ॥૨૩॥

આ જ બાબતમાં બાકી રહેલ ખીના કહે છે.

મૂલાર્થ—તે વળી બે આકાશપ્રદેશ અવગાહનાદિ-  
વાળા સમગ્ર પુદ્ગલો શેષા કહેતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશથી જૂદા અ-  
સંખ્યાતગુણા છે. અવગાહનાના સ્થાનને આશ્રિ બહુપણું  
બાણુવું. (૨૩)

તે પુનર્દ્વિપ્રદેશાવગાહનાદિકાઃ ‘ સઠ્ઠવપુગ્ગલા ’ इति समस्ता  
द्व्यणुकादयोऽनन्ताणुकान्ताः स्कन्धाः शेषा व्यतिरिक्ताः क्षेत्रप्र-  
देशपुद्गलेभ्य इत्यस्याध्याहारः । ते पुनः क्षेत्रतः सप्रदेशा असंख्यात-  
गुणाः अवगाहनास्थानानां बाहुल्यात् । अयमाशयः—परमाण्वादी-  
नामनन्ताणुकस्कन्धानामपि पुद्गलानामेकैकनभःप्रदेशलक्षणमेकमेवा-  
वगाहनास्थानम् क्षेत्राप्रदेशानां, क्षेत्रतः सप्रदेशानां तु द्वयादित्रयःप्र-  
देशप्रभृतीन्यसंख्यातनभःप्रदेशपर्यन्तान्यसंख्यातान्यवगाहनास्थाना-  
नीति ॥ २३ ॥

ટીકાર્થ—તે વળી બે આકાશપ્રદેશ અવગાહનાદિવાળા સ-  
મગ્ર બે પરમાણુથી માંડી અનંત પરમાણુ પર્યંતના સ્કંધો શેષા કહેતાં  
ક્ષેત્રઅપ્રદેશથી જૂદા એવા તે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે.  
અવગાહના સ્થાનોનું બહુપણું હોવાથી. આનો આ અર્થ છે. પરમા-  
ણુથી માંડી અનંત પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કંધોનું એક એક આકાશપ્રદેશ

લક્ષણ એક જ અવગાહના સ્થાન છે. ક્ષેત્ર સપ્રદેશોનું અને ક્ષેત્રસપ્રદેશોનું તે જ આકાશપ્રદેશથી માંડી અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશ પર્યંત અસંખ્યાતા અવગાહના સ્થાનો મળે છે. આ કારણથી ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણ છે. (૨૩)

અથ દ્રવ્યતઃ કાલતો ભાવતઃ સપ્રદેશાનાં પ્રમાણમાહ—

દઢ્વેણ હંતિ ઇત્તો, સપણસા પુગ્ગલા વિસેસહિઆ ।  
કાલેણ ય ભાવેણ ય, એમેવ ભવે વિસેસહિઆ ॥૨૪॥

હવે દ્રવ્યથી કાળથી તથા ભાવથી સપ્રદેશોનું પ્રમાણ કહે છે.

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રસપ્રદેશો કરતાં દ્રવ્યસપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. તેના કરતાં કાલ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે. તેના કરતાં આ મુજબ ભાવસપ્રદેશો વિશેષાધિક છે. (૨૪)

અર્થઃ ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશેભ્યો દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા વિશેષાધિકાઃ । તથા દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશેભ્યઃ કાલતઃ સપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા વિશેષાધિકાઃ । एवं कालतः सप्रदेशेभ्यो भावतः सप्रदेशा विशेषाधिका इति ॥ २४ ॥

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતાં દ્રવ્યથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. તથા દ્રવ્યથી સપ્રદેશો કરતાં કાલથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. આ મુજબ કાલથી સપ્રદેશો કરતાં ભાવથી સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે (૨૪).

અમીપાં વિશેષાધિકત્વે યુક્તિમાહ—

ભાવાઈઆ વુઢ્ઠી, અસંખગુણિઆ જમપ્પણસાણં ।  
તો સપ્પણસયાણં, ચિત્તાઈવિસેસપરિવુઢ્ઠી ॥ ૨૫ ॥



આ ચારેના વિશેષાધિકમાં યુક્તિ ગતાવે છે.

મૂલાર્થ—જે કારણથી ભાવ આદિ અપ્રદેશોની વૃદ્ધિ અસંખ્યાત ગણી કહી છે, તે કારણથી ક્ષેત્રાદિ સપ્રદેશો વિશેષાધિક બાણવા. (૨૫).

યસ્માદપ્રદેશાનાં પુદ્ગલાનાં ભાવાદિકા ભાવમાદૌ કૃત્વા વૃદ્ધિરસંખ્યગુણિતા, આદિશઙ્કાત્કાલદ્રવ્યક્ષેત્રાણિ ગૃહ્યન્તે । અયમર્થઃ—ભાવાપ્રદેશેભ્યઃ કાલતોઽપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા અસંખ્યગુણાઃ । કાલાપ્રદેશેભ્યો દ્રવ્યાપ્રદેશા અસંખ્યગુણાઃ । દ્રવ્યાપ્રદેશેભ્યઃ ક્ષેત્રાપ્રદેશા અસંખ્યગુણા इति । 'તો' इति तस्मात्સપ્રદેશાનાં પુદ્ગલાનાં ક્ષેત્રાદિકા ક્ષેત્રમાદૌ કૃત્વા વૈપરીત્યેન ક્રમશો વિશેષપરિવૃદ્ધિર્વૌદ્ભવ્યા । ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશેભ્યો દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશા વિશેષાધિકાઃ । દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશેભ્યઃ કાલતઃ સપ્રદેશા વિશેષાધિકાઃ । કાલતઃ સપ્રદેશેભ્યો ભાવતઃ સપ્રદેશા વિશેષાધિકા इति ॥ ૨૫ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોની ભાવને આદિ કરી વૃદ્ધિ અસંખ્યાત ગણી કહી છે. આદિ શબ્દથી કાલ, દ્રવ્ય, તથા ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરવા. આનો ભાવાર્થ આ છે. ભાવ અપ્રદેશોથી કાલ અપ્રદેશ પુદ્ગલો અસંખ્યાત ગણા છે. કાલ અપ્રદેશોથી દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગણા છે. દ્રવ્ય અપ્રદેશોથી ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગણા છે. તે કારણથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો ક્ષેત્રને આદિ કરી, વિપરીતપણાથી ક્રમસર વિશેષ પરિવૃદ્ધિ બાણવી. ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતાં દ્રવ્ય સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે. દ્રવ્ય સપ્રદેશો કરતાં કાલતઃ કહેતાં કાલને આશ્રિ કાલ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે. કાલસપ્રદેશો કરતાં ભાવને આશ્રિ ભાવ સપ્રદેશો વિશેષાધિક બાણવા. આ મુજબ વધારે હોવામાં યુક્તિ એમ સમજાય છે કે જે અપ્રદેશ અન્ય હોય તો તેને મોટો ભાગ સપ્રદેશમાં હોય, જેને લઈ ભાવ અપ્રદેશ અન્ય હોવાથી

તેનો પાછળનો બધો ભાગ એક ગુણકાલાદિ છોડી અનંતગુણકાલાદિ બધા સપ્રદેશો સર્વેથી વંધારે થયા. આ મુજબ સપ્રદેશોનું અલ્પ બહુત્વ પૂર્ણ થયું (૨૫)

અથ મિશ્રાલ્પવહુત્વમાદ—

મીસાળ સંક્રમં પદ્મ, સપણસા સ્વિત્તઓ અસંસ્વગુણા ।  
મણિઆ સદ્ગુણે પુણ, થોવાચ્છિઅ તે ગહેઅઠ્ઠા ॥૨૬॥

હવે મિશ્ર અલ્પબહુત્વ બતાવે છે.

મૂલાર્થ—મિશ્રોના અલ્પબહુત્વ સંબંધી વિચારને આશ્રિ ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે. પોતાને સ્થાને વળી ક્ષેત્ર સપ્રદેશો સર્વથી થોડા બાકીયા. (૨૬)

મિશ્રાણામિત્યપ્રદેશસપ્રદેશાનાં મીલિતાનાં સંક્રમં પ્રત્ય-  
પ્રદેશેભ્યઃ સપ્રદેશેષ્વલ્પવહુત્વવિચારસંક્રમે ક્ષેત્રતોઽપ્રદેશેભ્યઃ  
ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણાઃ । સ્વસ્થાને પુનરપ્રદેશાન્  
વિહાય કેવલસપ્રદેશચિન્તાયાં દ્રવ્યકાલમાવાનાં સપ્રદેશાનાં ક્રમશો  
વિશેષાધિકાનામપેક્ષયા સ્તોકા એવ તે ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશા ઇતિ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—મિશ્રાણાં કહેતાં અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશોનું પરસ્પર  
મળીને સંક્રમં પ્રતિ એટલે અપ્રદેશ યદ્દી સપ્રદેશને વિષે અલ્પ બ-  
હુત્વના સંક્રમણમાં ક્ષેત્રથી અપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો અસં-  
ખ્યાત ગુણા છે. પણ ક્ષેત્ર સપ્રદેશો પોતાના સ્થાનમાં એટલે અપ્ર-  
દેશને છોડી કેવળ સપ્રદેશોનોજ વિચાર કરીએ ત્યારે ક્ષેત્ર સપ્રદેશો  
દ્રવ્ય, કાળ, તથા ભાવ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે. તેની અપેક્ષાએ  
થોડાજ છે. આ ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ બાકીયા (૨૬)

एतदेवोच्यते—

खित्तेण सप्पएसा, थोवा दव्वद्धभावओ अहिया ।  
सपएसप्पावहुअं, सट्ठाणे अत्थओ एवं ॥ २७ ॥

આજ વાત કહે છે.

મૂળાર્થ—ક્ષેત્રથી સમદેશો થોડા છે, તેના કરતાં દ્રવ્ય, કાળ તથા ભાવના સમદેશો અધિક છે. આ મુજબ પોતાના સ્થાનને વિષે વ્યાખ્યાનથી સમદેશોનું અલ્પબહુત્વપણું જાણવું. ( ૨૭ )

શેષસમદેશાપેક્ષયા ક્ષેત્રતઃ સમદેશાઃ સ્તોકાઃ, સ્તોકત્વે ચ સાધ્યે યુક્તિઃ પૂર્વવિચારિતૈવ । ‘દવ્વદ્ધભાવઓ અહિયા’ ઇતિ દ્રવ્યતઃ કાલતો ભાવતશ્ચ સમદેશાઃ ક્રમશો વિશેષાધિકાઃ । અર્થત ઇતિ વ્યાખ્યાનાપેક્ષયા ઇત્થં સ્વસ્થાને સમદેશાનાં પુદ્ગલાનામલ્પવ-હુત્વમવગન્તવ્યમિતિ ॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—ખીજ સમદેશોની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રસમદેશો થોડા છે. થોડા હોવામાં યુક્તિ પ્રથમ વિચારેલ છે જ. ક્ષેત્રસમદેશ કરતા દ્રવ્ય, કાળ તથા ભાવઆત્મિ સમદેશો વિશેષાધિક છે. અર્થતઃ કહેતાં વ્યાખ્યાનની અપેક્ષાએ આ મુજબ સ્વસ્થાનને વિષે સમદેશ પુદ્ગલોનું અલ્પબહુત્વપણું જાણવું. (૨૭)

अल्पवहुत्वसंख्यामाह—

पहमं अपएसाणं, वीयं पुण होइ सप्पएसाणं ।  
तइयं पुण मीसाणं, अप्पवहु अत्थओ तिन्नि॥ २८॥

અલ્પબહુત્વ કેટલા થયા તેની સંખ્યા જતાવે છે.

મૂઝાઈ—અપ્રદેશોનું પ્રથમ, બીજું વળી સપ્રદેશોનું તેમજ વળી ત્રીજું મિશ્રોનું અલ્પબહુત્વપણું આ મુજબ અર્થથી ત્રણ અલ્પબહુત્વ થાય છે. (૨૮)

પ્રથમ દ્રવ્યાદ્યપ્રદેશનાં ચતુર્ણાં પુદ્ગલરાશીનાં પરસ્પરમલ્પ-  
વહુત્વમુક્ત્ત્વ દ્વિતીયં તેષામેવ દ્રવ્યાદિતઃ સપ્રદેશાનામ્ । તૃતીયં  
મિશ્રાણામિતિ । સપ્રદેશપ્રદેશનાં મિલિતાનામિત્યર્થતો વ્યાખ્યાન-  
દ્વારેણ ત્રીણ્યલ્પવહુત્વાનિ ભવન્તિ । સૂત્રે ત્વેકમેવાલ્પવહુત્વમુક્ત-  
મિતિ ॥ ૨૮ ॥

ટીકાઈ—દ્રવ્યાદિ અપ્રદેશ ચાર પુદ્ગલ રાશિનું અલ્પબહુ-  
ત્વપણું પ્રથમ કહ્યું છે. બીજું તેજ દ્રવ્યાદિ ચાર સપ્રદેશોનું અને  
ત્રીજું સપ્રદેશ અપ્રદેશ મળી મિશ્રોનું. આ મુજબ વ્યાખ્યાનદ્વારા  
ત્રણ અલ્પ બહુત્વ થાય છે. પણ સૂત્રને વિષે તો એકજ અલ્પ બહુત્વ  
કહેલ છે. (૨૮)

સપ્રદેશાનામન્યોન્યં દ્વાસદ્દિમમાણમાદ—

ઠાણે ઠાણે વઢૂઢ, ભાવાઈણં જમપ્પણ્ણાણં ।

તં ચિથ્થ ભાવાઈણં, પરિમસ્સઈ સપ્પણ્ણાણં ॥૨૯॥

સપ્રદેશ અપ્રદેશોને પરસ્પર દેટલી ઓછાશ અધિકતા છે તેનું  
પ્રમાણ બતાવે છે.

મૂઝાઈ—ભાવાદિ અપ્રદેશોની જે સંખ્યા સ્થાને સ્થાને  
વધે છે, તેજ સંખ્યા ભાવાદિ સપ્રદેશોમાંથી ઓછી થાય  
છે. (૨૯)

ભાવાદીનામાદિશબ્દાત્કાલદ્રવ્યક્ષેત્રાણામપ્રદેશાનાં સ્થાને  
સ્થાને યદ્વર્ધ્ધતે, તદેવ સપ્રદેશાનાં ભાવાદીનાં પરિભ્રમ્યતે ।  
યથા કિલ કલ્પનયા લક્ષં પુદ્ગલાસ્તેષુ ભાવતઃ કાલતો દ્રવ્યતઃ  
ક્ષેત્રતથાપ્રદેશઃ ક્રમેણૈકદ્વિપચ્ચદશસહસ્રસંખ્યાઃ, સપ્રદેશાસ્તુ નવ-  
નવત્યપ્તનવતિપચ્ચનવતિનવતિસહસ્રસંખ્યાઃ તતથ ભાવાપ્રદેશેભ્યઃ  
કાલાપ્રદેશેષુ સહસ્રં વર્ધતે, તદેવ ભાવતઃ સપ્રદેશેભ્યઃ કાલતઃ  
સપ્રદેશેષુ હીયતે । તથા યદેવ કાલાપ્રદેશેભ્યો દ્રવ્યાપ્રદેશેષુ સહસ્ર-  
ત્રયં વર્ધતે, તદેવ કાલસપ્રદેશેભ્યો દ્રવ્યસપ્રદેશેષુ હીયતે । તથા  
યદેવ દ્રવ્યાપ્રદેશેભ્યઃ ક્ષેત્રાપ્રદેશેષુ સહસ્રપચ્ચકં વર્ધતે, તદેવ દ્રવ્ય-  
સપ્રદેશેભ્યઃ ક્ષેત્રસપ્રદેશેષુ હીયતે ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

સ્થાપના ચેયમ્ ।

ભાવાપ્ર• ૧૦૦૦	કાલાપ્ર• ૨૦૦૦	દ્રવ્યાપ્ર• ૫૦૦૦	ક્ષેત્રાપ્ર• ૧૦૦૦૦
ભાવસપ્ર• ૬૬૦૦૦	કાલસપ્ર• ૬૮૦૦૦	દ્રવ્યસપ્ર• ૬૫૦૦૦	ક્ષેત્રસપ્ર• ૬૦૦૦૦

ટીકાર્થ—ભાવ, કાલ, દ્રવ્ય તથા ક્ષેત્ર અપ્રદેશોની જે સંખ્યા  
સ્થાને સ્થાને વધે છે, તેજ સંખ્યા સપ્રદેશ ભાવાદિકોમાંથી ઓછી  
થાય છે, દ્રષ્ટાંત તરીકે કલ્પનાથી એક લાખ પુદ્ગલો છે. આ પુદ્ગ-  
લોમાં ભાવથી, કાલથી, દ્રવ્યથી, તથા ક્ષેત્રથી અપ્રદેશો અનુક્રમે,  
એકહજાર, બે હજાર, પાંચહજાર, દશહજાર છે. સપ્રદેશો અનુક્રમે  
નવાણું હજાર, અઠાણું હજાર, પંચાણું હજાર, અને નેવું હજાર છે.  
તતથ ભાવ અપ્રદેશ કરતાં કાલ અપ્રદેશને વિષે જે એક હજાર વધે  
છે, તેજ હજાર ભાવસપ્રદેશ કરતાં, કાલસપ્રદેશને વિષે ઓછા છે;  
તેમજ કાલ અપ્રદેશ કરતાં દ્રવ્ય અપ્રદેશમાં જે ત્રણ હજાર સંખ્યા  
વધે છે, તેજ ત્રણ હજાર કાલ સપ્રદેશ કરતાં દ્રવ્ય સપ્રદેશને વિષે  
ઘટે છે, તથા દ્રવ્ય અપ્રદેશ કરતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશમાં જે પાંચ હજાર  
સંખ્યા વધે છે, તેજ પાંચ હજાર સંખ્યા દ્રવ્ય સપ્રદેશ કરતાં ક્ષેત્ર  
સપ્રદેશમાંથી ઘટે છે ( ૨૯ )

આની સ્થાપના નીચે મુજબ છે.

ભાવઅપ્રદેશ. ૧૦૦૦	કાલઅપ્રદેશ. ૨૦૦૦	દ્રવ્યઅપ્રદેશ. ૫૦૦૦	ક્ષેત્રઅપ્રદેશ. ૧૦૦૦૦
ભાવસપ્રદેશ. ૬૬૦૦૦	કાલસપ્રદેશ. ૬૮૦૦૦	દ્રવ્યસપ્રદેશ. ૬૫૦૦૦	ક્ષેત્રસપ્રદેશ. ૬૦૦૦૦

અહવા સ્વિત્તાર્દ્ધિનં, જમપ્પણ્ણસાણ હાયણ કમસો ।

તં ચિઅ સ્વિત્તાર્દ્ધિનં, પરિવહ્હુ સપ્પણ્ણસાણં ॥૩૦॥

મૂલાર્થ—અથવા ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશોની જે હાનિ કહી છે, તેજ ક્ષેત્રાદિ સપ્રદેશોની વૃદ્ધિ અનુક્રમે જાણવી. (૩૦)

અથવા [દ્રવ્ય] ક્ષેત્રાદિનાં ચદ્રપ્રદેશનાં હીયતે, ક્રમશઃસ્ત-  
દેવ સપ્રદેશનાં ક્ષેત્રાદિનાં પરિવર્ધત ઇતિ । અર્થમર્થ—ક્ષેત્રાપ્રદેશ-  
મ્બો દ્રવ્યાપ્રદેશો પચ્ચ સહસ્રા હીયન્તે । ત એવ ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશ-  
મ્બો દ્રવ્યસપ્રદેશો વર્ધન્તે । તથા ચ એવ દ્રવ્યતોઽપ્રદેશમ્બઃ કા-  
લાપ્રદેશો વ્રયઃ સહસ્રા હીયન્તે । ત એવ દ્રવ્યસપ્રદેશમ્બઃ કાલ-  
સપ્રદેશો વર્ધન્તે । તથા ચદેકં સહસ્રં કાલાપ્રદેશમ્બો ભાવાપ્રદેશો  
હીયતે । તદેવ કાલસપ્રદેશમ્બો ભાવસપ્રદેશો વર્ધત ઇતિ ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—અથવા ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશોની જે હાનિ કહી છે, તેજ  
સપ્રદેશ ક્ષેત્રાદિકોની વૃદ્ધિ અનુક્રમે જાણવી. આનો આ અર્થ છે.  
ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતાં દ્રવ્ય અપ્રદેશોને વિષે જે પાંચ હજાર ઘટે છે,  
તેજ પાંચ હજાર ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતાં દ્રવ્ય સપ્રદેશોમાં વધે છે, તથા  
જે દ્રવ્ય અપ્રદેશો કરતાં કાલ અપ્રદેશોમાં ત્રણ હજાર ઘટે છે, તેજ  
ત્રણ હજાર દ્રવ્ય સપ્રદેશો કરતાં કાલ સપ્રદેશોને વિષે વધે છે, તથા  
જે એક હજાર કાલ અપ્રદેશો કરતાં ભાવ અપ્રદેશોમાં ઘટે છે, તેજ  
કાળ સપ્રદેશો કરતાં ભાવ સપ્રદેશોમાં એક હજાર વધે છે. પ્રથમ

ગાથામાં ઘટવા સંબંધી વાત કરી છે. આ ગાથામાં વધવા સંબંધી વાત કરી છે. બંને એકજ રીતિ છે. ( ૩૦ )

અવરુપ્પરપ્પસિદ્ધા, વુઢ્ઠી હાણી અ હોઈ દુહંપિ ।

અપ્પસસપ્પપ્પસાણ પુગ્ગલાણં સલક્કલ્લણાઓ ॥૩૧॥

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે પરસ્પર અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ બન્ને પુદ્ગલોની વૃદ્ધિ તથા હાનિ સ્વસ્વરૂપથીજ થાય છે. ( ૩૧ )

પરસ્પરતોડ્ઝ્યોન્યાપેક્ષયા પ્રકર્ષેણ સિદ્ધા પ્રતિષ્ઠિતા સ્વલક્ષણતઃ સ્વસ્વરૂપતો વૃદ્ધિર્હાનિથ ભવતિ, દ્વયોરપીતિ પુદ્ગલાનાં ભાવકાલદ્રવ્યક્ષેત્રવિશિષ્ટાનાં ક્રમોત્ક્રમામ્યાં વૃદ્ધિહાનિમતામપ્રદેશરાશેઃ સપ્રદેશરાશેષ્વેત્યર્થઃ ॥ ૩૧ ॥

ટીકાર્થ—આ પ્રમાણે એક બીજાની અપેક્ષાએ સ્વસ્વરૂપથીજ કેમ તથા ઉત્કેમવડે વૃદ્ધિ તથા હાનિ પામતા એવા ભાવ-કાલ, દ્રવ્ય તથા ક્ષેત્ર વિશિષ્ટ પુદ્ગલોની બન્ને અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ રાશિની વૃદ્ધિ તથા હાનિ કહી છે. ( ૩૧ )

અમુમેવાર્થ વ્યનક્તિ—

તે ચેવ ય તે ચઙહિવિ, જમુવચરિજ્ઞંતિ પુગ્ગલા દુવિહા ।  
તેણ ડ વુઢ્ઠી હાણી, તેસિં અન્નોન્નસંસિદ્ધા ॥ ૩૨ ॥

આજ અર્થને પ્રગટ કરી બતાવે છે.

મૂલાર્થ—જે પુદ્ગલો અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશથી બે પ્રકારે બતાવ્યા છે, તેજ પુદ્ગલો ભાવાદિ ચાર પ્રકારથી વિશિષ્ટ કરે છે. તે ભાવાદિ વડેજ પુદ્ગલોની પરસ્પર હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે. (૩૨)

યસ્માત્પુદ્ગલા દ્વિવિધાઃ સપ્રદેશા અપ્રદેશાથેત્યર્થઃ । ઉપચ-  
ર્યન્તે વિશિષ્પન્તે ચતુર્ભિરપિ ભાવકાલાદિભિઃ પરમાર્થતસ્તુ  
ત એવ તે નાન્યે । અયમર્થઃ—યે કિલ કલ્પનયા પુદ્ગલા લક્ષસંખ્યા  
ઉક્તાઃ પરમાર્થેન તુ અનન્તાઃ સન્તિ, તેષાં મધ્યાત્કેચિત્ દ્રવ્યતો-  
ઽપ્રદેશાઃ શેષાસ્તુ દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશાઃ । ય એવ દ્રવ્યતોઽપ્રદેશાઃ  
સપ્રદેશાશ્ચ, ત એવ ચ કાલાદિભિરપ્યપ્રદેશાઃ સપ્રદેશાશ્ચ વિચાર્યન્તે,  
તેન તેષાં પુદ્ગલાનાં વૃદ્ધિર્હાનિથાન્થોન્વયસંસિદ્ધા, ઇતરંતરાશ્રયેતિ  
પરસ્પરાપેક્ષયેત્યર્થઃ ॥ ૩૨ ॥

ટીકાર્થ—જે પુદ્ગલો અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશથી બે પ્રકારે  
કહેલ છે, તેજ પુદ્ગલો લાવ-કાલાદિ ચાર પ્રકારથી વિશિષ્ટ કરાય  
છે. બુદ્ધા બુદ્ધા પાડે છે. પણ વાસ્તવિક રીતે તે બેજ અપ્રદેશ તથા  
સપ્રદેશ છે, બીજા નથી. આનો આ અર્થ છે. જે પુદ્ગલો કલ્પનાથી  
એક લાખ ગણેલ છે. તે પુદ્ગલો પરમાર્થથી અનંતા છે. તે પુદ્ગ-  
લોની મધ્યે કેટલાક દ્રવ્યથી અપ્રદેશો છે. બાકીના બધા સપ્રદેશો  
છે, અને જે પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અપ્રદેશો તથા સપ્રદેશો છે, તેજ પુદ્ગ-  
લોનો કાલાદિવડે અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશનો વિચાર કરાય છે. આ  
કારણથી પુદ્ગલોની પરસ્પર વૃદ્ધિ તથા હાનિ સિદ્ધ થાય છે (૩૨)  
ટીકાકારે જે દૃષ્ટાંત આપી વૃદ્ધિ હાનિ બતાવી છે. તેજ વાત મૂલકાર  
બતાવે છે. (૩૨)

एषसिं रासीणं, णिदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं ।  
बुद्धीए सव्वपुग्गल, जावं तावाण लस्सो उ ॥३३॥

મૂળાર્થ—ઉપર બતાવેલ રાશિ સંખ્યા પ્રત્યક્ષ  
દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. સમગ્ર પુદ્ગલોની વૃદ્ધિ જે છે, તે બધાને  
કલ્પનાથી—એક લાખ ધારો. (૩૩)



इकं च दो अ पंच य, दस य सहस्साईं अप्पएसाणं ।  
भावाईणं कमसो, चउण्हवि जहोवइट्ठाणं ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—તેમાં એક હજાર, બેહજાર, પાંચહજાર, દ-  
શહજાર અનુક્રમે ભાવાદિ ચાર અપ્રદેશોને બાણો. (૩૪)

કલ્પનયા યાવન્તઃ સર્વપુદ્ગલાસ્તાવતાં લક્ષમિતિ ॥ ૩૩ ॥  
एकं द्वे पञ्च दश सहस्राणि अप्रदेशानां भावादीनां भावकालद्रव्य-  
क्षेत्राणां चतुर्णामपि यथोपदिष्टानां क्रमेणावगन्तव्यानि ॥ ३४ ॥

ટીકાર્થ—કલ્પના વડે જોટલા પુદ્ગલો છે તે બધાને એક  
લાખ ગણો. (૩૩)

ટીકાર્થ—ભાવ અપ્રદેશ, કાલ અપ્રદેશ, દ્રવ્ય અપ્રદેશ, તથા ક્ષેત્ર  
અપ્રદેશ જે ચાર કલા છે, તે અનુક્રમે એક હજાર, બે હજાર, પાંચ  
હજાર તથા દશ હજાર બાણવા. (૩૪)

नउई पंचाणउई अट्ठाणउई तहेव नवनउई ।

एवइयाईं सहस्साईं सप्पएसाण विवरीअं ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—નેણુ હજાર, પંચાણુ હજાર, અઠાણુ હજાર  
તેમજ નવાણુ હજાર વિપરીતથી સપ્રદેશોને બાણો. (૩૫)

वैपरीत्येन सप्रदेशानां नवतिः पञ्चनवतिरष्टनवतिर्नवनवतिश्च  
सहस्राणां क्रमेणावगन्तव्या । वैपरीत्यं चेदम्—क्षेत्रतः सप्रदेशानां  
नवतिसहस्राणि । द्रव्यतः सप्रदेशानां पञ्चनवतिसहस्राणि । कालतः  
सप्रदेशानामष्टनवतिसहस्राणि । भावतः सप्रदेशानां नवनवतिसह-  
स्राणीति ॥ ३५ ॥

ટીકાર્થ—વિપરીતપણથી સપ્રદેશોને નેવું હબાર, પંચાણું હબાર, અઠાણું હબાર, નવાણું હબાર અનુક્રમે બાણવા. વિપરીતતા બતાવે છે, દ્વેષથી સપ્રદેશો નેવું હબાર છે. દ્રવ્યથી સપ્રદેશો પંચાણું હબાર છે. કાલથી સપ્રદેશો અઠાણું હબાર છે. ભાવથી સપ્રદેશો નવાણું હબાર છે. (૩૫)

एएसि जहासंभवमत्योवणयं करिज्ज रासणिं ।

સઢભાવઓ અ જાણિજ્જ તે અણંતે જિણાભિહિણ્ણ ॥૩૬॥

॥ इति समासेयं पुद्गलपट्त्रिंशिका ॥

મૂઝાર્થ—આ ચાર રાશિનો યથાસંભવ અર્થનો ઉપનય કરી લેવો. આ વાત કલ્પનાથી કહી છે. વાસ્તવિક તે પુદ્ગલો અનંતા તિર્થ કરોએ કહેલ છે. એમ બાણી (૩૬)

एतेषां पूर्वोक्तानां सप्रदेशाप्रदेशानां राश्यानां यथासंभवमर्थो-  
पनयमर्थभावनां कुर्यात् । अर्थभावना तु सप्रदेशाप्रदेशानामल्पबहु-  
त्वविचाररूपा पूर्वव्याख्याने कृतैवेति नेह प्रतन्यते । अत्र लक्ष-  
संख्यया पुद्गलानामल्पबहुत्वविचारणमव्युत्पन्नमतिशिष्यव्युत्पादना-  
र्यम् । परमार्थतस्तु तान् पुद्गलाननन्तान् जिनाभिहितान् जानीया-  
दिति ॥ ३६ ॥

इति श्रीरत्नसिंहसूरिविरचिता पुद्गलपट्त्रिंशिकावृत्तिः समर्थितेति ॥

ટીકાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ સપ્રદેશ, અપ્રદેશ રાશિઓનો યથા-  
સંભવ અર્થનો ઉપનય અગર અર્થની ભાવના તમે કરી લ્યો.  
સપ્રદેશ, અપ્રદેશની અલ્પબહુત્વ વિચારણા રૂપ ભાવના પ્રથમ બ્યા-

અધ્યાનમાં કરેલ છે, માટે અહીં ફરી કહેતા નથી. અહીં પુદ્ગલોની એક લાખ સંખ્યાવડે જે અદ્યખબહુત્વની વિચારણા કરી તે માત્ર અબ્યુત્પન્ન-મતિ શિષ્યની બુદ્ધિ વિકાસ કરવા સાફ બાણુવું. વાસ્તવિક રીતે તે બિનેશ્વરભગવાને કહેલા પુદ્ગલો અનંતા છે. તે તમે બાણુ. ( ૩૬ )

इति श्रीरत्नसिंहसूरि विरचिता पुद्गल पट्टिनिशिका टीकायां  
गुर्जरभाषा श्रीतप,गच्छपति पांडितशिरोमणि ज्ञानादिगुणगुणालंकृत  
श्रीमन्मुक्तिविजयजीगणिशिष्य श्रीमद् पंन्यासजी श्रीकमलविजय-  
गणिशिष्य; मुनि देवविजयगणिना समर्थिताः कपटवंजाख्यनगरे पू-  
र्णगता सं. १९७२ फाल्गुन मासे शुक्लपक्षे प्रतिपदायां शुभं भूयात् ॥

॥ इति सवृत्तिका पुद्गलपट्टिनिशिका समाप्ता ॥



પુદ્ગલ પટ્ટિનિશિકામાંથી સારાંશ.

૧ ભાવ અપ્રદેશ, કાલ અપ્રદેશ, દ્રવ્ય અપ્રદેશ, ક્ષેત્ર અપ્રદેશ.

ભાવ અપ્રદેશ પુદ્ગલ કહેતાં પુદ્ગલોમાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ-

દિ ભાવપર્યાયો અનંતા છે, છતાં બ્યારે એક ગુણ કાલો, રાતો, તે-મજ એક ગુણ રસ, ગંધ, સ્પર્શદિની વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તેને ભાવ અપ્રદેશ કહે છે. અથવા ભાવને આત્રિ અપ્રદેશ કહે છે.

૨ કાલ અપ્રદેશ પુદ્ગલ કહેતાં પુદ્ગલોનો સ્થિતિ કાળ ધણો છે, છતાં પ્રથમ એક સમય સ્થિતિકાળ દરેક પુદ્ગલોના દેરદારને લીધે વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તેને કાલથી અપ્રદેશ કહે છે.

૩ દ્રવ્ય અપ્રદેશ પુદ્ગલ કહેતાં રકંધો સંખ્યાતાદિ પ્રદેશવાળા છે, છતાં દેવળ ભુલા રહેલા પરમાણુઓની વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તેને દ્રવ્યથી અપ્રદેશ કહે છે.

૪ ક્ષેત્રઅપ્રદેશ પુદ્ગલ કહેતાં આકાશના સંખ્યાતાદિ પ્રદેશમાં પુદ્ગલ રકંધો અવગાહીને રહ્યા છે, છતાં એક આકાશપ્રદેશમાં જે કોઈ પણ પુદ્ગલ રકંધો રહ્યા છે, તેને ક્ષેત્રઅપ્રદેશ કહે છે.

૫ ભાવ અપ્રદેશ ૧, કાલ અપ્રદેશ ૨, દ્રવ્ય અપ્રદેશ ૩, ક્ષેત્ર અપ્રદેશ ૪. આ ચારેનો પરસ્પર અલ્પ બહુત્વ સંબંધી વિચાર કહેવો.

૬ સર્વથી થોડા ભાવ અપ્રદેશો છે. એક ગુણકાલકાદિ.

૭ ભાવ અપ્રદેશો કરતાં કાલ અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે.

કાલઅપ્રદેશ એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલને કહે છે. અને તેવા ભાવ અપ્રદેશ તથા ભાવ અપ્રદેશમાં એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો મળી આવવાથી કાળ અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા અધિક છે.

દ્રવ્ય આગ્રિ કાળ અપ્રદેશ બતાવે છે.

૮ દ્રવ્ય જે પરમાણુ તેમજ જે પ્રદેશી રકંધો ને તે સ્થિતિ આગ્રિ એક સમય રહે તો તે કાલથી અપ્રદેશ કહેવાય છે. પ્રથમ રૂપાદિ ભાવને આગ્રિ કહેલ હોતું અહીં દ્રવ્યને આગ્રિ બાબુલું.

ક્ષેત્ર આગ્રિ કાલ અપ્રદેશ.

૯ એક આકાશાદિ પ્રદેશમાં રહેલ પરમાણુ આદિ રકંધો ને તે પોતાના સ્થાનથી બીજા ક્ષેત્રને સ્પર્શે ત્યારે પ્રથમ જે એક સમય સ્થિતિકાલ છે, તેને ક્ષેત્ર આગ્રિ કાલ અપ્રદેશ કહે છે.

અવગાહનાને આગ્રિ કાલ અપ્રદેશ.

૧૦ જે પુદ્ગલ રકંધો સંકેત, વિકેતને આગ્રિ પ્રથમ અલ્પ આકાશ પ્રદેશમાં સ્ત્રી ફેર વિશેષ આકાશ પ્રદેશમાં રહે છે ત્યારે પ્રથમ જે એક સમય સ્થિતિકાળ તેને અવગાહનાને આગ્રિ કાળ અપ્રદેશ કહે છે.

## પુદ્ગલ પરિણામને આશ્રિકાળ અપ્રદેશ.

૧૧ પુદ્ગલોનો જે પરિણામ સૂક્ષ્મ, બાહર, સ્થિર, અસ્થિર, શબ્દ પરિણામ, મન પરિણામ, કર્માદિ પરિણામ આ બધા પરિણામને આશ્રિ પ્રથમ જે સમય સ્થિતિકાળ તે તે પુદ્ગલ પરિણામને આશ્રિ કાળથી અપ્રદેશ કહે છે.

આ મુજબ કાળ અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણ છે.

## શિષ્યશંકા.

૧૨ એક ગુણ, બે ગુણ, ત્રણ ગુણથી માંડી યાવત્ અનંત ગુણ કાલકત્વાદિ સ્થાનો મળવાથી એક ગુણ કાલકાદિ સ્થાનને છોડી બાકીનાં બધાં સ્થાનો એક સમય સ્થિતિવાળા કાલ અપ્રદેશોને મળવાથી શા માટે અનંતગુણ કાલ અપ્રદેશો ન થાય ?

## ઉત્તર.

૧૩ અનંતગુણ કાલકત્વાદિ સ્કંધો એક ગુણ કાલકાદિ કરતાં અનંતમે ભાગે છે, જેથી અસંખ્યાત ગુણ કાલ અપ્રદેશ છે.

## ચુકિત બતાવે છે.

૧૪ એક ગુણ કાલાદિની એક રાશિ ૧. બે ગુણથી માંડી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ગુણ કાલાદિની બીજી રાશિ ૨. ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ગુણ કાલાદિમાં એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ગુણ કાલાદિની ત્રીજી રાશિ ૩. ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ગુણ કાલાદિમાં એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિ કરતાં યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણ કાલાદિની ચોથી રાશિ ૪. આ ચોથી રાશી અનંતગુણ કાલાની છે. તે રાશિ પ્રથમ રાશિ જે એક ગુણકાલકાદિની છે, તેના કરતાં અનંતમે ભાગે છે; કારણ કે સંખ્યાત ગુણ તથા અસંખ્યાત ગુણ કાલકત્વાદિ રાશિ બાદ કરતાં અનંતગુણ રાશિ થોડી મળે છે, જેથી કાલ અપ્રદેશ અસંખ્યાત ગણાજ હોય છે.

૧૫ કાલ અપ્રદેશ કરતાં દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે.  
દ્રવ્ય અપ્રદેશો પરમાણુઓ નાણુવા.

૧૬ દ્રવ્ય અપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે.  
એક આકાશ પ્રદેશવૃત્તિ સ્કંધો નાણુવા. એક આકાશ પ્રદેશમાં એક  
પરમાણુથી માંડી અનંત પ્રદેશી સ્કંધો રહેવાથી વધારે નાણુવા.

આ મુજબ એક અદ્યપગહુત્વ અપ્રદેશોનું પૂર્ણ થાય છે.

સપ્રદેશોનું અદ્યપગહુત્વપાણું બતાવે છે.

૧૭ ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતાં ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે.  
સ્વસ્થાને અદ્ય છે.

૧૮ ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતાં દ્રવ્ય સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

૧૯ દ્રવ્ય સપ્રદેશો કરતાં કાલ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

૨૦ કાલ સપ્રદેશો કરતાં ભાવ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

દૃષ્ટાંત પૂર્વકે આ વાત સમજાવે છે.

૨૧ એક હબાર ભાવ અપ્રદેશો છે. બે હબાર કાલ અપ્રદેશો  
છે. પાંચ હબાર દ્રવ્ય અપ્રદેશો છે. દશ હબાર ક્ષેત્ર અપ્રદેશો છે.

૨૨ ૬૦ હબાર ક્ષેત્ર સપ્રદેશો છે. ૬૫ હબાર દ્રવ્ય સપ્રદેશો  
છે. ૬૮ હબાર કાલ સપ્રદેશો છે. ૬૯ હબાર ભાવ સપ્રદેશો છે. આ  
મુજબ પરસ્પર અદ્યપગહુત્વપાણું નાળી લેવું.

અદ્ય પાહુત્વો કેટલાં થયાં તે કહે છે.

૨૩ અપ્રદેશો ચારનું એક અદ્યપગહુત્વ ૧, સપ્રદેશોનું બીજું  
અદ્યપગહુત્વ ૨, અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ બન્નેનું સાથે ત્રીજું અદ્ય  
પગહુત્વ ત્રીજું ૩, આ મુજબ પુદ્ગલ પદ્ધિશિક્ષાનો સારાંશ નાણુવો.





॥ अहम् ॥

## ॥ सवृत्तिका निगોदષટ્ત્રિंशિકા ॥



अथ पञ्चमाङ्ग एवैकादशशते दशमोद्देशके निगोदविचारः  
 “लौगस्तणं भंते एगंमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसाणं उक्को-  
 सपए जीवपएसाणं सव्वजीवाणं कयरे कयरे अण्णा वा बहुआ वा तुल्ला  
 वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वयोवा लोगस्स एगंमि आगास-  
 पएसे जहन्नपए जीवपएसा, सव्वजीवा असंखिज्जगुणा । उक्कोसपए  
 जीवपएसा विसेसाहिया” इति सूत्रम् । अत्र भावार्थः वृद्धोक्ताभिः  
 षट्त्रिंशता गाथाभिरमूभिरभिधीयते । यथा—

( लापांतर. )

पंचम अंग लौगवतीञ्च सूत्रना ११) अन्वयारभा शतकेना दशमा  
 उद्देशाभां निगोदनेो विचार छे. तेज कडे छे.

प्रश्न—हे लौगवन् ! लोकाकाशना जेक आकाश प्रदेशभां जध-  
 न्यपदे एव प्रदेशो, उत्कृष्टपदे एव प्रदेशो, तथा सर्व एवे आ नल्ले  
 परस्पर कोलु थोडा, कोलु बधारे, कोलु सरणा, तथा कोलु विशेषा-  
 धिक ?

उत्तर—हे गौतम ! लोकाकाशना जेक आकाश प्रदेशने विषे  
 जधन्यपदे सर्वथी थोडा एव प्रदेशो जल्लुवा, तेना कस्तां सर्व एवे  
 असंख्यात गुष्ठा जल्लुवा. तेना कस्तां उत्कृष्टपदने विषे एव प्रदेशो

વિશેષોધિક્ષ બાણવા. આ મુજબ સૂત્ર છે. હવે અહીં ભાવાર્થ વૃદ્ધોએ કહેલ આ છત્રીસ ગાથાવડે કહેવામાં આવે છે.

લોગસ્તેગપણે, જહન્યપયામિ જિયપણાણં ।

उक्कोसपणं य तहा, सब्बजियाणं च के वहुया ॥ ૧ ॥

મૂળાર્થ-લોકાકાશના એક આકાશ પ્રદેશને વિષે જ-  
ન્યપદે એવ પ્રદેશે, ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એવ પ્રદેશે તેમજ  
સર્વ એવા તેમાં કાણુ થયા છે ? ( ૧ )

લોકાકાશસ્યૈકસ્મિન્નમઃપ્રદેશે નિર્વિભાગે ક્ષેત્રે જન્યતઃ સૂક્ષ્મ-  
નિગોદાદિજીવાનાં કતિ પ્રદેશા અવગાઢાઃ સ્યુઃ ? તથોત્કૃષ્ટપદે ઉત્કર્ષ-  
પદે ચ લોકાકાશસ્યૈવૈકસ્મિન્નમઃપ્રદેશે નિર્વિભાગે ક્ષેત્રે કતિજીવાનાં  
પ્રદેશા અવગાઢાઃ સ્યુઃ ? તથા સર્વજીવાનાં સપસ્તલોકાકાશવર્તિનાં  
સર્વપ્રેદાભિન્નાનામુત્કૃષ્ટજન્યપદેનૈકનમઃપ્રદેશાવગાઢસૂક્ષ્મવાદરાદિભે-  
દાભિન્નજીવપ્રદેશાનાં ચ કે વહવઃ ? । ઇતિ સૂત્રવૃત્તિઃ ॥ ૬૬ ચતુર્દશર-  
વજ્ઞાત્મકોઽપિ લોકઃ પ્રદેશગણિતાપેક્ષયાઽસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકોઽસ્તિ ।  
એકૈકનિગોદાવગાઢના ચાહ્નુલાસંખ્યેયમાત્રક્ષેત્રપ્રમાણા, યત્ર  
ચૈકો નિગોદસ્ત્રાસંખ્યેયા નિગોદાઃ અનન્તજીવાનાં ચૈકં સાધારણં  
શરીરં નિગોદઃ । એકૈકજીવશ્ચ સ્વદેશેઽસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકો લભ્યતે,  
સ ચ સૂક્ષ્મનિગોદેષ્વતીવસંકુચિતોઽહ્નુલાસંખ્યેયમાત્રક્ષેત્રપ્રમા-  
ણ્યાતપ્રદેશાત્મકં વ્યાપ્રોતિ । વિસ્તૃતસ્તુ વહૂન્વહુતરાન્વા યાવત્કેવ-  
લિસમુદ્યાતાવસ્યાયાં સર્વાન્ લોકાકાશપ્રદેશાન્ વ્યાપ્રોતિ । તતશ્ચ સ-

૧ 'સ્યુઃ' ઇતિ કવિત્ર । એવમગ્રે । ૨ 'પદક' ક્યપિ । ૩ 'મિત્રાનાં' ક્યપિ ।

૪ 'ઇતિ સૂત્રવૃત્તિઃ' ઇતિ ક્યપિ નાસ્તિ ॥ ૫ 'કે' ક્યપિ । ૬ 'માત્ર' ઇતિ ક્યપિ નાસ્તિ ।

૭ 'વા' ઇતિ ક્યપિ નાસ્તિ ।



વર્જીવરાંશરોપેક્ષયા જઘન્યત એકત્ર ક્ષેત્રે નમઃપ્રદેશેઽસંખ્યાતનિગોદાં-  
શોઽધિતિષ્ઠતિ । કતિ સર્વજીવાઃ ? જઘન્યપદે ચ કતિ જીવાનાં  
પ્રદેશા અવગાદાઃ સ્યુઃ ? ઉત્કૃષ્ટતોઽપિ કતિ ? ઇતિ પરમાર્થતો રાશિ-  
ત્રયસ્ય પરસ્પરમલ્પવહુત્વે પ્રશ્નઃ ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—જેનો કેવલીની દૃષ્ટિથી વિભાગ પડી ન શકે તેને  
પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે. આવા લોકાકાશના એક પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમાં  
જઘન્યપદે સૂક્ષ્મ નિગોદાદિ જીવોના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે ? તથા  
ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમાં જીવોના કેટલા  
પ્રદેશો રહ્યા છે ? તેમજ સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં રહેલ સમગ્ર જીવો, તથા  
જઘન્યપદે, તેમજ ઉત્કૃષ્ટપદે એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ સૂક્ષ્મ  
બાહર લેદ્ધો કરી લિપ્ત જીવોના પ્રદેશો. આ ત્રણે પરસ્પર કોણ  
વધારે ? આ મુજબ સૂત્રની ટીકા છે. હવે શાસ્ત્રકાર ગ્રંથને શરૂ કરતાં  
કહે છે કે ચૌદરાજરૂપ લોક પ્રદેશની ગણતરીથી અસંખ્યાત પ્રદેશ-  
રૂપ છે. એક એક નિગોદની અવગાહના, અંશુલના અસંખ્યાતમા  
ભાગ જેટલા ક્ષેત્ર પ્રમાણની છે.

જ્યાં એક નિગોદ છે, ત્યાં બીજી અસંખ્યાતી નિગોદો છે.  
અનંત જીવોનું એક સાધારણ શરીર તેને નિગોદ કહે છે. દરેક જીવ  
અસંખ્યાતા પ્રદેશવાળો પોતપોતાને સ્થાને છે. આ જીવ સૂક્ષ્મ  
નિગોદને વિષે ઘણાજ સંકુચિત થઈને, અંશુલતા અસંખ્યાતમા  
ભાગ જેટલા આકાશના અસંખ્યાતા પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રને વ્યાપીને રહ્યો છે.

વિસ્તારથી તો આ જીવ ઘણા ઘણાજ આકાશના પ્રદેશોને  
વ્યાપીને રહ્યો છે. યાવત કેવલિસમુદ્ધાત અવસ્થામાં લોકાકાશના  
સમગ્ર પ્રદેશોને વ્યાપીને રહ્યો છે. જ્યારે જીવ સંકુચિત પૃત્તિથી અંશુ-  
લતાઅસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમાં રહે છે, ત્યારે તે નિગોદવૃત્તિ

સર્વ જીવરાશિની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશમાં અસં-  
ખ્યાતા નિગોદના અંશે રહે છે.

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે.

૧ કેટલા જીવો છે? ૨ જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશને વિષે  
અગર જઘન્યપદે જીવના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે? ૩ ઉત્કૃષ્ટથી એક  
આકાશ પ્રદેશને વિષે અગર ઉત્કૃષ્ટપદે જીવના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા  
છે? પરમાર્થથી આ ત્રણ રાશિનો પરસ્પર અદ્યપગડત્વ આશ્રી  
પ્રશ્ન છે. (૧)

ઉત્તરમાહ—

થોવા જહન્યપદે, જિયપ્પણ્ણા જિયા અસંત્વગુણા ।  
ઉક્કોસપ્પણ્ણા, તઓ વિસેસાહિયા મણિયા ॥ ૨ ॥

હવે ઉત્તર આપે છે.

મૂળાર્થ—જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશને વિષે અ-  
ગર જઘન્યપદે સર્વથી થોડા જીવ પ્રદેશો, તેના કરતાં  
જીવો અસંખ્યાત ગુણા, તેના કરતાં ઉત્કૃષ્ટથી એક આ-  
કાશ પ્રદેશને વિષે અગર ઉત્કૃષ્ટપદે વિશેષાધિક જીવ પ્ર-  
દેશો જાણવા. (૨)

एकत्र नभःप्रदेशे जीवप्रदेशा जघन्यपदे सर्वजीवराशेरपेक्षया  
स्तोकाः, असंख्येयतमभार्गवार्तिवात् । जघन्यपदे जीवप्रदेशा-  
पेक्षया च सर्वजीवानामसंख्यातगुणत्वात् । उत्कृष्टपदे तु एकस्मिन्न-  
भःप्रदेशे जीवप्रदेशास्ततः सर्वजीवराशेरपेक्षया विशेषाधिका इति॥२॥

ટીકાર્થ—એક આકાશ પ્રદેશને વિષે જઘન્યપદે સર્વ જી-  
વની અપેક્ષાથી જીવ પ્રદેશો થોડા છે. કારણ કે અસંખ્યાતમા લાગ

૧ જેનસ્ય ॥

નેટહું ક્ષેત્ર હોવાથી, તેમજ જઘન્યપદે રહેલા જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો અસંખ્યાત શુણા છે. ઉત્કૃષ્ટપદે એક આકાશ પ્રદેશમાં જીવપ્રદેશો સમગ્ર જીવ રાશિની અપેક્ષાથી વિશેષાધિક છે. (૨)

અથ જઘન્યપદમુત્કૃષ્ટપદં ષોચ્યતે—

તત્થ પુણ જહનપયં, લોચંતે જત્થ ફાસણા તિદિસિં.  
છદિસિંમુક્કોસપયં, સમત્થગોલંમિ નન્નત્થ ॥ ૩ ॥

હવે જઘન્ય પદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ બતાવે છે.

મૂલાર્થ—જઘન્યપદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ આ બન્ને પદમાં જઘન્યપદ લોકના છેડે છે, કે જ્યાં ત્રણ દિશિની સ્પર્શના રહી છે. ઉત્કૃષ્ટપદ સંપૂર્ણ ગોળો અને ત્યાંજ હોય છે, કે જ્યાં છ દિશિની સ્પર્શના હોય છે. ખીજે સ્થળે ઉત્કૃષ્ટપદ ન હોય. (૩)

તત્ર તયોર્જઘન્યેતરપદયોર્જઘન્યપદં લોકાન્તે નિષ્કુટકોણરૂપે ભવતિ 'જત્થ' इति यत्र गोलके स्पर्शना अपरापरगोलकारम्भक-निगोदराशिदेशैस्तिसृष्वेव दिक्षु भवति, शेषाणां दिशामलोकेना-धृतत्वात्, सा च स्पर्शना खण्डगोलक एव भवतीति भावः । 'छदिसिं' इति यत्र पुनर्गोलके पदस्वपि दिक्षु अपरापरगोलकारम्भकनिगोदराशिदेशैः स्पर्शना भवति; तत्रोत्कृष्टपदं भवति; तच्च समस्तगोलके परिपूर्णगोलके भवतीत्यर्थः । नान्यत्र, खण्डगोलके न भवतीति भावः । संपूर्णगोलकत्र लोकमध्य एव स्यात्, न तु अलोकसमीप इति ॥ ३ ॥

ટીકાંર્થ—જઘન્યપદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જઘન્યપદ લો-  
કના છેડે નિષ્કુટક ખણારૂપ છે. કે જ્યાં નવા નવા ગોળાને ઉપર

કરનાર નિગોદોની સ્પર્શના ત્રણ દિશિની હોય છે. બીજી દિશિની સ્પર્શના અલોકથી આંધાદિત થઈ ગયેલ છે. આ ત્રણ દિશિની સ્પર્શના ખંડ ગોલામાંજ બાણવી, વળી જે ગોળામાં છ દિશિમાં નવા નવા ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદ રાશિની સ્પર્શના છે તે ઉત્કૃષ્ટપદ કહેવાય છે. આ ઉત્કૃષ્ટપદ પૂર્ણ ગોળામાંજ હોય છે, પણ ખંડ ગોળામાં હોતું નથી. સંપૂર્ણ ગોળો તે લોક મધ્યેજ થાય છે, પણ લોકને છેડે ન થાય. (૩)

અથ પરચનમાશક્કમાન આહ—

उक्तोसमसंखगुणं, जहन्नयाओ पयं हवइ किंतु ।

नणु तिदिसिंफुसणाओ, छदिसिफुसणा भवे दुगुणा ॥ ४ ॥

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે. (જીવોના પ્રદેશોને અંગે.)

મૂળાર્થ—જઘન્યપદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદ અસંખ્યાતગણું શું થાય ? ત્રણ દિશિની સ્પર્શના કરતાં છ દિશિની સ્પર્શના બમણી હોવાથી બમણા થાય. (૪)

उत्कृष्टपदमसंख्यातगुणं जघन्यपदैकनमःप्रदेशावगाढजीवम-  
देशराशेरपेक्षया, किन्तु कथं नु भवति ? न भवतीत्यर्थः । कस्मा-  
देवम् ? इत्याह—ननु निश्चितम्, अक्षमायां वा ननुशब्दः, त्रिदि-  
क्स्पर्शनायाः सकाशात् पद्दद्विक्स्पर्शना भवेद् द्विगुणा, त्रिकस्य  
द्विकेन गुणने पण्णायेव भावादिति ॥ ४ ॥

ટીકાર્થ—જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશ રાશિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટપદ અસંખ્યાતગણું કેમ થાય ? અર્થાત્ ન થાય, કેમ ન થાય ? ઉત્તર. નનુ શબ્દ નિશ્ચિત અર્થમાં અગર અક્ષમા એટલે સહુન ન કરવું આ અર્થમાં છે, ત્રણ દિશિની

૧ 'નણુ તિદિસિ પુસણાઓ' કલ્પિ કચિત્ એવમગ્રેડપિ । ૨ 'રાશયપેક્ષયા' इति कापि ॥

સ્પર્શના કરતાં છ દિશિની સ્પર્શના બમણી થાય. ત્રણને બેએ ગુણે તેો છ થાય. (૪)

इह च काकुपाठाद्धेतुत्वं प्रतीयत इत्यतो द्विगुणमेवोत्कृष्टपदं  
स्यादसंख्यातगुणं च तदिष्यते, जघन्यपदैकनभःप्रदेशाश्रितजीव-  
प्रदेशराश्यपेक्षयाऽसंख्यातगुणसर्वजीवेभ्यो विशेषाधिकजीवप्रदेशोपे-  
तत्वात्तस्येति । इहोत्तरम्—

થોવા જહન્યપદ, નિગોયમિત્તાવગાહના ફુસણા ।

ફુસણાઽસંખગુણતા, ઉક્કોસપદ અસંખગુણા ॥૫॥

અહિં કાકુના પાઠથી હેતુ પણ જણાવે છે. એટલે ઉત્કૃષ્ટપદ બમણું થાય, પણ તમે તેો ઉત્કૃષ્ટપદ અસંખ્યાતગણું ગણો છો, તેજ બતાવે છે. જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશમાં રહેલ જીવપ્રદેશો કરતાં સમગ્ર જીવો અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેના કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

અહીં ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—જઘન્યપદની અંદર જીવપ્રદેશો થોડા છે, કારણકે નિગોદ માત્ર અવગાહનાની સ્પર્શના હોવાથી તે પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જાણવી. ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. (૫)

एकस्मिन्नभःप्रदेशे जघन्यकपदे जीवप्रदेशाः स्तोकाः; कुतः?  
इत्याह—‘ निगोयमिन्नावगाहणा फुसणा ’ इति निगोदमात्रेऽङ्गु-  
लासंख्येयभागरूपे क्षेत्रेऽवगाहना येषां ते निगोदमात्रक्षेत्रावगाहनाः,  
यावत्सु येष्वेव चाकाशप्रदेशेष्वेको निगोदोऽवगाहस्तावत्सु तेष्वेव  
चापरनभःप्रदेशस्पर्शपरिहारेण ये निगोदा अवगाहास्त एकाव-

गाहना इत्यर्थः । तैरेव च यत्स्पर्शनमवगाहनं जघन्यपदस्य तन्नि-  
 गोदमात्रावगाहनस्पर्शनं तस्मात् खण्डगोलकनिष्पादकनिगोदैस्त-  
 स्याऽसंस्पर्शनादित्यर्थः । धूम्यासन्नापवरकमध्यकोणान्तिमप्रदेश-  
 सदृशो हि जघन्यपदारूपः प्रदेशः, तं चालोकसंबन्धादेकावगाहना  
 एव निगोदाः स्पृशन्ति, न तु खण्डगोलकनिष्पादका निगोदाः; प्रदेशप-  
 रिबृद्धिहानिभ्यां तुल्यावगाहनानामपरनिगोदानां तत्रानुपलभ्यमान-  
 स्वात् । तत्र किल कल्पनया जघन्यपदं जीवशतं स्पृशति । परमा-  
 र्थतत्त्वेकोऽपि निगोदोजन्तजीवाधिष्ठितो यत्र चैको निगोदस्तत्रै-  
 कावगाहना असंख्येया निगोदा इति । तस्य च कल्पनाकल्पितस्य  
 जीवशतस्य प्रत्येकं कल्पनयैव प्रदेशलक्षं तत्रावगाहमिति । परमार्थ-  
 तस्तु समस्तलोकाकाशप्रदेशराशितुल्यप्रदेश एकैकोऽपि जीवोऽसं-  
 ख्येयान् प्रदेशानवगाहति इति । एवं च काल्पनिकप्रदेशलक्षणगणे  
 जघन्यपदे कोटी जीवप्रदेशानामवगाढेत्येवं स्तोकास्तत्र जीवप्रदेशा  
 इति । अथोत्कृष्टपदजीवप्रदेशप्रमाणमुच्यते—‘कुसणा असंख्यगु-  
 णत्ता’ इति स्पर्शनाया उत्कृष्टपदे पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदैः स्पर्श-  
 नाया यदसंख्यातगुणत्वं जघन्यपदापेक्षया तच्च या तस्माद्धेतो-  
 र्त्कृष्टपदेऽसंख्यातगुणा जीवप्रदेशा जघन्यपदापेक्षया भवन्ति । उत्कृ-  
 ष्टपदं हि संपूर्णगोलकनिगोदैरेकावगाहनैरसंख्येयैस्तथोत्कृष्टपदावि-  
 मोचनेन प्रथमनिगोदावगाहनापेक्षया एकैकप्रदेशत्रेणिपरिहारिभिः  
 प्रत्येकमसंख्येयैरेव स्पृष्टम् । तच्च किल कल्पनया कोटिसहस्रेण  
 जीवानां स्पृश्यते । तत्र च प्रत्येकं जीवप्रदेशलक्षस्यावगाहनाजीव-  
 प्रदेशानां दशकोटिकोट्योऽवगाहाः स्युः । इत्येवं उत्कृष्टपदे तेऽसं-  
 ख्येयगुणा भावनीया इति ॥ ५ ॥

टीका—जघन्यपदे अत्र आकाशप्रदेश उपर एव प्रदेशो

ચોડા છે. શા માટે ? ઉત્તર-નિગોદ માત્ર અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ બેટલી અવગાહના હોવાથી, બેટલા પ્રદેશોને વિષે એક નિગોદ અવગાહીને રહેલ છે. તેટલાજ તે પ્રદેશોને વિષે બીજી પણ નિગોદો રહેલ છે. આ બધી નિગોદોની એક અવગાહના કહેવાય છે. એક પ્રદેશને આંતરે રહેલી બીજી નિગોદો છોડી દઈને આ એક અવગાહનાવાળી નિગોદ માત્રની સ્પર્શના જઘન્યપદને છે. ખંડ ગોળાને ઉત્પન્ન કરનારી બીજી નિગોદોવડે આ જઘન્યપદ સ્પર્શાયેલ નથી. ભૂમિના નંજકના વચલા ભાગનો જે ખુણો તે ખુણાના છેદ્યા પ્રદેશ-રૂપ જઘન્યપદ છે. આ જઘન્યપદને અલોકની-સાથે સંબંધ હોવાથી એક અવગાહનાવાલીજ નિગોદો સ્પર્શે છે. પણ ખંડ ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદો સ્પર્શતી નથી. એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે રહેલ બીજી તુલ્ય અવગાહનાવાલી નિગોદોની સ્પર્શના જઘન્ય પદમાં નથી; જઘન્ય પદ ઉપર કલ્પનાથી સો જીવો સ્પર્શે છે. પરમાર્થથી તો એક પણ નિગોદ અનંત જીવવાળી છે. વળી જ્યાં એક નિગોદ છે ત્યાંજ તેજ અવગાહનામાં બીજી અસંખ્યાતી નિગોદ છે. આ અસંખ્યાતી નિગોદને કલ્પનાવડે સો જીવવાળી ગણવી. તથા દરેક જીવના કલ્પનાવડે એક એક લાખ પ્રદેશો જઘન્યપદ ઉપર રહેલા છે. પરમાર્થથી તો લોકાકાશના પ્રદેશની રાશિની તુલ્ય પ્રદેશવાળો જીવ પોતાના અસંખ્યાતા પ્રદેશોથી જઘન્યપદ ઉપર રહેલો છે. આ પ્રમાણે કલ્પનીક લાખ પ્રદેશોને સો જીવો જઘન્યપદે રહેલ હોવાથી સોજે ગુણવાથી એક કોટી પ્રદેશો જઘન્યપદે રહેલા છે; આ મુજબ જઘન્યપદે જીવપ્રદેશો ચોડા બાણુવા. હવે ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશોનું પ્રમાણ બતાવે છે. જઘન્યપદની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટપદમાં પૂર્ણ ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદોની સ્પર્શના અસંખ્યાતગણી છે. આ કારણથી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવ પ્રદેશો અસંખ્યાત ગણા જઘન્યપદની અપેક્ષાએ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટપદને તો સંપૂર્ણ ગોળાની નિગોદો એક અવગાહનાવાળી બીજી અસંખ્યાતી નિગોદો

તેમજ ઉત્કૃષ્ટપદને છોડ્યા વિના પ્રથમ નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાથી એક પ્રદેશથેણીની ઓછાશથી બીજી અસંખ્યાતી નિગોદોની સ્પર્શના છે. કલ્પનાથી એક હજાર કોટી જીવો સ્પર્શે છે, તેમજ એક આઠાશપ્રદેશઉપર દરેક જીવના એક લાખ પ્રદેશો અવગાહેલ હોવાથી એક હજાર કોટીને એક લાખે શુષ્કવાથી ઉત્કૃષ્ટપદમાં દશ કોટીકોટી જીવપ્રદેશો અવગાહેલ છે. આ મુજબ ઉત્કૃષ્ટપદમાં જીવ પ્રદેશો જથ્થા પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત શુષ્ક છે એવી ભાવના કરવી. (૫)

અથ ગોલકમરૂપણાય આહ—

उक्कोसपयममुत्तुं, निगोयओगाहणाइसव्वत्तो ।

निष्काइज्जइ गोलो, पएसपरिवुद्धिहाणीहिं ॥ ६ ॥

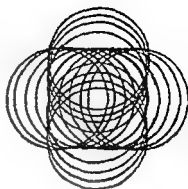
હવે ગોળા સંબંધી પ્રકૃપણા કરે છે.

મૂલાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદને છોડ્યાવિના નિગોદ માત્રની અવગાહનાવાળા એક પ્રદેશની હાનિ વૃદ્ધિથી ગોળો બને છે. (૬)

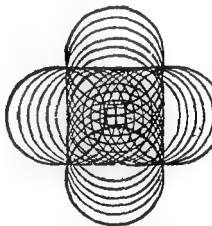
उत्कृष्टपदं लोकमध्यवर्तिंगोलकस्थितबहुजीवप्रदेशस्पृष्टनमः—  
प्रदेशरूपं विवक्षितप्रदेशममुञ्चद्भिर्निगोदावगाहनायाः एकस्याः सर्वतः  
सर्वांश्च दिक्षु निगोदान्तराणि स्थापयद्भिर्निष्पाद्यते गोलः । कथं ?  
प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्यां कांश्चित्प्रदेशान् विवक्षितावगाहनाया आक्र-  
माद्भिः कांश्चिद्विमुञ्चद्भिरित्यर्थः । अयमभिप्रायः—येषु विवक्षिते-  
ष्वङ्गुलासंख्येयभागवर्तिष्वसंख्यातेष्वાકાશપ્રદેશેષ્વેકો નિગોદો-  
ઽવગાહતે, તેષ્વેવાન્યેઽસંખ્યાતા નિગોદા અવગાહન્તે । તથા વિવ-  
ક્ષિતનિગોદાવગાહનાપેક્ષયૈવાપરે નિગોદાઃ કાંશ્ચિત્ પ્રદેશાન્ પરિ-



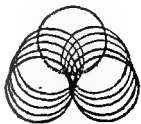
જીવોના ઘણા પ્રદેશની અવગાહના વાળો આ  
એક પૂર્ણ ગોળો છે. આ ગોળાને ચારે બાજુ  
તથા ઉર્ધ્વ અર્ધા મુખ્ય ઇંદિશિની સ્પર્શ  
ના છે. તેમજ ચારે તરફ નિગોદથી આમ  
છે તેમજ આ ગોળાના ઉત્કૃષ્ટ પદ ઉપર બી-  
જ બાદર નિગોદ તથા સૂક્ષ્મ પ્રથિવ્યાદિ  
જીવો આમ હોવાથી તાલીક આ ઉત્કૃષ્ટ  
પદ બધાં.



ઉત્કૃષ્ટ પદને સ્પર્શ કર્યા સિવાય ફરતા ચાર  
ગોળા છે અને વચમાં એક ગોળો છે લાલ  
કિનારી વાળા ગોળાની વચમાં રચામરંગથી  
ચારે કોર પથરાઈ રહેલ નિગોદ બધાં.



જીવોના અલ્પ પ્રદેશની અવગાહના વાળો  
આખંડ ગોળો બધાં. આ ગોળો નિષ્કુર  
લોકના છેડે હોવાથી ત્રણ દિશિની સ્પર્શ-  
ના છે. બીજી ત્રણ દિશિ અલોકથી આ-  
છાદિત હોવાથી તે તરફની સ્પર્શના નથી.



હૃત્ય કાંચિદ્ પ્રદેશાનભિન્યાપ્યાપરનમઃપ્રદેશાનપિ વ્યાપ્નુવન્તી-  
ત્યર્થઃ । એવમેકગોલકાનિષ્પત્તિઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા—ઉત્કૃષ્ટપદ કે જે લોકના મધ્યમાં રહેલ ગોળો કે જે ગોળામાં રહેલ ઘણા જીવોના પ્રદેશોથી સ્પર્શાયેલ આકાશ પ્રદેશરૂપ છે, તે ઉત્કૃષ્ટપદ ઇચ્છિત પ્રદેશને નહિ છોડવાવડે એક નિગોદની અવગાહના જેટલીજ ખીજ નિગોદો છએ દિશીએ સ્થાપવાથી ગોળો ઉત્પન્ન કરે છે. કેવી રીતે ? તો ઉત્તર આપે છે કે આકાશના એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ હાનિથી કેટલાક પ્રદેશો ઇચ્છિત અવગાહનાને છોડવાથી તેમજ કેટલાએક પ્રદેશો ઇચ્છિત અવગાહનાને આક્રમણ કરવાથી ગોળો ઉત્પન્ન થાય છે. આનો અભિપ્રાય એવો છે કે જે વિવક્ષિત અંશલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું ક્ષેત્ર કે જે અસંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશરૂપ છે; આ ક્ષેત્રને વિષે એક નિગોદ રહી છે. તેમજ તેજ ક્ષેત્રમાં ખીજ અસંખ્યાતી નિગોદો રહી છે તથા વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાએ ખીજ કેટલી નિગોદો આકાશના કેટલાક પ્રદેશોને છોડીને રહી છે, તેમજ કેટલીએક નિગોદો આકાશના કેટલાક પ્રદેશોને વ્યાપીને પણ રહી છે. આ સુજબ એક ગોળો બને છે.

સ્થાપના ચેયમ્ । ગોલકાન્તરકલ્પનાયાયાહ—

તત્તો ઘ્રિઅ ગોલાઓ, ઉક્તોસપયં મુદ્ધતુ જો અન્નો ।  
હોઈ નિગોઓ તંમિવિ અન્નો નિષ્ફજ્જઈ ગોલો ॥૭॥

સ્થાપના નીચે છે.

હવે ખીજે ગોળો બતાવે છે,

મૂલાર્થ—પૂર્વે કહેલા ગોળાના ઉત્કૃષ્ટપદને છોડી જે

બીજી નિગોદો રહી છે, તેમાં જ બીજા ઉત્કૃષ્ટપદથી બીજો ગોળો બને છે. (૭)

તમેવોક્તલક્ષણં ગોલકમાશ્રિત્યાન્યો નિષ્પદ્યતે ગોલઃ ।  
કથમ્ ? ઉત્કૃષ્ટપદં પ્રાક્તનગોલકસંવાન્ધિ વિમુચ્ય ચોડ્યો ભવતિ  
નિગોદસ્તસ્પિન્નુત્કૃષ્ટપદકલ્પનેનેતિ । અવમાણયઃ—પ્રાગુત્કૃષ્ટપદમા-  
શ્રિત્ય વિવક્ષિતનિગોદાવગાહનાયાં યાનિ યાનિ પ્રદેશપારિદ્ધિહા-  
નિભ્યાં નિગોદાન્તરાણિ સ્થાપિતાનિ તેષ્વેકતરમપિ નિગોદમાશ્રિત્ય  
નિગોદાન્તરસ્થાપનેન ગોલકાન્તરં નિષ્પદ્યત્વ ઇતિ ॥ ૭ ॥

ટીકાર્થ—તે પૂર્વે કહેલા ગોળાને આશ્રિતે જ બીજો ગોળો બને છે. કેવી રીતે ? તો ઉત્તર આપે છે કે પ્રથમના ગોળા સંબંધી ઉત્કૃષ્ટપદને છાડીને જે બીજી નિગોદો રહી છે તેમાં ઉત્કૃષ્ટપદની ક-લ્પનાથી બીજો ગોળો બને છે. આનું રહસ્ય આ છે કે પ્રથમના ઉત્કૃષ્ટપદને આશ્રિ વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનામાં એક એક આકાશપ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે જે જે નિગોદો સ્થાપી છે, તેમાં કોઈ એક પણ નિગોદને આશ્રિ બીજી નિગોદો સ્થાપવા વડે બીજો ગોળો બને છે, અર્થાત્ એક એક આકાશપ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે જે નિગોદો રહી છે તેમાં પ્રથમના ઉત્કૃષ્ટપદને સ્પર્શ્યા વિના નવીન ઉત્કૃષ્ટપદ સ્થાપવું આને બીજો ગોળો શાસ્ત્રકાર કહે છે, આજ મુજબ બીજા અસંખ્યાતા ગોળાઓ થાય છે. (૭)

તથા ચ સતિ યત્સ્યાચદાહ—

एवं निगोयमित्ते, खित्ते गोलस्स होइ निष्फत्ती ।

एवं निष्फज्जंते, लोगे गोला असंखिज्जा ॥ ८ ॥

હવે ગોળાઓની જે સંખ્યા થાય છે તેજ ખતાવે છે.

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રમાં ગોળાની

ઉત્પત્તિ થાય છે અને આજ રીત પ્રમાણે અસંખ્યાતા ગોળા બને છે. (૮)

एवमुक्तक्रमेण प्रतिनिगोदं निगोदान्तरस्थापनारूपेण निगो-  
दमात्रे क्षेत्रे विवक्षितविविक्तैकैकनिगोदावगाहनास्वरूप आकाश-  
खण्डे गोलकस्य भवति निष्पत्तिः, विवक्षितनिगोदावगाहनातिरिक्त-  
निगोददेशानां गोलकान्तरानुप्रवेशात् । एवं च निष्पद्यन्ते लोके  
गोला असंख्येयाः, सकलस्यापि लोकाकाशस्य निगोदकदम्बका-  
वरुद्धत्वात् । निगोदावगाहनायाश्चाङ्गुलासंख्येयभागरूपत्वात्, प्र-  
तिनिगोदावगाहनं च गोलकनिष्पत्तेरिति ॥ ८ ॥

ટીકાર્થ—આ મુજબ પ્રથમ કહેલ ક્રમ પ્રમાણે દરેક નિગોદે  
બુદ્ધી બુદ્ધી નિગોદો સ્થાપવાવડે નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રમાં ઇચ્છિત બુદ્ધી  
બુદ્ધી એક એક નિગોદની અવગાહનાવાળા આકાશપ્રદેશમાં ગોળાની  
ઉત્પત્તિ બને છે. ઇચ્છિત નિગોદની અવગાહનાથી ભિન્ન નિગોદના  
દેશોની અવગાહના બુદ્ધા ગોળામાં પ્રવેશ થાય છે, અગર સ્પર્શના  
થાય છે. આ મુજબ લોકમાં અસંખ્યાતા ગોળાઓ બને છે. કારણ-  
કે સંપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશો તે નિગોદના સમૂહે અવગાહ્યો છે,  
અગર આશ્ચર્યહિત કાર્યો છે. નિગોદની અવગાહના અંશુલના અસં-  
ખ્યાતમાં ભાગ જોટલી છે અને દરેક નિગોદે ગોળાની ઉત્પત્તિ  
થાય છે. (૮)

अथ किमिदमेव प्रतिगोलकं यदुत्कृष्टपदं तदेव ब्राह्मम् ?  
उतान्यत् ? इति अस्यामाशङ्कायामाह—

ववहारनएण इमं, उक्कोसपयावि इतिया चेव ।

जं पुण उक्कोसपयं, निच्छइयं होइ तं वुच्छं ॥ ९ ॥

દરેક ગોળાએ રહેલ ઉત્કૃષ્ટપદ તે ઉત્કૃષ્ટપદ ગણવું. કે બીજું ?  
આનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—વ્યવહાર નયથી આજ ઉત્કૃષ્ટપદ ગણુ-  
લું? જ્યારે આજ ઉત્કૃષ્ટપદ લાઇએ ત્યારે ઉત્કૃષ્ટપદ અસં-  
ખ્યાતા થાય માટે આ ઉત્કૃષ્ટપદ ન ગણુલું, નિશ્ચયથી ઉ-  
ત્કૃષ્ટપદ જેને કહે છે, તે ખતાવે છે. (૯)

व्यवहारनयेन सामान्येनेदमन्तरन्यावर्णितस्वरूपमुत्कृष्टपदमु-  
क्तं काका चेदमध्येयम् । अनुक्तस्यापि किञ्चिदस्य गम्यमानत्वा-  
त् । ततश्च किमिदमुत्कृष्टपदं ग्राह्यम् ? अपि तु न ग्राह्यमेवेति तात्प-  
र्यम् । कुतः ? 'उक्तोसपयावि इत्थिया चेव' इति न केवलं गोल-  
का असंख्येयाः, उत्कृष्टपदान्यपि प्रतिपरिपूर्णगोलकर्पर्शनामरू-  
पितानि एतावन्त्येव असंख्येयान्येव भवन्ति । यस्मात्ततो न नि-  
यतमुत्कृष्टपदम्, किं च न स्यान्निष्कुटासन्नत्रिदिक्स्पर्शित्वगो-  
लकान् विहाय शेषगोलकानां पद्ददिक्स्पर्शितां सर्वेषामपि समान-  
गोलकान्तरैः समानस्पर्शनयुक्तत्वादिति भावः । यत्पुनरुत्कृष्टपदं  
नैश्चयिकं निश्चयनयसंमतं भवति सर्वोत्कर्षयोगात् यदिह ग्राह्यं त-  
द्वक्ष्येऽनन्तरमाधया ॥ ९ ॥

टीકાર્થ—સામાન્યથી હમણાજ જેવું સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે તે  
ઉત્કૃષ્ટપદ લેવું? અર્થાત્ તે ન લેવું. કેમ ન લેવું? ઉત્તર જેમ ગોળા  
અસંખ્યાતા છે તેમ ઉત્કૃષ્ટપદો પણ પૂર્ણ ગોળાને આશ્રિને કહેવાથી  
તે પણ અસંખ્યાતા થાય. તે કારણથી તે ઉત્કૃષ્ટપદ ન ગણુલું.  
હોકના છેડે નિષ્કુટ પાસે ત્રણ દિશિને સ્પર્શી યતા ખંડ ગોળાને  
છોડી ખાડીના ગોળાઓ છ દિશિમાં બધે સહેવાથી સમાન ખીન્ત ગો-  
લાઓની સરખીજ સ્પર્શના હોવાથી તે ઉત્કૃષ્ટ પદ ન થાય. ત્યારે  
હવે જે નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટપદ માન્યું છે, સર્વથી મોટું તેજ અ  
લેવું, (૯)

તદેવાદ—

वायरनिगोयविग्गहगइयाई जत्थ समहिया अन्ने ।  
गोला हुज्ज सुवहुया, निच्छइयपयं तटुक्कोसं ॥१०॥

तेन वात नीयेनी गाथाभां गतावे छे.

मूलार्थ—आहर निगोह तथा विग्रह गतिना श्रुवा,  
सूक्ष्म गोलाश्रयो उपर ज्यां धणा भणे, त्यांन उत्कृष्टपद  
निश्चयथी समजवुं. ( १० )

वादराश्च ते निगोदाश्च वादरनिगोदाः कन्दादयः, ते च  
सूक्ष्मवादरनिगोदसंवाधिविग्रहगतिकाश्च आदिशब्दादविग्रहगतयोऽपि  
यत्रोत्कृष्टपदे समधिकाः सूक्ष्मनिगोदगोलकेभ्यः पूर्वोक्तस्वरूपेभ्य  
उत्कृष्टपदवर्तिभ्योऽधिका अन्ये सूक्ष्मनिगोदगोलकेभ्योऽपरे गोलका  
भवेयुः सुवहवो नैश्चयिकपदं तदुत्कर्षम् । अयमभिप्रायः—यच्च  
कापि सूक्ष्मा निगोदसंदोहनिष्पन्नाः परिपूर्णगोलकास्तत्र यदि वाद-  
रनिगोदा अप्यवगाहन्ते, तत्र च यदि सूक्ष्मनिगोदजीवा वादरनि-  
गोदजीवाश्च सजातीयेषु विजातीयेषु वा वादरनिगोदान्तरेषूत्पित्स-  
वोऽपरेऽपि पृथिवीकायादयो भवान्तरे संचरिणवो विग्रहगत्या  
ऋजुगत्या वा संचरमाणाः सूक्ष्मपृथिवीकायादयस्तु तत्रस्था वाव-  
गाहन्ते, तदा च निश्चयनयसंमतमुत्कृष्टपदमिति । वादरनिगोदा  
हि निराधारा न संभवन्ति, ततः पृथिव्यादिष्वेव स्वस्थानेषु  
स्वरूपतो भवन्ति न सूक्ष्मनिगोदवत्सर्वत्र, इत्यतो यत्र क्वचित्  
वादरनिगोदादयो भवन्ति तदुत्कृष्टपदं तात्त्विकमिति भावः ॥१०॥

टीकाार्थ—प्रथम गणनावेल उत्कृष्ट पदवाणा सूक्ष्म गोलाश्रयो  
तेना उपर न उत्कृष्टपदवाणा गोलाभां आहर निगोहो कंदादि, ते-

મજ સૂક્ષ્મ નિગોદો સંબંધી વિગ્રહ ગતિવાલા છવો આદિ શબ્દથી વિગ્રહગતિ વચરના છવો, જ્યાં વધારે મળે તેને નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટપદ કહેવામાં આવે છે. આનો આ અભિપ્રાય છે કે જે કોઈ ઠેકાણે સૂક્ષ્મ નિગોદના સમુદાયથી અનેક પૂર્ણ ગોણાઓ તેમાં જો બાદર નિગોદો અવગાહે તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદના છવો તથા બાદર નિગોદના છવો પોતાનીજ ભતિમાં અગર બીજી ભતિમાં એટલે સૂક્ષ્મ નિગોદ મરી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જતાં બાદર નિગોદ મરી બાદર નિગોદમાં જતાં તેમજ બીજી પૃથ્વી આદિના છવો બાવાન્તરમાં જતા વિગ્રહ ગતિથી અગર ઝલ્લુ ગતિથી તેમજ ત્યાંજ રહેલા સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાપાદિ છવો તે સ્થાને અવગાહે તો તે નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટપદ બાણુકું. બાદર નિગોદો નિરાધાર રહે નહિ, પૃથ્વી આદિને વિષેજ રહે છે. સૂક્ષ્મ નિગોદની માફક સર્વત્ર નથી. માટે જ્યાં તે બાદર નિગોદાદિ હોય ત્યાંજ તાત્વિક ઉત્કૃષ્ટપદ બાણુકું. (૧૦)

एतदेव दर्शयन्नाह—

इहरा पडुच्च सुहुमे, बहुतुल्ला पायसो सगलगोला ।  
तो बायराइगहणं, कीरइ उक्कोसयपयंमि ॥११॥

આજ વાત ફેર બતાવે છે.

મૂલાર્થ—જો આ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવામાં ન આવે તો, સૂક્ષ્મ નિગોદને આશ્રિ બધા ગોણાઓ પ્રાયે સરખા જ છે. તે કારણથી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે બાદરાદિ છવોનું ગ્રહણ કરવું. (૧૧)

‘इहरा’ इति इतरथा बादरनिगोदाश्रयणं विना सूक्ष्म-निगोदान् प्रतीत्य बहुतुल्या निगोदसंख्यया समाना भवन्ति । प्रायोगदर्शन एकादिना न्यूनाधिकत्वे व्यभिचारपरिहारार्थम् । के

એતે ? इत्याह—सकलगोला लोकमध्यवर्तिनः संपूर्णगोला नतु  
लोकान्तवर्तिनः खण्डगोलाः, अतो न नियतं किञ्चिदुत्कृष्टपदं  
लभ्येत यत एवं ततो वादरनिगोदादिग्रहणं क्रियते । अयमा-  
शयः—अङ्गुलासंख्येयभागमात्रमसंख्याताकाशप्रदेशपरिमाणं क्षे-  
त्रमवगाह्यैकः सूक्ष्मनिगोदोऽवतिष्ठते, अन्येऽप्यसंख्याताः सूक्ष्मनि-  
गोदास्तस्मिंस्तावति क्षेत्रे व्यवतिष्ठन्ते । तत्र सूक्ष्मैकनिगोदावगाहा-  
पेक्षया पट्वस्वपि दिक्षु क्षेत्रप्रदेशपरिवृद्धिदानिभ्यां येऽपरेऽसंख्यात-  
निगोदात्मका असंख्येयगोलका यावतीं विवक्षितसूक्ष्मनिगोदमु-  
चमवगाहन्ते, तत्रैव च यदि वादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मेषु वादरेषु वा  
निगोदेषूपतिस्सवः, सूक्ष्मनिगोदेभ्यो वादरेषु सूक्ष्मेषु वा निगोदे-  
षूपतिस्सवो विग्रहगत्या ऋजुगत्या वा संचरमाणाः सूक्ष्मपृथिवीका-  
यादयश्च तत्रस्था वा भवान्तरे विग्रहगत्या ऋजुगत्या वा संचर-  
माणा विवक्षितनिगोदावगाहक्षेत्रमवगाहन्ते, तदुत्कृष्टपदं तात्त्विक-  
मिति भावः ११ ॥

ટીકાર્થ—આદર નિગોદનો આશય કર્યા વિના સૂક્ષ્મ નિગો-  
દને આશ્રિ નિગોદની સંખ્યાની સમાન, ઘણે ભાગે ગોલાઓ થાય  
છે. પ્રાયઃ શબ્દનું ગ્રહણ કરવાથી કેાઈ નિગોદમાં કદાચ જે આર-  
ણ્વો વધારે ઓછા હોય તેા પણ અડચણ નથી. આ કથન લોકમધ્ય-  
વર્તિ ગોળાને આશ્રિ જાણવું. અંડ ગોળાને આશ્રિ ન જાણવું. આ  
કારણથી નિયમિત ઉત્કૃષ્ટપદ મળી શકશે નહિં માટે આદર નિગોદા-  
દિનું ગ્રહણ કરવું આનો આશય આ છે. અસંખ્યાત આકાશના પ્રદેશ  
પરિમાણ રૂપ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રને અવ-  
ગાહિને એક સૂક્ષ્મ નિગોદ રહી છે. અને તેટલાજ ક્ષેત્રમાં  
બીજી અસંખ્યાતિ નિગોદો પણ રહી છે. તેજ ક્ષેત્રમાં સૂક્ષ્મ એક



નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાએ ૭ દિશિમાં એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ હાનિ વડે જે બીજી અસંખ્યાતિ નિગોદરૂપ અસંખ્યાત ગોલાઓ જેટલી ઇચ્છિત સૂક્ષ્મ નિગોદની પૃથ્વીને અવગાહે છે તેજ ક્ષેત્રમાં જો બાદર નિગોદ થકી નીકળી સૂક્ષ્મ નિગોદ અગર બાદર નિગોદમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદ થકી નીકળી બાદર નિગોદ અગર સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો તેમજ વિગ્રહગતિવાળા અગર ઋણુગતિવાળા ચાલતાં તેમજ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ ત્યાંજ રહેલા અગર લવાન્તરને વિષે વિગ્રહગતિથી અગર ઋણુગતિથી જતાં ઇચ્છિત નિગોદની અવગાહના ક્ષેત્રને જો અવગાહે તો તે તાત્વિક ઉત્કૃષ્ટપદ કહેવાય આ રહસ્ય બાણુડું. (૧૧)

અથ ગોલકાદીનો પ્રમાણપાદ—

ગોલા ય અસંખિજા, હંતિ નિગોયા અસંખયા ગોલે ।  
શક્તિઃ કો ય નિગોઓ, અણંતર્જીવો મુણેયઠ્ઠવો ॥ ૧૨ ॥

હવે ગોલાનું પ્રમાણ બતાવે છે.

મૂલાર્થ—ગોલાઓ અસંખ્યાતા છે. નિગોદો પણ અસંખ્યાતિ છે. એક એક ગોલામાં તેમજ એક એક નિગોદમાં અનંતા જીવો છે. (૧૨)

ગોલા અસંખ્યાતા ભવન્તિ । સકલેષ્વપિ લોકાકાશે તેષામવસ્થાનાદેકૈર્કસ્મિન્ન ગોલે નિગોદાઃ સાધારણશરીરિણોઽસંખ્યાતા ભવન્તિ । એકાવગાહનાનામસંખ્યાતાનાં નિગોદાનામેવ ગોલકાદિતિ વ્યપદેશાત્ । એકૈર્કસ્મિન્ન નિગોદેઽનન્તા જીવા જ્ઞાતવ્યાઃ । એતદ્વાનન્તત્વં સિદ્ધાન્તકાદનન્તગુણિતં જ્ઞાતવ્યમ્ । આસ્ત્રાન્તરેષુ—  
'એગસ્સ નિગોયસ્સ ઇ અણંતભાગો ઇ સિદ્ધિમઓ' એતિ મળનાત્ ॥ ૧૨ ॥

ટીકાર્થ—સમગ્ર લોકાકાશને વિષે રહેવાથી ગોલાઓ અસંખ્યાતા છે, એક ગોલાને વિષે સાધારણ શરીરવાદી નિગોદો અસંખ્યાતિ છે. એક સરખી અવગાહનાવાદી અસંખ્યાતિ નિગોદોથીજ ગોલો બને છે. આપું શાસ્ત્રવચન હોવાથી, એક એક નિગોદો અનંતા હવો છે. આ અનંત સિદ્ધતા અનંતાથી અનંત ગણું બાણુવું. એક નિગોદનો અનંતનો ભાગ સિદ્ધિને પામ્યો છે, આપું શાસ્ત્રનું વચન છે તેથી. (૧૨)

અથ જીવમંદશપરિમાણપ્રસ્થાપનપૂર્વકં નિગોદાદીનામવગાહ-  
નામાનમભિધિત્સુરાહ—

લોગસ્સ ય જીવસ્સ ય, હંતિ પપ્પસા અસંખયા તુલ્લા ।  
અંગુલઅસંખભાગો, નિગોયજિયગોલગોગાહો ॥૧૩॥

હવે હવ પ્રદેશોનું પરિમાણ બતાવવાપૂર્વક નિગોદોનું અવગાહના પરિમાણ બતાવે છે.

મૂળાર્થ—લોક તથા હવના પ્રદેશો અસંખ્યાતા છે, તેમજ બન્ને તુલ્ય પણ છે. નિગોદ, હવ, તેમજ ગોલાઓ, આ ત્રણેની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ ભેટલી છે. (૧૩)

લોકજીવોઃ પ્રત્યેકમસંખ્યાતાઃ પ્રદેશા ભવન્તિ, તે ચ પરસ્પરેણ તુલ્યાઃ । યાવન્તશ્ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકસ્ય સમસ્તલોકાકાશસ્ય પ્રદેશાસ્તાવન્ત પૂર્વજીવસ્ય નિજપ્રદેશા ન ન્યૂનાધિકાઃ, કેવલિસમુદ્ધાનાવસ્થાયાં કેવલિના નિજપ્રદેશૈઃ સમસ્તલોકાકાશપૂરણાતુલ્યતેત્પર્યઃ । एषां च संकोचविशेषादङ्गुलासंख्येयभागो निगोदस्य तज्जीवस्य गोलकस्य चावगाहनेति ॥ १३ ॥

ટીકાર્થ—લોક તથા જીવ આ બન્નેના અસંખ્યાતા પ્રદેશો છે, તેમજ તેઓ તુલ્યપણ છે. ચતુર્દશ રસમ્બ પ્રમાણ સંપૂર્ણ આ લોકાકાશના બેટલા પ્રદેશો છે, તેટલાજ એક જીવના પ્રદેશો છે. જોછા અગર વધુ નથી. કારણકે કેવલી સમુદ્ધાત અવસ્થામાં કેવલી પોતાના પ્રદેશોથી સંપૂર્ણ લોકાકાશને પૂર્ણ કરે છે, માટે તુલ્ય છે. તેમજ જીવના પ્રદેશોનો સ્વભાવ સ કાયવાલો હોવાથી અંશુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ બેટલી સૂક્ષ્મ નિગોદની અવગાહના; તેમજ તેમાં રહેલ જીવની, તેમજ ગોલાની અવગાહના બાણુવી. (૧૩)

નિગોદાદિસમવગાહનતામેવ સમર્થયન્નાહ—

જંમિ જિઓ તં મેવ નિગોડ તો તસ્મિ ચેવ ગોલોડવિ  
નિપ્પજ્જદ જં સિત્તે, તો તે તુલ્લાવગાહણયા ॥૧૪॥

હવે નિગોદાદિની સરખી અવગાહના છે તેનુંજ સમર્થન કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—જે ક્ષેત્રને વિષે જીવ છે ત્યાંજ નિગોદ છે, ને ત્યાંજ ગોલો બને છે, આ કારણથી આ ત્રણે સરખી અવગાહનાવાલા છે. (૧૪)

यस्मिन् क्षेत्रेऽङ्गुलासंख्येयभागरूपेऽसंख्याततन्मध्यप्रदेशात्मके जीवोऽवगाहते, तस्मिन्नेव निगोदे निगोदमपिव्याप्य जीवस्यावस्थानात् 'तो' इति तदनन्तरं तस्मिन्नेव गोलोऽपि निपद्यते आस्ते; विवक्षितनिगोदावगाहनतोऽतिरिक्तशेषनिगोदावगाहना गोलस्तान्तरमवेशेन निगोदमात्रा गोलकावगाहनेति । अथगाशयः—येषु यावत्तु तन्मध्यप्रदेशेष्वेकां निगोदोऽवगाहस्तेषु तावत्स्वेवापरेऽप्यसंख्येया निगोदाः सूक्ष्मपरिणामतयाऽवगाहन्ते । एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्ता जीवाः सन्ति । एकैकस्य जीवो विवक्षितनिगोदप्रदेशानभिव्याप्य तिष्ठति ।

તેપાં ચૈવાવગાહનાનામસંખ્યાતાનાં નિગોદાનાં ગોલકં ઇતિ સંજ્ઞા ।  
તસ્ય ગોલકસ્યૈકૈકપ્રદેશશ્રેણિં મુશ્વન્તોઽપરાપરપ્રદેશશ્રેણિં ચ વ્યા-  
પ્તુવન્તઃ પટસ્વપિ દિક્ષુ યેઽપરે પ્રત્યવગાહનમસંખ્યેયા નિગોદાસ્તે-  
પામપિ યાવાનવગાહનાભાગો વિવક્ષિતગોલકસ્યાસીત્, તાવાન્ સ એવ  
ગોલકં હૃદ્યરિતસ્ત્વવગાહનાભાગો ગોલકાન્તરેષુ પ્રવિશતીત્યાયા-  
તમેકજીવસ્ય નિગોદસ્ય ગોલકસ્ય સમાનાવગાહનેતિ ॥ ૧૪ ॥

ટીકાર્થ—અસંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશરૂપ અંગુલના અસં-  
ખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમાં એક જીવ રહે છે, તેજ ક્ષેત્રમાં નિગો-  
દ રહે છે. એટલે નિગોદને વ્યાપિ જીવ રહે છે, અને તેમાંજ ગોલો  
રહે છે. ઇચ્છિત નિગોદની અવગાહનાથી ખીજી નિગોદની અવગા-  
હના ખીજી ગોલામાં ગણવાથી નિગોદ માત્ર અવગાહનાવાલા ગોલા  
જાણવા. આનો આ આશય છે. જેટલા જે આકાશપ્રદેશોને વિષે  
એક નિગોદ અવગાહિ છે, તેટલા તેજ પ્રદેશોને વિષે ખીજી અસં-  
ખ્યાતિ નિગોદો સૂક્ષ્મ પરિણામથી રહી છે. એક એક નિગોદને  
વિષે અનંતા જીવો છે, એક એક જીવ ઇચ્છિત નિગોદના પ્રદેશોને  
આશ્રિને રહે છે. તે એક અવગાહનાવાલી અસંખ્યાતિ નિગોદોને  
ગોલો એમ કહે છે. અગર ગોલો એવી સંજ્ઞા છે. તે ગોલો જેટલા  
પ્રદેશમાં રહ્યો છે, તેની એક પ્રદેશની શ્રેણીને છાડતા અને ખીજી  
ખાજીથી વ્યાપતા ખીજી છ દિશીમાં ખીજી અસંખ્યાતિ નિગોદો છે,  
તે નિગોદોમાં જેટલી અવગાહનાથી ઇચ્છિત ગોલો થાય છે તેટલો  
જ એક ગોલો ખીજો જાણવો, અને બાકી રહેલ અવગાહનાનો ભાગ  
ખીજી ગોલામાં ગણવો. આથી પણ જીવ, નિગોદ, તેમજ ગોલાની  
સરખી અવગાહના જાણવી. (૧૪)

અથ જીવાંચવગાહનાસમતાસામર્થ્યેન યદેકત્ર પ્રદેશે જીવપ્રદેશમાનં  
ભવાતિ, તદ્વિભણિપુસ્તત્પસ્તાવનાર્થે પ્રશ્નં કારયન્નાહ—

उक्कोसपयपएसे किमेगजीवप्पएसरासिस्स ।

हुज्जेगनिगोयस्स व, गोलस्स व किं समोगाढं ॥१५॥

હવે જીવાદિની સરખી અવગાહનાના સામર્થ્યથી એક આકાશપ્રદેશે જેટલા જીવના પ્રદેશોનું પરિભાણ થાય છે, તે કહેવાની ઇચ્છાવાલા શાસ્ત્રકાર પ્રસ્તાવનાને માટે પ્રશ્ન કરાવતા કહે છે.

મૂલાર્થ—ઉલ્લુકપદને વિષે એક જીવના પ્રદેશ રાશી, તેમજ એક નિગોદ તથા એક ગોલાનું શું શું અવગાહું છે? (૧૫)

उत्कर्षत एकस्मिन्नभःप्रदेश एकजीवप्रदेशराशेर्निगोदस्य गोलकस्य च किं किं समवगाढं भवेत् ? अयं प्रश्नार्थः । लोकाकाशप्रदेशराशितुल्यनिजप्रदेश आत्मा यदा संकोच्य निजप्रदेशान्निगोदमात्रे क्षेत्रेऽवगाहते, तदैकैकस्मिन्नभःप्रदेशे कति जीवप्रदेशाः स्युरिति । एवं निगोदगोलकयोरपि प्रश्नार्थो द्वेयः ॥ १५ ॥

ટીકાર્થ—ઉલ્લુકપદે એક આકાશપ્રદેશને વિષે એક જીવ પ્રદેશ રાશી, નિગોદ, તેમજ ગોલાનું શું શું અવગાહું છે? આ પ્રશ્નાર્થ છે. લોકાકાશ પ્રદેશરાશી તુલ્ય પ્રદેશવાલો આત્મા ત્યાં સંકોચાઈને પોતાના પ્રદેશોને નિગોદમાત્ર ક્ષેત્રમાં અવગાહે ત્યાં એક આકાશપ્રદેશને વિષે જેટલા જીવ પ્રદેશો હોય, એમ નિગોદ તથા ગોલાને આશ્રિ પ્રશ્નો બાબવા. (૧૫)

तत्र जीवमात्रित्योत्तरम्—

जीवस्स लोगमित्तस्स सुहुमओगाहणावगाढस्स ।  
इकिक्कंमि पएसे, हुंति पएसा, असंखिजा ॥१६॥

પ્રથમ જીવ આશ્રિ ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—લોકાકાશપ્રદેશ માત્ર પ્રમાણવાલો જીવ સૂક્ષ્મ અવગાહનાવડે જ્યારે અવગાહે છે, ત્યારે લોકાકાશના એક એક પ્રદેશને વિષે પોતાના અસંખ્યાતા પ્રદેશો હોય છે. (૧૬)

जीवस्य समस्तलोकाकाशप्रदेशसमूहसमाननिजप्रदेशस्य सूक्ष्मावगाहनयावगाढस्यैकैकनभःप्रदेशेऽसंख्याता जीवप्रदेशा भवन्ति । अयमर्थः—सूक्ष्मनामकर्मोद्घेन जीवोऽङ्गुलासंख्येयभागरूपं निगोद-मात्रं क्षेत्रमवगाहते, तच्चासंख्यातनभःप्रदेशात्मकं समग्रलोकेऽप्य-संख्येया नभःप्रदेशा असंख्यातस्यासंख्यातभेदत्वात् । । तत एरु-स्मिन्निगोदावगाढनभःप्रदेशे एकजीवस्यासंख्येयाः स्वप्रदेशा इति । तेच किल कल्पनया कोटीशतसंख्यस्य जीवप्रदेशराशेः प्रदेशदशस-हस्रीस्वरूपावगाहनया भागे हते लक्षमाना भवन्तीति ॥ १७ ॥

ટીકાર્થ—સંપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશના સમૂહ જેટલા પ્રદેશવાલો જીવ છે. આ જીવ જ્યારે સૂક્ષ્મ અવગાહના વડે રહે છે ત્યારે લોકાકાશના એક પ્રદેશ ઉપર પોતાના અસંખ્યાતા પ્રદેશો રાખે છે. આનો અર્થ આ છે. સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદ્ઘયથી જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રને અવગાહે છે. તે ક્ષેત્ર આકાશના અસંખ્યાતા પ્રદેશરૂપ છે. સંપૂર્ણ લોકાકાશના પણ અસંખ્યાતા પ્રદેશો છે, કારણ કે અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા ભેદો છે. આ કારણથી એક નિગોદ અવગાહિત આકાશપ્રદેશને વિષે એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશો રહે છે. આ પ્રદેશરાશિને કલ્પનાથી સો કોટી અગર એક અબજ પ્રમાણે ગણવી, પછી આ રાશિને જીવની દશહજાર પ્રદેશની અવગાહનાવડે ભાગ દેવાથી એક લાખ જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશ ઉપર આવે છે. (૧૬)

અથનિગોદગાથિત્યાહ—

લોગસ્તહિષ્ ભાગે, નિગોયઝોગાહનાઈ જં લઘ્નં ।  
 ઉકોસપણ્ડતિગયં, ઇત્તિયમિક્કિક્કજીવાઓ ॥૧૭॥

હવે નિગોદને આશ્રિ ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—નિગોદની અવગાહનાવડે લોકાકાશના પ્રદેશોને ભાગ આપવાથી જે પ્રદેશો મળે તે પ્રદેશો એક એક જીવ સંબંધી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જાણવા. (૧૭)

નિગોદાવગાહનયા લોકસ્ય માગે દ્વિતે યલ્લબ્યમેતાવદુત્કૃષ્ટપદેડતિમત્તમવગાહં નિગોદસંવહ્નાદેકૈકજીવાત્ અયમર્થઃ-અસંખ્યાતપ્રદેશોડપિ લોકઃ કિલ પ્રદેશકોટીશતમાનઃ કલ્પ્યતે, એકનિગોદાવગાહના ચ પ્રદેશદશસહસ્રીમાના તતશ્ચ કલ્પિતલોકપ્રદેશરાશેઃકલ્પિતનિગોદાવગાહનયા મામે હૃતે લંકા લબ્યતે, સૌ ચાનન્તજીવાત્મકસ્ય નિગોદસ્ય સંવન્ધિન એકૈકજીવસ્ય સૈત્કા ઉત્કર્ષતઃ એકસ્મિન્નમઃપ્રદેશેઽવગાહેતિ જ્ઞાતૈવ્યમ્ । અનેન નિગોદસત્કમુત્કૃષ્ટપદે યદવગાહં તદર્શિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—નિગોદની અવગાહનાવડે લોકાકાશના પ્રદેશોને ભાગ આપવાથી જેટલી સંખ્યા મળે તેટલી સંખ્યા નિગોદ સંબંધી એક એક જીવની ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલી જાણવી. આનો અર્થ આ છે. અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ લોક છે તે પછી કલ્પનાવડે લોકને સો કોટી અગર એક અગર પ્રદેશવાળો કલ્પવો. એક નિગોદની અવગાહના દશહજાર પ્રદેશની જાણવી. પછી કલ્પિત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિને કલ્પિત નિગોદની દશ હજાર પ્રદેશની અવગાહનાવડે ભાગ

૧ 'ના માગે' इत्यपि । ૨ 'लघ्नुम्' । ૩ 'तच्चा' । ૪ 'सत्कम्' । ૫. वगान्-मिति । ૬ જ્ઞાતવ્યા ॥

દેવાથી એક લાખ પ્રદેશો મળે છે. આ સંખ્યા અનંત જીવજન નિ-  
ગોદ સંખ્યાંધિ એક એક જીવની ઉત્કૃષ્ટપણાથી આકાશના એક પ્રદેશને  
વિષે રહેલી જાણવી. આ કહેવાથી નિગોદ સંખ્યાંધિ જે સંખ્યા રહેલી  
છે, તે ખતાવી. અર્થાત્ એક જીવ આશ્રિ એકલાખ પ્રદેશો અને  
નિગોદ આશ્રિ અનંત જીવો હોવાથી અનંત લાખ પ્રદેશો એક આ-  
કાશપ્રદેશમાં રહે છે. ( ૧૭ )

અથ ગોલકસત્કં યત્તત્રાવગાદં તદ્દર્શયતિ—

एवं द्रव्यट्टाए, सव्वेसिं इक्कगोलजीवाणं ।

उक्कोसपयमइगया, होंति पएसा असंखगुणा ॥ १८ ॥

હવે ગોલા આશ્રિ એક આકાશપ્રદેશ ઉપર જોડલા પ્રદેશો રહ્યા  
છે તે ખતાવે છે.

મૂલાર્થ—એ મુજબ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ એક ગોલામાં  
રહેલા સમગ્ર જીવોના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અસંખ્યાત-  
ગુણા રહ્યા છે. ( ૧૮ )

यथा निगोदजीवेभ्योऽसंख्येयगुणास्तत्प्रदेशा उत्कृष्टपदेऽति-  
गताः, एवं द्रव्यार्थतया न तु प्रदेशार्थतया 'सव्वेसिं' इति सर्वेभ्यः  
'इक्कगोलजीवाणं' इति एकगोलगतजीवद्रव्येभ्यः सकाशादुत्कृष्टपद-  
मतिगता भवन्ति प्रदेशा असंख्यातगुणाः । इह किलानन्तजीवोऽपि  
निगोदः कल्पनया लक्षजीवः। गोलकश्चासंख्यातनिगोदोऽपि कल्प-  
नया लक्षनिगोदः, ततस्तस्य लक्षस्य लक्षगुणने कोटीसहस्रसंख्याः  
कल्पनया गोलके जीवा भवन्ति । तत्प्रदेशानां च लक्षं लक्षमुत्कृष्टपदेऽ-  
तिगतमतश्चैकगोलकसंख्याया लक्षगुणने कोटीकोटीदशकसंख्या  
एकत्र प्रदेशे कल्पनया जीवप्रदेशा भवन्ति ॥ १८ ॥



ટીકાર્થ—જેમ નિગોદમાં રહેલ જીવો કરતાં તેના પ્રદેશો અસખ્યાતગુણા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહ્યા છે, તેમ પર્યાય અપેક્ષાએ નહિ પણ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ એક ગોલામાં રહેલ મમજી જીવોને આશ્રિ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અસખ્યાતા પ્રદેશો ગયા છે. અહિં અનંત જીવરૂપ નિગોદ છતાં, કંપનાથી એક લાખ જીવ ગણવા એક ગોલો અસખ્યાત નિગોદવાળો છતાં, કંપનાથી એક લાખ નિગોદવાળો ગણવો. ત્યારપછી લાખને લાખે ગણવાથી એક હજાર ડોટી કંપનાવડે જીવો એક ગોલામાં થાય છે, તેમજ જીવના એક એક લાખ પ્રદેશો. ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ છે, આ વાત પાલેલા કહી આત્મા હીએ. હવે પ્રથમ ગણેલ એ હજાર ડોટી જીવો સાથે એક લાખ જીવના પ્રદેશોને ગુણવાથી દશ ડોટીડોટી, જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે કંપનાથી રહે છે

એક આકાશપ્રદેશને વિષે તાત્વિક રીતે અસખ્યાતા અનંત અસખ્યાતા પ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશ ઉપર રહે છે. ત્યારે એક જીવના અસખ્યાતા પ્રદેશો રહે છે તેવા જીવો એક નિગોદમાં અનંતા હોવાથી અસખ્યાતા અનંતા આવે છે, તેમજ એક ગોલામાં નિગોદ અસખ્યાતો હોવાથી અસખ્યાતા અનંતા અસખ્યાતા જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે તાત્વિક રીતે આવે છે. (૧૮)

ગોલગીર્વેર્મ્યઃ સકાશાદેક પ્રદેશેઽસંસ્થેયગુણા જીવપ્રદેશા  
ભવન્તીત્યુક્તમ્ અથ તત્ર ગુણકારરાસેઃ પરિમાણાનર્ણયાર્થમુચ્યતે—  
તં પુણ કેદદ્વિજ્ઞાનં, ગુણિયમસંસ્થિજ્ઞયં ભવિજ્ઞા હિ ।  
મળ્લગ્ન દ્વિજ્ઞાન, જાવદ્વિજ્ઞા સર્વગોલગ્નિ ॥ ૧૯ ॥

ગોલાને આશ્રિ એક આકાશપ્રદેશ ઉપર અસખ્યાતા જીવપ્રદેશો રહે છે આ પ્રમાણે જે શાસ્ત્રકારે કહ્યું તો તે અસખ્યાત ગુણાકાર રાશિ કયા પ્રમાણવાળી જાણવી ? આનો નિશ્ચય કરવાને શાસ્ત્રકાર જણાવે છે.

મૂલાર્થ—તે પૂર્વે કહેલ અસંખ્યાત રાશિ, કેટલા પ્ર-  
માણવાળી રાશિથી ગુણીએ કે જેથી અસંખ્યાત રાશિ  
થાય ? કહીએ છીએ. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જેટલા ગોલા  
છે, તેટલાથી ગુણવા જેથી ઉક્ત રાશિ આવશે. (૧૯)

તત્પુનરનન્તરોક્તમુત્કૃષ્ટપદાતિગતજીવપ્રદેશરાશિસંવાન્ધિ કિ-  
યતા કિંપરિમાણેનાસંખ્યેયરાશિના ગુણિતં સત્ ‘અસંખિજ્ઞયં’  
इति असंख्येयकमसंख्यातगुणनाद्वारायातं भवेत् स्याद् ? इति  
भण्यते । अत्रोत्तरं—द्रव्यार्थतया न तु प्रदेशार्थतया यावन्तः  
सर्वगोलकाः सकललोकगोलकास्तावन्त एवेति<sup>१</sup> गम्यम् । स  
चोत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशराशिर्मन्तव्यः, सकलगोलानां तत्तुल्य-  
त्वादिति ॥ १९ ॥

ટીકાર્થ—તે પૂર્વે કહેલ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ જીવપ્રદેશ  
રાશિ સંબંધિ ગણિત કેટલા પ્રમાણવાળી અસંખ્યાત રાશિથી ગુણી-  
એ કે જેથી અસંખ્યાત રાશિ, અસંખ્યાત ગુણકાર દ્વારા આવી  
કહેવાય ? અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે. જીવોના પ્રદેશો દ્વારા નહિ  
પણ જીવદ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમગ્ર લોકની અંદર જેટલા ગોલા છે,  
તેટલા ગોલાથી ગુણકાર કરવો તે સમગ્ર ગોલાઓ એક જીવના  
એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ પ્રદેશ રાશિ જેટલા છે. કારણકે  
બધા ગોલાઓ તેની તુલ્ય હોવાથી. સારાંશ આ છે કે, એક ગોલામાં  
જે સમગ્ર જીવો છે, તેને સમગ્ર ગોલાથી ગુણો અગર એક આકાશ  
પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશોથી ગુણો. તે ગુણવાથી જે રાશિ  
આવે, તે એક ગોલા સંબંધિ જીવ પ્રદેશ રાશિ જાણો. આ ગણીત  
જાણવું. (૧૯)

किं कारणमोगाहणतुल्लता जियनिगोयगोलाणं ।

गोला उक्कोसपण्कजियपण्सेहि<sup>१</sup> तो तुल्ला ॥ २० ॥

મૂલાર્થ—ગોલાઓ તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશો આ બંને તુલ્ય શા કારણથી છે ? જીવ, નિગોદ, અને ગોલા આ ત્રણેની અવગાહના તુલ્ય હોવાથી. (૨૦)

‘ કિં કારણ ’ इति कस्मात्कारणाद्यावन्तः सर्वगोलास्ता-  
वन्त एवोत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशाः ? इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—  
अवगाहनातुल्यत्वात् । केपाम् ? इत्याह—जीवनिगोदगोलानाम-  
वगाहनातुल्यत्वं चैषामङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहित्वादिति । य-  
स्मादेवं ‘ तो ’ इति तस्माद्गोलाः सकललोकसंबन्धिन उतकृष्टपदे ये  
एकस्य जीवस्य प्रदेशास्ते तथा तैस्तकृष्टपदैकजीवप्रदेशैस्तुल्या  
भवन्ति ॥ २० ॥

ટીકાર્થ—શા કારણથી કહે છે કે જેટલા ગોલા છે તેટલાજ  
એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર એક જીવના પ્રદેશો છે ? પ્રશ્ન. અહીં ઉત્તર  
કહે છે કે અવગાહના તુલ્ય હોવાથી. કેવી ? કહે છે. જીવ, નિગોદ,  
અને ગોલાની, આ તુલ્યપણું અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી  
અવગાહના હોવાથી બહુવું, જે કારણથી આમ છે તે સમગ્ર ગોલાઓ  
તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશો આ બંને  
સરખા થાય છે. (૨૦)

एतस्यैव भावनार्थमुच्यते—

गोलेहिँ हिण लोगे, आगच्छइ जं तमेगजीवस्स ।  
उक्कोसपयगयणस, रासितुल्लं हवइ जम्हा ॥ २१ ॥

આજ વાત સ્પષ્ટતાથી બતાવે છે.

મૂલાર્થ—સમગ્ર ગોલાથી લોકાકાશના પ્રદેશોને ભાગ

દેવાથી જે રકમ આવે તે એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ પ્રદેશ રાશિની તુલ્ય બાણી. આ કારણથી બન્ને તુલ્ય બાણી. (૨૧)

ગોલૈર્ગોલાવગાહનાપ્રદેસૈઃ કલ્પનયા દશસહસ્રસંખ્યૈર્હૃતે વિભક્તે હૃતભાગ इत्यर्थः । लोके लोकप्रदेशराशौ कल्पनयैककोटीशतप्रमाणे भागच्छति लभ्यते, यत्सर्वगोलकसंख्यास्थानं कल्पनया लक्षमित्यर्थः । तदेकजीवस्य संबन्धिना पूर्वोक्तप्रकारतः कल्पनया लक्षप्रमाणेनैवोत्कृष्टपदगतप्रदेशराशिना तुल्यं भवति । यस्मात्तस्माद्गोला उत्कृष्टपदैकजीवप्रदेशैस्तुल्या भवन्तीति प्रकृतमेवेति । एवं गोलकानामुत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशानां च तुल्यत्वं समर्थितम् ॥ २१ ॥

ટીકાથ—ગોલાની અવગાહના કલ્પનાથી ૧૦) દશ હજાર પ્રદેશોથી, લોકાકાશના પ્રદેશો કલ્પનાથી સો કોટી અગર એક અગળ પ્રમાણને લાગ આપવાથી કલ્પનાથી એક લાખ ગોલાઓ આવશે, તે ગોલાઓ, તથા એક જીવ સંબંધિ પ્રથમની રીત મુજબ એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ કલ્પનાથી એક લાખ પ્રમાણ પ્રદેશો, આ બન્ને તુલ્ય થાય છે; આ કારણથી શાસ્ત્રકાર, ગોલાઓ તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશોને સરખા કહે છે. આજ પ્રસ્તુત છે, આ મુજબ ગોલાઓ તથા એક જીવના પ્રદેશો એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ તે બન્નેના તુલ્યપણાનું સમર્થન કર્યું. (૨૧)

પુનસ્તદેવ પ્રકારાન્તરેણ સમર્થયતિ—

अहवा लोगपएसे, इक्किंके ठवय गोलमिक्किं ।  
एवं उक्कोसपएक्कजियपएसेसु मायंति ॥ २२ ॥

વલી આજ વાત ખીણ રીતે ખતાવે છે.

મૂલાર્થ—અથવા લોકના એક એક પ્રદેશ ઉપર એક એક ગોલાને સ્થાપન કરો, આ પ્રમાણે ગોલાને સ્થાપન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એક જીવના જેટલા પ્રદેશો રહે છે તેટલા જ પ્રમાણવાલા આકાશ પ્રદેશને વિષે ગોલાઓ થાય છે. (૨૨)

અથવા લોકસ્યૈવ પ્રદેશે एकैकस्मिन् स्थापय निधेहि । विवक्षितसप्तव्युत्सो गोलमेकैकम् । ततश्चैवमुक्तक्रमस्थापने उत्कृष्टपदे ये एकजीवप्रदेशास्ते तथा तेषु तत्परिमाणेष्वाकाशप्रदेशेष्वित्यर्थः, मान्ति गोला इति गम्यम् । यावन्त उत्कृष्टपदे एकजीवप्रदेशास्तावन्तो गोलका अपि भवन्तीत्यर्थः । ते च कल्पनया किल लक्ष्यमाणा जमयेऽपीति ॥ २२ ॥

ટીકાર્થ—અથવા લોકના એક એક પ્રદેશને વિષે એક એક ગોલાને સ્થાપન કર. હે ઇચ્છિત સરખાપણાને બાજુવાને ઇચ્છનાર શિષ્ય ! આ મુજબ કેમથી સ્થાપન કરે છતે ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એક જીવના જેટલા પ્રદેશો રહે છે તેટલા જ પરિમાણવાલા આકાશ પ્રદેશોને ગોલા થાય છે, અર્થાત્ એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર એક જીવના જેટલા પ્રદેશો છે તેટલાજ પરિમાણવાલા ગોલાઓ પણ છે. કલ્પનાથી જાનને એક એક લાખ છે. (૨૨)

अथ सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति विभागेपुस्तेषां सर्वजीवानां च तावत्सप्ततामाह—

ગોલો જીવો ય સમા, પપ્પસઓ જં ચ સઽવજીવાઘિ ।  
દુંતિ સમોગાહણયા, મઙ્ગિસમઓગાહણં પપ્પ ॥ ૨૩ ॥

હવે સર્વ જીવ કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ જીવ પ્રદેશો વિશેષાધિક છે આ વાત કહેવાને ઇચ્છાવાલા શાસ્ત્રકાર તે પ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બંનેની તુલ્યતા પ્રથમ બતાવે છે.

મૂલાર્થ—ગોલો તથા જીવ આ બંને અવગાહનાના પ્રદેશોને આશ્રિ તુલ્ય છે, કારણ કે સર્વ જીવો પણ મધ્યમ અવગાહનાને આશ્રિ સરખી અવગાહનાવાલા છે. (૨૩)

ગોલકો જીવશ્ચ સમૌ પ્રદેશતોઽવગાહનાપ્રદેશાનાશ્રિત્ય કલ્પ-  
નયા દ્વયોરપિ પ્રદેશદશસહસ્રાવગાહત્વાત્ ‘જં ચ’ ઇતિ યસ્માન્ન  
સર્વજીવા અપિ સૂક્ષ્મા ભવન્તિ સમાવગાહનકાઃ મધ્યમાવગાહના-  
માશ્રિત્ય, કલ્પનયા હિ જઘન્યાવગાહના પञ्ચપ્રદેશસહસ્રાણિ ।  
ઉત્કૃષ્ટા તુ પञ्ચદશ દ્વયોશ્ચ મીલનેનાર્દીકરણેન ચ દશસહસ્રાણિ  
મધ્યમા ભવતિ ॥ ૨૩ ॥

ટીકાર્થ—ગોલો તથા જીવ અવગાહનાના પ્રદેશોને આશ્રિ  
બંને તુલ્ય છે. કલ્પનાથી આ બંને આકાશના દશ દશ હજાર પ્રદે-  
શમાં વ્યાપિને રહ્યા છે, કારણ કે સૂક્ષ્મ સર્વ જીવો પણ મધ્યમ  
અવગાહનાને આશ્રિ સરખી અવગાહનાવાલા છે. કલ્પનાથી જઘન્ય  
અવગાહના પાંચ હજાર પ્રદેશની ગણેા, અને ઉત્કૃષ્ટતાથી પંદર હજાર  
પ્રદેશની ગણેા, આ બંને અવગાહના મેળવી, અંકથી કરવાથી મધ્યમ  
અવગાહના દશ હજાર પ્રદેશની થાય છે. ( ૨૩ )

તેણ ફુહં ચિય સિદ્ધં, દ્વગપણસંમિ જે જિયપણસા ।  
તે સવ્વજીવતુલ્લા, સુણસુ પુણો જહ વિસેસહિયા ॥૨૪॥

મૂલાર્થ—ગોલો તથા જીવ આ બંનેની સરખી અ-  
વગાહના હોવાથી આટલી વાત પ્રગટ સિદ્ધ થઈ કે, એક  
ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવોના જે પ્રદેશો રહ્યા છે તે, તથા સમગ્ર

જીવો, આ બન્ને તુલ્ય છે. હવે વિશેષાધિક જીવી રીતે થાય છે, તે તું સાંભળ. ( ૨૪ )

इह किलासद्भावस्थापनया कोटीशतसंख्यप्रदेशस्य जीवस्य प्रदेशदशसहस्रयामवगादस्य प्रतिप्रदेशं प्रदेशलक्षं भवति, तच्च पूर्वोक्तप्रकारतो निगोदवर्तिना जीवलक्षेण गुणितं कोटीसहस्रं भवति । पुनरपि च तदेकगोलवर्तिना निगोदलक्षेण गुणितं कोटीकोटीदशकप्रमाणं भवति, जीवप्रमाणमप्येतदेव । तथा हि—कोटीशतसंख्यप्रदेशे लोके दशसहस्रावगाहिनां गोलानां लक्षं भवति । प्रतिगोलकं च निगोदलक्षकल्पनान्निगोदानां कोटीसहस्रं भवति । प्रतिनिगोदं च जीवलक्षकल्पनात्सर्वजीवानां कोटीकोटीदशकं भवति ॥२४॥

ટીકાર્થ—અહિં અસદ્ભાવ સ્થાપનાથી સો કોટી પ્રદેશવાલો જીવ આકાશના દશ હજાર પ્રદેશમાં રહીને આકાશના એક એક પ્રદેશ ઉપર પોતાના એક એક લાખ પ્રદેશો રાખે છે.

આ લાખ પ્રદેશોને નિગોદમાં રહેલ અનંત જીવ છતાં કદપનાથી લાખ જીવ ગણી તેને શુષુવાથી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશો થાય છે. ફરી આ સંખ્યાને એક ગોલામાં રહેલ અસંખ્યાતિ નિગોદ છતાં કદપનાથી એક લાખ નિગોદ ગણી, શુષુવાથી દશ કોટીકોટી જીવપ્રદેશો થાય છે. જીવનું પ્રમાણ પણ આટલું જ છે, તે બતાવે છે.

કદપનાથી સો કોટી પ્રદેશવાલા લોકાકાશને વિષે લોકાકાશના દશ હજાર પ્રદેશમાં વ્યાપિને રહેવાવાલા ગોલાઓ એક લાખ થાય છે. એક એક ગોલામાં નિગોદ એક લાખ કદપેટી છે, એક લાખને એક લાખે શુષુવાથી એક હજાર કોટી નિગોદો થાય છે. દરેક નિગોદે જીવ એક લાખ કદપ્યા છે, આ એક લાખે ફરી શુષુવાથી દશ કોટીકોટી જીવો થાય છે. આ મુજબ ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બન્ને ગ્રંથના થાય છે. ( ૨૪ )

અથ સર્વજીવેભ્ય ઉત્કૃષ્ટપદગતજીવપ્રદેશા વિશેષાધિકા  
ઈતિ દર્શયતે—

જં સંતિ કેઙ્ઁ સ્વંડા, ગોલા લોગંતવત્તિણો અન્ને ।  
વાયરવિગ્રહિણિય ઉક્કોસપયં જમઁમહિયં ॥૨૫॥

હવે સર્વ જીવો કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષા-  
ધિક છે તે બતાવે છે.

મૂલાર્થ—સોકને વિષે કેટલાએક ખંડ ગોલાઓ છે,  
કે જેઓ પૂર્ણ ગોલાથી જુદા છે. ઉત્કૃષ્ટપદ કે જે પ્રથમ  
ગણાવેલ છે, તેના ઉપર બાહર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિ-  
વાલા જીવો અવગાહવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ અધિક થાય છે. (૨૫)

यस्माद्विद्यन्ते केचित्खण्डा गोला लोकान्तवर्तिनः ‘अन्ने’  
इति पूर्णगोलकेभ्योऽपरेऽतो जीवराशिः कल्पनया कोटीकोटीदश-  
करूप ऊनो भवति, पूर्णगोलकतायामेव तस्य यथोक्तस्य भावात् ।  
ततश्च येन जीवराशिना खण्डगोलकाः पूर्णाभूताः स सर्वजीवराशे-  
रपनीयंते, असंज्ञतत्वात्तस्य । स च किल कल्पनया कांटीशैत-  
मानस्तत्र चापनीते सर्वजीवराशिः स्तोक्ततरो भवति । उत्कृष्टपदं  
तु यथोक्तप्रमाणमेवेति । तत्ततो विशेषाधिकं भवति । समता पुनः  
खण्डगोलानां पूर्णताविवक्षणादुक्तेति । तथा वादरविग्रहिकैश्च  
वादरनिगोदादिजीवप्रदेशैश्चोत्कृष्टपदं यद्यस्मात्सर्वजीवराशेरभ्य-  
धिकं ततः सर्वजीवैभ्य उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका भवन्ति ।  
इयमत्र भावना—वादरविग्रहगतिकादीनामनन्तानां जीवानां सूक्ष्म-  
जीवासंख्येयभागवर्तिनां कल्पनया कोटीप्रायसंख्यानां पूर्वोक्तसर्व-  
जीवराशिप्रमाणे प्रक्षेपणेन समताप्राप्तावपि तस्य वादरादिजीवराशेः



કોટીપ્રાયસંખ્યસ્ય મધ્યાદુત્કર્ષતોઽસંખ્યેયમાગસ્ય કલનયા  
 શતસંખ્યસ્ય વિવક્ષિતસૂક્ષ્મગોલકાવગાહનાયામવગાહનાત્, એક-  
 સ્મિંશ્ચ પ્રદશે પ્રત્યેકં જીવપ્રદેશલક્ષ્યાવગાહત્વાત્, લક્ષ્ય ચ  
 શતગુણત્વેન કોટીપ્રમાણત્વાત્, તસ્યાશ્ચોત્કૃષ્ટપદે પ્રક્ષેપાત્, પૂર્વો-  
 ક્તમુત્કૃષ્ટપદજીવપ્રદેશમાનં કોટ્યાધિકં મવતિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકાર્થ—લોકની અંદર કેટલાક ખંડ ગોલાઓ છે, કે જે  
 ગોલાઓ પૂર્ણ ગોલાથી જુદા છે. જીવરાશિ પૂર્વે કલ્પનાથી દશ  
 કોટીકોટી ગણી છે તે ખંડ ગોલાને અંગે ઓછી થાય છે.

પૂર્ણ ગોળામાંજ પૂર્વોક્ત સંખ્યા મળે છે. આ કારણથી જે-  
 ટલી સંખ્યા નાખવા વડે ખંડ ગોળાઓ પૂર્ણ થાય તેટલી જીવરાશિ  
 મૂળ જીવ સંખ્યામાંની ઓછી કરવી, કારણ કે તે જીવરાશિ ખંડ-  
 ગોલામાં નથી, આ જીવરાશિ કલ્પનાવડે એક કોટીની છે, આ જીવ-  
 રાશિ દશ કોટી કોટી જીવરાશિમાંથી બાદ કરવાથી જીવરાશિ ઓછી  
 થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદ તો છે તેટલુંજ હોવાથી વિશેષાધિક છે.

ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા જીવરાશિ આ બન્નેને સરખાપણું  
 પ્રથમ બતાવ્યું, તે તો ખંડગોલાને પૂર્ણગોલા માનીને બતાવ્યું, તથા  
 બાદર નિગોદો તથા વિગ્રહ ગતિવાળા જીવોના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને  
 વિષે રહેવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ સર્વ જીવરાશિથી વિશેષાધિક થાય છે. તા-  
 ત્પર્ય આ છે કે બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાળા જીવો અનંતા  
 છે, તો પણ તે જીવો સૂક્ષ્મનિગોદ જીવોના અસંખ્યાતમા ભાગ જે-  
 ટલા છે, કલ્પનાવડે એક કોટી પ્રમાણ ગણી પ્રથમની જીવરાશિ એક  
 કોટી ઓછી કરી છે, તે પ્રમાણે ગણી મૂળ જીવરાશિમાં નાંખવાથી  
 ઉત્કૃષ્ટપદ તથા જીવરાશિ આ બન્ને સરખા થાય છે, તોપણ તે બા-  
 દર જીવરાશિ એક કોટી પ્રમાણવાળી છે, ઉત્કૃષ્ટથી તો સૂક્ષ્મ જીવોના  
 અસંખ્યાતમે ભાગે છે, તેમાંથી કલ્પનાવડે સો જીવો ઈચ્છિત સૂક્ષ્મ  
 નિગોદના ગોળા ઉપર અવગાહેલ છે, તે જીવો આકાશના એક એક

પ્રદેશ ઉપર પોતાના એક લાખ પ્રદેશોથી બ્યાપેલા છે. આવા સો  
જીવો સૂક્ષ્મ નિગોહના ગોળા ઉપર અવગાહેલ હોવાથી લાખને સોએ  
ગુણવાથી એક કોટી પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે નાંખવાથી પ્રથમ ગણા-  
વેલ ઉત્કૃષ્ટપદ એક કોટી જીવપ્રદેશોથી અધિક થાય છે. જીવરાશિ  
કરતાં. (૨૫)

યસ્માદિવમ્—

તદ્વા સર્વેહિંતો, જીવેહિંતો ફુડં ગહેયઞ્વં ।

ઉક્કોસપયપણ્સા, હુંતિ વિસેસાહિયા નિયમા ॥૨૬॥

મૂલાર્થ—આ કારણથી સર્વ જીવરાશિ કરતાં ઉત્કૃ-  
ષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક થાય છે. આ વાત  
પ્રગટ બતાવવી. (૨૬)

‘તદ્વા’ इति ॥ २६ ॥

इदमेव प्रकारान्तरेण भाव्यते—

ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બંને સરખા છે,  
આજ વાત ખીજી રીતે બતાવે છે.

अहवा जेण बहुसमा, सुहुमा लोणज्वगाहणाए य ।

तेणिकिकं जीवं, बुद्धीए विरल्लए लोण ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—અથવા જે કારણથી લોકને વિષે સૂક્ષ્મ  
નિગોહના ગોળાઓ ઘણે ભાગે સરખા છે, અવગાહનાને  
આશ્રિને, તે કારણથી ગોળા સંબંધી એક એક જીવને  
બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરી કેવલિસમુદ્ધાતની માફક જીવના

એક એક પ્રદેશને લોકાકાશના એક એક પ્રદેશ ઉપર સ્થાપન કરવા, કે જેથી ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો બંનેની તુલ્યતા માણુમ પડશે. (૨૭)

યતો बहुसमाः प्रायेण जीवसंख्यया । कल्पनपैकैकावगा-  
हतायां जीवकोटीसहस्रस्यावस्थानात्खण्डगोलैर्बहिचारपरिहा-  
रार्थं चेह बहुग्रहणम् । सूक्ष्माः सूक्ष्मनिगोदगोलकाः कल्पनया  
लक्षकल्याः, लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके । तथावगाहनया च समाः  
कल्पनया दशसु दशसु प्रदेशसहस्रेष्वगाढत्वात्तस्मादेकप्रदेशावगाढ-  
जीवप्रदेशानां सर्वजीवानां च समतापरिज्ञानार्थमेकैकं जीवं बुद्ध्या  
'विरल्लए' इति केवलिसमुद्घातगत्या विस्तारयेत् लोके । अपमत्र  
भावार्थः—यावन्तो गोलरूपैकत्र प्रदेशे जीवप्रदेशा भवन्ति कल्प-  
नया कोटीकोटीदशकप्रमाणास्तावन्त एव विस्तारितेषु जीवेषु लो-  
रूपैकत्र प्रदेशे ते भवन्ति सर्वजीवा अप्येतत्समाना एवेति ॥२७॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોલાઓ જીવની સંખ્યાવડે ઘણે ભાગે સરખા છે, કલ્પનાવડે એક એક ગોલા સંખંધી અવગાહનાને વિષે એક હજાર કોટી જીવો રહ્યા છે, ખંડ ગોળાની સાથે બ્યલિથાર દોષ દૂર કરવાને માટે, બહુ શબ્દનું પ્રહસ્ય કર્યું છે. આવા ગોલાઓ કલ્પનાથી ચૌદરાજ લોકને વિષે એક લાખ છે. અવગાહનાથી પંજુ બધા ગોલાઓ એક સરખા છે, કલ્પનાથી દરેક ગોલાઓ આકાશના દશહજાર પ્રદેશને વિષે બ્યાપિને રહ્યા છે. હવે આકાશના એક પ્રદેશને વિષે રહેલા જીવ પ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બંનેનું સરખાપણું બહુવાને માટે એક એક જીવને બુદ્ધિવડે કેવલી સમુદ્ધાત ગતિથી વિસ્તારવા લોકને વિષે આનું રહસ્ય આ છે. એક ગોલા સંખંધી નેટલા જીવના

પ્રદેશો છે, કલ્પનાવડે દશ કોટાકોટી છે. તેટલા જ પ્રદેશો, લોકાકાશના એક પ્રદેશ ઉપર છે. કેવલિસમુદ્ધાતની માફક જીવ પ્રદેશોનો વિસ્તાર કયે છે, જીવો પણ આટલા જ છે. આથી કરીને પણ ઉત્કૃષ્ટ પદે જીવ પ્રદેશો, તથા સમગ્ર જીવો બન્ને તુલ્ય થાય છે ( ૨૭ )

અતઃ એવાહ—

एवंपि समा जीवा, एगपएसगयजियपएसेहिं ।  
वायरबाहुल्ला पुण, हुंति पएसा विसेसहिया ॥ २८ ॥

આજ વાત:શાસ્ત્રકાર કહે છે.

મૂળાર્થ—આ પ્રમાણે જીવો તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશો આ બન્ને સરખા છે બાહર નિગોહના જીવપ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટ પદમાં નાખવાથી ઉત્કૃષ્ટ પદ વિશેષાધિક થાય છે. ( ૨૮ )

एवमपि न केवलं 'गोलो जीवो य समा' इत्यादिना पूर्वोक्तन्यायेन समा जीवा एकप्रदेशगतैर्जीवप्रदेशैरिति । उत्तरार्द्धस्य तु भावना प्राग्बद्वसेयेति ॥ २८ ॥

ટીકાર્થ—આ પ્રમાણે અવગાહનાને આગ્રિ પ્રથમના ન્યાય પ્રમાણે તમામ જીવો તથા ગોલાઓ માત્ર સરખા છે એમ નહીં પણ જીવો તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ જીવપ્રદેશો આ પણ સરખા છે. ઉત્તરાર્ધનો અર્થ પ્રથમની માફક બાકીનો. ( ૨૮ )

अथ पूर्वोक्तराशीनां निदर्शनान्यभिधित्सुः प्रस्तावयन्नाह—  
तेसिं पुण रासीणं, निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं ।  
सुहगहणगाहणत्थं, ठवणारासिप्पमाणेहिं ॥ २९ ॥

હવે પ્રથમ બતાવેલ જીવરાશિ તથા જીવ પ્રદેશો સંબંધી દ્રષ્ટાંત બતાવવાને ઇચ્છાવાલા મૂલ શાસ્ત્રકાર પ્રસ્તાવના કરે છે.

મૂલાર્થ—પ્રથમ બતાવેલ જીવરાશિ, તથા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ જીવ પ્રદેશો, આ બન્નેની ગણતરી જાણવાને દ્રષ્ટાંત હમણાં પ્રત્યક્ષ રીતે કહું છું. સુખેકરી જ્ઞાન થવાને સાઈ, તથા બીજાને જ્ઞાન કરાવવા સાઈ કલ્પનાવડે સ્થાપન કરેલ જીવ તથા પ્રદેશોના રાશિપ્રમાણથી. (૨૯)

‘તેસિ’ ॥ ૨૯ ॥

ગોલાળ લક્ષમિકં, ગોલે ગોલે નિગોયલક્ષં તુ ।

इक्षिके य निगोए, जीवाणं लक्षमिक्किं ॥ ૩૦ ॥

મૂલાર્થ—ગોલા એકલાખ છે. દરેક ગોલાએ એક એક લાખ નિગોદ છે. દરેક નિગોદે જીવો એક એક લાખ છે. (૩૦)

‘ગોલાળ’ ॥ ૩૦ ॥

कोडिसयमेगजीवप्पएसमाणं तमेव लोगस्त ।

गोलनिगोयजियाणं, दसउ सहस्सा समोगाहो॥૩૧॥

મૂલાર્થ—દરેક જીવોના પ્રદેશો સો કોટી પ્રમાણે છે, અને તેટલાજ પ્રદેશો લોકાકાશના પણ છે; ગોલાઓ, નિગોદો, તથા જીવો, આ ત્રણેની અવગણના સરખી દશ હજાર આકાશ પ્રદેશ વ્યાપિ છે. (૩૧)

‘કોડિસયં’ ॥ ૩૧ ॥

‘ગોલે ગોલે ય લક્ષમિઃ તુ’ इत्यपि पाठः ।

જીવસ્તિક્કિસ્સ ય, દસસહસ્સાવગાહિણો લોણ ।  
 ઇક્કિકંમિ પણ્ણે, પણ્ણલક્કં સમોગાઢં ॥ ૩૨ ॥

મૂળાર્થ—દરેક જીવો લોકાકાશના દશહજાર પ્રદેશમાં  
 વ્યાપિતે રહ્યા છે, તેમજ લોકાકાશના એક એક પ્રદેશને  
 વિષે ચોતાના એક એક લાખ પ્રદેશ વ્યાપેલા છે. (૩૨)

‘ જીવસ્સ ’ ॥ ૩૨ ॥

જીવસયસ્સ જહેણ્ણે, પયમ્મિ કોઢીજિયપ્પણ્ણાણં ।  
 ઓગાઢા ઉક્કોસે, પયંમિ વુચ્છં પણ્ણમ્મં ॥ ૩૩ ॥

મૂળાર્થ—જ્યન્યપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશને વિશે સો  
 જીવોના મલી એક કોટી પ્રદેશો વ્યાપેલા છે; ઉત્કૃષ્ટપદે  
 લોકાકાશના એક પ્રદેશને વિષે જોટલા પ્રદેશો રહ્યા છે તે  
 શાસ્ત્રકાર બતાવે છે. (૩૩)

‘ જીવસયસ્સ ’ ॥ ૩૩ ॥

કોઢિસહસ્સ જિયાણં, કોઢાકોઢીદસપ્પણ્ણાણં ।  
 ઉક્કોસે ઓગાઢા, સન્નવજિયા વિત્તિયાં ચેવ ॥ ૩૪ ॥

મૂળાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશ ઉપર એક  
 હજાર કોટી જીવોના પ્રદેશો દશ કોટાકોટી રહ્યા છે, સર્વ  
 જીવો પણ આંટલાજ છે, એટલે દશ કોટાકોટી છે. (૩૪)

‘ કોઢિસહસ્સ ’ ॥ ૩૪ ॥

કોડી ઉક્ષોસપયસ્મિ વાયરજિયપ્પણસપ્પલેવો ।

સોહણયમિત્તિયં ચિય, કાયવ્વં સ્વંડગોલાણં ॥૩૫॥

મૂળાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે બાદર જીવોના એક કોટી પ્રદેશો નાંખવા, તેમજ ખંડ ગોલાને આશ્રિ જીવની મૂલ રાશિમાંથી એક કોટી જીવો ઓછા કરવા, આમ કરવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક થાય છે. ( ૩૫ )

ઉત્કૃષ્ટપદે સૂક્ષ્મજીવપ્રદેશરાશેરુપરિ કોટીપ્રમાણો વાદરજી-  
વપ્રદેશાનાં પ્રસેપઃ કાર્યઃ; શતકલ્પત્વાદિવક્ષિતસૂક્ષ્મગોલકાવગાદ-  
વાદરજીવાનાં તેષાં ચ પ્રત્યેકં પ્રદેશલક્ષસ્યોત્કૃષ્ટપદેજ્વસ્થિતત્વાત્,  
તન્મીલને ચ કોટીસદ્ભાવાદિતિ । તથા સર્વજીવરાશેર્મધ્યાત્ શોધ-  
નક્રમપનયનં ‘ ઇત્તિયં ચિય ’ ઇતિ ઇતાવતામેવ કોટીસંરૂપાનામેવ  
કર્ત્તવ્યં; સ્વંડગોલાનાં સ્વંડગોલકપૂર્ણતાકરણે નિયુક્તજીવાનાં  
તેષામસદ્ભાવિકત્વાદિતિ ॥ ૩૫ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશને વિષે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોના ૭ પ્રદેશો પૂર્વે કહેલા દશ કોટીકોટી રહેલા છે તેના ઉપર બાદર નિગોદ જીવોના એક કોટી પ્રદેશો નાંખવા. કારણકે ઇન્દ્રિય સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોલા ઉપર બાદર સો જીવો અવગાહેલ હોવાથી તેમજ તે સો જીવોના એક એક લાખ પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર છે. આ મલવાથી એક કોટી જીવપ્રદેશો થાય છે તેમજ સમગ્ર જીવરાશિમાંથી એક કોટીનું શોધન કરવું એટલે એક કોટી બાદ કરવા. ખંડગોલા પૂર્ણ કરવાને. કારણકે ખંડ ગોલામાં તેટલી જીવરાશિ ઓછી છે, અર્થાત્ ખંડગોલામાં બાદર નિગોદ તેમજ વિગ્રહગતિવાલા જીવો એક કોટી નાંખવાથી બધા ગોલા એક સરખા થાય છે. તે પછી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે બાદર સો જીવોના એક કોટી જીવપ્રદેશો

વધારે હોવાથી સમગ્ર જીવો કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક  
જાણવું. (૩૫)

एएसि जहा संभवमत्थोवणयं करिज्ज रासीणं ।  
सवभावओ अ जाणिज्ज ते अणंता असंखा वा॥३६॥

॥ समासेयं निगोदपट्त्रिंशिका ॥

મૂળાર્થ—અં ‘પૂર્વે’ કહેલ જીવરાશિનો ઉપનય જેમ  
સંભવી શકે તેમ કરી લેવો, યથાર્થપણાથી વિચારીયે  
તો જીવો અનંતા છે, તેમજ નિગોદો, ગોલાઓ, અસં-  
ખ્યાતા છે.

इदार्थोपनयो यथास्थानं प्राग्दर्शित एव ‘अणंता’ इति ।  
निगोदे जीवा यद्यपि लक्षमानास्तथाप्यनन्ता एवं सर्वजीवा अपि ।  
तथा निगोदादयो ये लक्षमानास्तेऽप्यसंख्येया अवसेयाः ॥३६॥

इति सूक्ष्मवादरनिगोदगोलकावगाहनाविचारः ॥

इति श्रीभगवत्पેકાદશશતે દશમોદેશકે નિગોદપટ્ત્રિંશિકાટ્ટાત્તિઃ સમાપ્તા॥

ટીકાર્થ:—અહીં અર્થનો ઉપનય, તેના યોગ્ય સ્થાનકે પૂર્વે  
ગતાવેલ છે જ. નિગોદ વિષે જીવો કલ્પનાથી એક લાખ ગણ્યા છે,  
તોપણ તાત્વિક રીતે જીવો અનંતા છે તેમજ સમગ્ર જીવો પણ  
અનંતા છે; તેમજ નિગોદો કલ્પનાથી એક લાખગણી છે, તંપણ  
તાત્વિક રીતે અસંખ્યાતી છે તેમ જાણવું. આ સુજ્ઞા સૂક્ષ્મનિગોદ,  
બાહરનિગોદ, તેમજ ગોલાની અવગાહના સંબંધી વિચાર પૂર્ણ  
થયો. ( ૩૬ )

॥ इति सवृत्तिका निगोदपट्त्रिंशिका समाप्ता ॥



ઇતિશ્રી વિવાહપ્રજ્ઞાસૂત્રસૂત્રકૌદશશતકસ્ય દશમોદે-  
શકાત્ સ્યવિરેણ સમુદ્ધતા નિગોદપદ્ધત્તિકાયા ગુર્જરભાષા  
શ્રીમદ્ પંન્યાસજીશ્રીકમલવિજયજી ગણિશિષ્ય શ્રીમદ્ પંન્યા-  
સજીશ્રીકેશવિજયજી ગણિઃ તલ્લઘુભ્રાત્રા મુનિ દેવવિન્નઃ સમ-  
ર્થિતા પાટનાસ્થનગરે પૂર્ણગતા સં૦ ૧૯૭૨ કાર્તિકમાસે શુક્લ-  
પક્ષે પંચમી તિથૌ શુભં ભૂયાત્ ।



### નિગોદ છત્રીશિનો સારાંશ.

( ભગવતીજી સ્વ સતક ૧૧ ઉદ્દેશો ૧૦ ).

#### ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન.

૧ હે ભગવન્! એક નિગોદને વિષે અનંત જીવો રહે છે, તે-  
મજ તે જીવો પરસ્પર સંકુચિત થઈને રહે છે, તો તે જીવોના પ્રદે-  
શો એક આકાશપ્રદેશને વિષે. જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ઠથી દેદલા રહે  
છે? તથા સમગ્ર જીવો દેદલા છે?

#### ઉત્તર.

૨ હે ગૌતમ! જઘન્યપદે જીવ પ્રદેશો સર્વથી મોડા છે. જઘ-  
ન્યપદ કરતાં સમગ્ર જીવો અસંખ્યાતયુષ્ણ છે. સમગ્ર જીવો કરતાં  
ઉત્કૃષ્ઠપદે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

૩ જઘન્યપદ કેને કહે છે? ઉત્તર-જે આકાશપ્રદેશને ત્રણ  
દિશિગત નિગોદની સ્પર્શના છે. ત્રણદિશિ જીવોકને લઈ આનંદા-

દિત થઈ છે, આવા આકાશપ્રદેશને જઘન્યપદ કહે છે. આ જઘન્ય-  
પદ ત્રિકુટ કે જે લોકાના છેડે છે, ત્યાં મળે છે.

૪ ઉત્કૃષ્ટપદ કેને કહે છે? ઉત્તર-જે આકાશપ્રદેશને છ દિ-  
શિગત નિગોદની સ્પર્શના છે, તેમજ જે આકાશપ્રદેશ ઉપર આદર-  
નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાલા જીવો જ્યાં વધારે સ્પર્શે છે તેને ઉ-  
ત્કૃષ્ટપદ કહે છે.

૫, ગોલાની ઉત્પત્તિ કેમ થાય છે? ઉત્તર-ઉત્કૃષ્ટપદને સ્પર્શ્યા  
વિના ગોલાની નિષ્પત્તિ થાય છે. ગોલાની અવગાહના અંગુલના  
અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે. આવા ગોલાઓ અસંખ્યાતા છે,  
અને બધા ગોલાઓ એક સરખા છે.

૬ ગોલાઓ અસંખ્યાતા છે, એક ગોલામાં અસંખ્યાતી નિ-  
ગોદ છે, અને એક નિગોદમાં અનંત જીવો છે.

૭ લોક તથા જીવ બન્નેના પ્રદેશો તુલ્ય છે, તેમજ જીવ,  
ગોલો તથા નિગોદ એ ત્રણેની અવગાહના એક સરખી જ અંગુલના  
અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે.

૮ જે ક્ષેત્રમાં જીવ અવગાહેલ છે, તેજ ક્ષેત્રમાં નિગોદ તથા  
ગોલો પણ અવગાહેલ છે.

### મથ.

૯ એક આકાશપ્રદેશમાં જીવ સંખંધી, નિગોદ સંખંધી તથા  
ગોલા સંખંધી કેટલા પ્રદેશો અવગાહ્યા છે ?

જીવ સંખંધી ઉત્તર.

૧૦ એક આકાશપ્રદેશમાં જીવ સંખંધી અસંખ્યાતા પ્રદેશો  
રહ્યા છે, અસંખ્યાતાના અસંખ્યાત લેહો હોવાથી અસંખ્યાત બહુ-  
વા. કદપનાથી આ વાત સમજાવે છે જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશો છતાં  
એક અખંડ કદપો. આ પ્રદેશોમાંથી એક આકાશપ્રદેશને વિષે

એક જીવના એક લાખ પ્રદેશો અવગાહ્યા છે, એક અખળ પ્રદેશને દશહજાર આકાશપ્રદેશ અવગાહી જીવની અવગાહનાથી લાગ આપવાથી એક લાખ પ્રદેશો આવશે.

### નિગોદ આશ્રિ ઉત્તર.

૧૧ એક આકાશપ્રદેશને વિષે એક નિગોદ આશ્રિ જીવપ્રદેશો અસંખ્ય અનંત છે. કલ્પનાવડે ૧) હજાર કોટી છે, એક નિગોદમાં જીવો અનંતા છે, છતાં કલ્પનાથી એક લાખ ગણે, પ્રથમ ગણાવેલ જીવ સંખ્યાથી એક લાખ પ્રદેશ સાથે નિગોદ સંખ્યાથી જીવ એક લાખ ગુણે જેથી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે નિગોદ સંખ્યાથી આવશે.

### ગોળા આશ્રિ ઉત્તર.

૧૨ એક આકાશપ્રદેશમાં ગોળા સંખ્યાથી જીવપ્રદેશો વાસ્તવિક અસંખ્ય અનંતાઅનંત છે. કલ્પનાથી દશ કોટીકોટી છે. નિગોદ સંખ્યાથી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશોને ગોળામાં રહેલ એક લાખ નિગોદથી ગુણાકાર કરવાથી દશ કોટીકોટી ગોળા સંખ્યાથી જીવપ્રદેશો થાય છે.

### સમગ્ર જીવોની સંખ્યા બતાવે છે.

૧૩ જીવો વાસ્તવિક અનંતા છે. કલ્પનાથી દશ કોટીકોટી છે. લોકના અસંખ્યાત પ્રદેશો છતાં કલ્પનાથી એક અખળ પ્રદેશવાળા લોકને વિષે દશહજાર પ્રદેશ અવગાહી ગોળાઓ લાખ છે, અને દરેક ગોળામાં નિગોદો લાખ છે. લાખને લાખે ગુણવાથી નિગોદો હજાર કોટી થાય છે. તેમજ દરેક નિગોદે જીવો લાખ કલ્પવાથી ફરી લાખે ગુણવાથી દશ કોટીકોટી જીવો થાય છે.

૧૪ ઉપર બતાવેલ જીવની સંખ્યા પૂર્ણ ગોળાને આશ્રિ બાંધી. પણ કેટલાક ખંડગોળાઓ હોવાથી તેમાં જીવોની સંખ્યા ક-

દપનાવડે એક અળખ ઓછી હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે.

૧૫ ઉપર જતાવેલ જીવસંખ્યામાં બાહર નિગોદ તથા વિગ્રહ-ગતિવાળા જીવો એક અળખ નાંખવાથી પ્રથમ ઘટેલ સંખ્યા પૂર્ણ થાય છે, તે પછી ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે. તેજ જતાવે છે.

**ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે.**

૧૬ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે ગણાવેલ દશ કોટાકોટી જીવપ્રદેશો છે, આ ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર પૃથ્વીકાય, બાહરનિગોદ, તથા વિગ્રહગતિવાળા જીવો ઘણા અવગાહેલ હોવા છતાં સૌ જીવો કહ્યો, તેના એક કોટી પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર અવગાહેલ હોવાથી જીવસંખ્યા કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક થાય છે.

**મૂળ અંતકાર કલપનાથી જીવાદિકનું સ્વરૂપ જતાવે છે.**

૧૭ ગોળાઓ એક લાખ છે, એક એક ગોળામાં નિગોદો એક એક લાખ છે, તેમજ એક એક નિગોદો જીવો એક એક લાખ રહ્યા છે.

૧૮ એક જીવના પ્રદેશો એક અળખ છે અને તેટલાજ પ્રદેશો લોકના પછી છે.

૧૯ જીવ, નિગોદ, તથા ગોળો આ ત્રણેની અવગાહના એક સરખીજ દશ હજાર આકાશપ્રદેશની જાણવી.

૨૦ એક એક આકાશપ્રદેશને વિષે જીવના એક એક લાખ-પ્રદેશો જાવગાહ્યા છે.

૨૧ લોકને છીડે રહેલ જઘન્યપદને વિષે સૌ જીવોના એક કોટીપ્રદેશો અવગાહ્યા છે.

૨૨ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એકહજાર કોટી જીવોના પ્રદેશો દશ કોટાકોટી અવગાહ્યા છે.

૨૩ આજ ઉલ્લુપદને વિષે ત્યારે જાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાળા સો જીવોના એક કોટીપ્રદેશો અવગાહે છે, ત્યારે તાત્ત્વિક ઉલ્લુપદ કહેવાય છે. અર્થાત્ ત્યાં વધારે જીવના પ્રદેશો મળે તેજ તાત્ત્વિકપદ જાણવું.

૨૪ જીવો કરતાં ઉલ્લુપદ વિશેષાધિક છે. કારણ કે સમગ્ર જીવો દય દોડાકોટી છે, તેના કરતા ઉલ્લુપદ એકકોટી વધારે દોવાથી વિશેષાધિક છે.

૨૫ જીવો તથા ગોળાઓ અનંતા તથા અસંખ્યાતા વાસ્તવિક છે. કલ્પનાથી ઉપરનું માન જાણવું.

આ મુજબ નિગોદ છત્રીશિનો આરાંશ પૂર્ણ થાય છે.

